

V
ČASOPIS
ZA
ZGODOVINSKO
IN
NARODOPISTJE

Vsebina. — Tables des matières.

I. Razprave. — Dissertations.	Stran. — Page.
Pešič dr. Fr., Anton Martin Slomšek v pokretu proti pijančevanju — A. M. Slomšek dans le mouvement antialcoolique	1
Baš Fr., K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem — Etude sur la vie nationale dans la Styrie inférieure	23
Vatovec dr. F., Pravosodstvo na šentpavelskih posestvih v »Marki onstran dravskega gozda« — Jurisdiction sur les domaines de St. Paul dans la »Marche au delà de la forêt de Drave«	89
Baumgartner E., Doslej neznan priznaki na dunajskih in graških pfiennih domačih najdb — Des points secrets jusqu'à présent inconnus sur les pfienns de Vienne et de Graz trouvés chez nous	96
 II. Izvestja. — Rapports.	
Dolenc dr. M., Nekoliko uradnih spisov s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja. — Quelques actes officiels avec des particularités de la langue slovène du XVIII ^e siècle	101
Mravljak J., Iz vuzeniške zgodovine — Fragment de l'histoire de Vuzenica	110
Baš Fr., Arheološka izkopavanja pri Sv. Lenartu v Slov. gor. l. 1930. — Fouilles archéologiques près de St. Léonhard dans les Slovenske gorice en 1930	114
Člaser J., Pismo Simona Gregorčiča dr. Lavoslavu Gregorcu — Lettre de Simon Gregorčič au docteur Lavoslav Gregorec	121
Kotnik Fr., Izvir: Drabosnjakov rokopis — Manuscrit original de Drabosnjak	123
 III. Slovestvo. — Littérature.	
Hribnik Fr., Mesto Šoštanj. Fr. Baš	124
Mravljak J., Šolstvo v Vuzenici. Fr. Baš	125
Kolar I. J., Preporodovci. Fr. Baš	126
Kostrenčič M., Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka. Fr. Vatovec	127
Oštir K., Kleinasiat. Termilaj »die Wölfischen«. M. Grošelj	128
Egger R., Ausgrabungen in Festritz a. d. Drau Oberkärnten. B. Saria	130
Fünfundzwanzig Jahre Römisch-Germanische Kommission. B. Saria	131
Lud Słowiański, Pivko	132
Spisanie na Bŭlgarskata akademija na naukitě. J. Šedivý	134
Lewicki A.—Friedberg J., Zarys historii Polski. J. Šedivý	137
Koledar za 1931. Dr. V. T.	138
Maribor — jugoslovenski Meran. Dr. V. T.	139
Neue Freie Presse. Dr. V. T.	138
 Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.	
Zgodovinsko društvo v Mariboru	139
Muzejsko društvo v Mariboru	142
 Priloga. — Annexe.	
Arhiv za zgodovino in narodopisje. I.	17—48

Letna udnina, oziroma naročnina Din 50.—, za Inozemstvo Din 60.—.
Knjigotrška cena Din 75.—.

Za uredništvo in Zgodovinsko društvo odgovarja prof. dr. Fr. Kovačič. Za vsebino posameznih člankov so odgovorni pisatelji sami.

Tisk Mariborske tiskarne v Mariboru; odgovarja ravnatelj Stanko Detela.

Časopis

za

zgodovino in narodopisje.

Izdaja

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

Leto XXVI.

Uredil

Prof. Fran Kovačič.

Maribor 1931.
Mariborska tiskarna.

Vsebina. — Tables des matières.

I. Razprave. — Dissertations.	Stran. — Page.
Ilešič dr. Fr., Anton Martin Slomšek v pokretu proti pijančevanju — A. M. Slomšek dans le mouvement antialcoolique	1
Baš Fr., K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem — Etude sur la vie nationale dans la Styrie inférieure	23
Vatovec dr. F., Pravosodstvo na šentpavelskih posestvih v »Marki onstran dravskega gozda«. — Jurisdiction sur les domaines de St. Paul dans la »Marche au delà de la forêt de Drave«	89
Baumgartner E., Doslej neznani priznaki na dunajških in graških pfenigih domačih najdb. — Des points secrets jusqu'à présent inconnus sur les pfennigs de Vienne et de Graz trouvés chez nous	96
Kotnik J., Profesor dr. Matija Murko. — Mathias Murko	145
Brodar S., Raziskavanja v Potočki zijalki in nje problemi. — Recherches dans la grotte »Potočka« et les problèmes qui en résultent	153
Abramič dr. M., Novi natpisi iz Petovija. — Inscriptions nouvelles de Poetovio	177
Kos dr. M., K poročilu Pavla Diakona o Slovencih. — Du rapport de Paul Diacre sur les Slovènes	202
 II. Izvestja. — Rapports.	
Dolenc dr. M., Nekoliko uradnih spisov s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja. — Quelques actes officiels avec des particularités de la langue slovène du XVIII ^e siècle	101
Mravljak J., Iz vuzeniške zgodovine — Fragment de l'histoire de Vuzenica	110
Baš Fr., Arheološka izkopavanja pri Sv. Lenartu v Slov. gor. l. 1930. — Fouilles archéologiques près de St. Léonhard dans les Slovenske gorice en 1930	114
Glaser J., Pismo Simona Gregorčiča dr. Lavoslavu Gregorčcu — Lettre de Simon Gregorčič au docteur Lavoslav Gregorec	121
Kotnik Fr., Izvirni Drabosnjakov rokopis — Manuscrit original de Drabosnjak	123
Skrabar V., Najdba rimskega spomenika. — Découverte d'un monument romain	216
Baš F., Arheološka raziskavanja prof. B. Sarie. — Les recherches archéologiques du professeur B. Saria	217
Schlosser P., Poslopje Dečjega doma v Mariboru. — Le bâtiment de l'asyle d'enfants à Maribor	219
J. A. G., Budna. — Budna	222
J. A. G., »Što je nebo.« — »Qu'est - ce que c'est que le ciel?«	223
Ilešič dr. F., Kalobski rokopis slovenskih pesmi iz l. 1651. — Le manuscrit des chansons slovènes de Kalobie datant de l'année 1651	223
Glaser J., Literarne predloge in paralele. — Parallèles littéraires	225
 III. Bibliografija. — Bibliographie.	
Baš F., Slovenska narodopisna bibliografija za leto 1930. — Bibliographie ethnographique slovène pour l'année 1930	227

030024.054

IV. Slovestvo. — Littérature.

Hribernik Fr., Mesto Šoštanj. Fr. Baš	124
Mravljak J., Šolstvo v Vuzenici. Fr. Baš	125
Kolar I. J., Preporodovci. Fr. Baš	126
Kostrenčić M., Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka. Fr. Vatovec	127
Oštir K., Kleinasiat. Termilai »die Wölfischen«. M. Grošelj	128
Egger R., Ausgrabungen in Feistritz a. d. Drau, Oberkärnten. B. Saria	130
Fünfundzwanzig Jahre Römisch-Germanische Kommission. B. Saria	131
Lud Słowiański. Pivko	132
Spisanie na Bŭlgarskata akademija na naukitě. J. Šedivý	134
Lewicki A.—Friedberg J., Zarys historii Polski. J. Šedivý	137
Koledar za 1931. Dr. V. T.	138
Maribor — jugosloveuski Meran. Dr. V. T.	138
Neue Freie Presse. Dr. V. T.	138
Haumant E., La formation de la Yougoslavie. Fr. Kovačić	251
Pivec-Stelè M., La vie Economique des Provinces Illyriennes. Dr. A. Veble	261
Pirjevec A., Levstikova pisma. S. Trdina	269
Géfin G., A szombathelyi egyházmegye története. V. Novak	272
Karaman Lj., Tragom hrvatskih kraljeva. F. K.	274
Норовић В., Метернихова политика на Блиском Истоку. B. Stupan	274
Stankiewicz Ks. A., Rodnaja mowa u swiatyniach. J. Šedivý	275
Лазаревић Ђ., Југословенска историјска читанка. J. Š.	277
Sveslavenski zbornik. J. Šedivý	277
Известия на историческото дружество въ София. J. Šedivý	278
Записки наукового товариства имени Шевченка. J. Šedivý	279
Melik A., Kozolec na Slovenskem. Fr. Baš	280
Naša Slovenačka. R. Savnik	285
Jurančić J., Iz šole za narod. Fr. Baš	286
Ilustracija III, št. 5. Fr. Baš	287

V. Društveni glasnik. — Chronique des Sociétés.

Zgodovinsko društvo v Mariboru	139
Muzejsko društvo v Mariboru	142
Muzejsko društvo v Ptujju	287
Imenik članov ZDM	289
Zamena publikacij	295

Priloga. — Annexe.

Arhiv za zgodovino in narodopisje	17—96
---	-------

Anton Martin Slomšek v pokretu proti pijančevanju.

(O knjigi: „Čujte, čujte, kaj žganje dela!“)

Dr. Fr. Ilešič, Zagreb.

Že delj časa zbiram gradivo za celoten prikaz poljsko-jugoslovenskih zvez in odnošajev v preteklosti. Pri tem sem si zabeležil tudi »V e f e l o p o v é t o d s v e t i g a J a n s h a b r a t o v l h i n e (Poflovenjena)«, ki je izšla v Slomškovih »Drobtinica« 1846; zabeležil sem jo zato, ker se nje dogodek godi v Šleziji, torej na (češko-)poljski zemlji.

V povesti se v prvi osebi pripoveduje to-le: »Jeseni 1844 sem zopet prišel v domače kraje, v Šlezijo. Stopil sem v krčmo ter si naročil žganja. Ali v »kelišku« je bila muha, mrtva muha, zakaj že pol leta nihče ni iz njega pil žganja. S takim uspehom je župnik pridigoval proti žganju. Prej so bili kmetje radi pijančevanja zadolženi pri Židih, jim prodajali svoja posestva ter končno bili pri njih za delavce . . . Zgodilo se je, da so nekoč — nekje blizu Tešina — pijani botri novokrščenca izgubili . . . Nastala pa je družba za odpravo žganjepitja: pridigalo se je proti žganju in ljudje so prisegali, da ne bodo več pili. Plemenitaši so to družbo sovražili, ker so sami žgali žganje in od žganjepitja kmetov imeli dobiček, a sovražili so jo tudi Židje in meščani«.

Povest je označena kot »poslovenjena«. Milieu je poljski. Tudi v jeziku povesti se nahajajo znaki poljskosti: izrazi »kelišek« (= čašica, čaša), »vodka« (= žganje), »garnjec« (lonc), »trunek« in »frasunek« so poljski izrazi¹⁾.

Kje je original povesti?

L. 1928., avgusta meseca, sem bil v Tešinu. Mesto Tešin je danes — razen tvorniškega predmestja in glavnega kolodvora, ki sta čehoslovaška — na Poljskem. Posetil sem v Tešinu sedaj že pokojnega Josipa Londzina, duhovnika, nekdanj poslanca v dunajskem državnem zboru, potem

¹⁾ Slomšek piše (v bohoričici): »kélizhek« (tolmačeč ga kot »malo kupico«), »vodka« ali »vôdka« ter pravi, da so »štari velhani po fvojim govorili: »Nalha vodka, to je dobri trunek i pa na frazunek« (= dober trunk, pijača; — frasunek: težka skrb, muka).

poslanca v Sejmu, ozir. senatu poljskega državnega zbora in obenem župana mesta Tešina²⁾. Londzin mi je med drugim dal tudi svojo knjigo »Polskość Śląska Cieszyńskiego« (1924); tu se na str. 45/46 navaja poljska knjižica: »Z a r a z a g o r z a ł k i. Smętna przygoda, dla przestrogi Szlązaka i pobratymczych Sławian s pod-Tater a od nich szerzących się błóńi, podług Zszokiego (W Cieszynie 1844)«³⁾ — torej neka zgodba o žganju, zgodba, ki bodi »svarilo za Šlezijca in slovanske pobratime izpod Tater«.

Spomnil sem se pri tem »vesele povesti« v »Drobtinica«⁴⁾, ki nas stavi tudi v Šlezijo, in sem poprosil — decembra 1928 — g. Londzina, da mi pošlje ono poljsko knjižico iz l. 1844. na vpogled. In drage volje mi jo je poslal ter mi obenem sporočil, da je nje avtor Jan Winkler, pastor v Nawsiu v tešinski Šleziji, po poreklu Čeh⁵⁾.

Poljska knjižica nam pripoveduje to-le:⁶⁾ 1. P o t n i t o v a r i š. Vračajoč se iz Petrograda, sem se v neki gostilni seznanil z mladim, lepim, ali nekako tužnim gospodom zdravnikom. Ko je slišal, da sem Šlezak, me je povabil, da bi dalje z njim potoval v njegovi udobni kočiji. Ime mu je bilo Svetoslav Bolek; bil je po poklicu zdravnik. Razlagal mi je, kako pijanstvo škodi, ter mi nasvetoval, naj tudi jaz pijem samo vodo. — 2. Ko sva se nekega dne vozila med lepimi polji, sem ga vprašal, odkod njegova otožnost. Dal mi je svoj dnevnik in iz njega sem zvedel, da je njegovega očeta vsled pijančevanja zadela kap ter mu je zato mati Libuša ostala bedna vdova, dalje, da je on, Svetoslav, ljubil hčer njih sosedu Čermaka, Ljudmilo, a da je ona radi nesrečne smrti svojega po pijančevanju izprijenega očeta šla služiti Bog ve kam ter ga poprosila, da si ga ljubi, naj jo pozabi. — 3. Sedaj nima še Ljudmile! Odtod njegova tuga. Vse to po žganju! — 4. N o v a n e s r e č a. Približala sva se meji Šlezije. Nepravidni voznik nas je — prevrnil, ker je bil pijan. Čez mejo »domovine« sva šla peš.

²⁾ Ker je Londzin iz dunajskega državnega zbora (izvoljen 1907) bil znan tudi z nekaterimi jugoslovenskimi politiki, hočem navesti nekaj podatkov o njegovem življenju in delovanju. Rojen je bil 1863 v Zabrzegu (Zabregu) v srezu Bielsko v avstrijski Šleziji (Bielsko je bilo baš na gališki meji; Biala, ki se Bielska prav za prav drži, je bila že v Galiciji); študiral je v Bielsku, Olomucu in na Dunaju; kot mlad kaplan je začel narodno delovati ter je zato prišel v konflikt s kardinalom Koppom, vroclavskim nadškofom (Breslau). Ustanovil je poljsko gimnazijo v Tešinu, bil je tajnik Šolske Matice (= Civil-Methodove družbe) za tešinsko Šlezijo ter skozi 40 let urednik »Gwiazdke Cieszyńskiej«, časopisa, ki si je (ustanovljen 1848) za probujo poljskega naroda v Šleziji pridobil velikih zaslug. V svobodni Poljski je bil poslanec v Sejmu, od 1928 pa senator (član Senata). Umrl je 21. aprila 1929. Pravil mi je, da so zanj kot župana (1927) glasovali ne samo katoliki, nego tudi evangeliki in židi. Politično je hodil s Piłsudskim.

³⁾ »Kuga žganja. Žalosten dogodek, v svarilo Šlezaka (Šlezijca) in bratskih Slovanov izpod Tater in z lok, širječih se od njih, po Čokeju. (V Tešinu, 1844).« Že pisava »smętna« (mesto: »smętna«) kaže, da avtor knjige ni bil posebno večš poljski ortografiji. Tudi »błóńi« ni prav (prav: błoni). Knjižica ima 56 strani; tiskana je s švabohom.

⁴⁾ Odtod njegova slaba poljščina.

⁵⁾ Pripoveduje se v prvi osebi.

Vstopila sva v znano gostilno; zvečer so se v njej zbirali oficirji, uradniki, meščani; s pohvalo so omenjali neke nove uredbe in naredbe oblasti, pa tudi delo rodoljubov, ki širijo »prosveto med našim zanemarjenim slovansko-šlezijkim narodom« ter gojijo njegov jezik, da ta narod ne bi zaostal za Nemci; gostilničar je pripomnil, kako je škoda, da nihče ne nastopi proti kugi vodke, ki tako kvari in zastruplja narod . . . To je bič božji. Ko sem slišal, da celo krčmar tako govori proti vodki, sem sklenil, da ne bom več pil žganja. — 5. Krčmarju, ki je še naglasil, da nekoč ob cestah ni bilo krčme, a da se je po mestih prodajalo samo vino in pivo, je pritegnil tudi župan mesta in dodal, da je najvišja oblast izdala nalog, naj bi občinski uradi bolj ko do zdaj pazili na red na veselnicah in sejnih. Bolek je obžaloval, da se je njegova Šlezija, odkar jo je ostavil pred 4 leti, tako pokvarila. »Za ubijanje,« je rekel, »je smrtna kazen, a kaj drugega delajo oni, ki pomagajo širiti vodko? Skrajnji čas je, da se temu zlu upremo, posebno da bi duhovščina reševala one, ki so vrženi v bedo.« — 6. Govor sindikov, pozornosti vredn: denar nosimo najemnikom in krčmarjem, a oni nas zato zaničujejo, češ, da nismo ničesar drugega vredni nego vodke; zares, kjer Bog cerkev zida, tam stavi hudič kapelico — krčmo, ki se v njej muzicira in grdo poje in ki se v njej sliši recept proti ranam vsega tedna: Na frasunek dobery trunk. — 7. Najdba. Drugega dne sva zapustila mesto: jaz sem krenil »na levo« proti svojemu domu, Bolek pa »na desno« proti svojemu domu. Dve leti po tem sem po opravih s svojo ženo prišel na Ogrsko, na »Slovensko«⁶⁾, na Slovaško; v gostilni, kjer sva stanovala, je gostilničarka šivala z dekleti; med njimi je bila ena tako otožna: bila je to baš Ljudmila Čermak iz Šlezije. Poprosila sva jo, naj se vrne z nama v domovino. — 8. Strašna dogodb. Na poti v Šlezijo je Ljudmila pripovedovala svojo zgodovino: kako je oče začel piti i. t. d., ter se končno obesil. — 9. Poset. Odšel sem namenoma k dr. Bolku v mesto F.; v prijateljskem razgovoru mi je omenil »Bratstvo treznosti«, ki je v mestu, ali da to ni nikakršna puntarska organizacija, nasprotna deželnim zakonom; široko po svetu je znano delovanje duhovnika Mathew'sa med irskimi prebivalci Velike Britanije, kjer se je pod vplivom Bratstva treznosti 120.000 pokvarjenih moških popravilo; tudi naše duhovništvo je začelo gledati na vzor Mathew'sov; letošnje »Augsburške Splošne Novine« poročajo, da se je v Združenih državah Severne Amerike 4 milijone ljudi odpovedalo pitju žganja . . .⁷⁾ Na Švedskem, Danskem, Pruskem in celo na Ruskem je na milijone ljudi vstopilo v Bratstvo treznosti; duhovnik, župan mesta F., in on, zdravnik, so si dali roke za boj proti žganju. — 10. Sestane in poroka. Rekel sem zdravniku, da je njegova Ljudmila pri nas; šel je k njej in jo zasnubil; poplačal je tudi dolgove njenega očeta. — Konec⁸⁾. Po četrtletju je bila poroka. »Duhovništvo je povsod v Šleziji delovalo in deluje z dobrim uspehom v širjenju treznosti. Široki sloji ljudstva se razvijajo v poštenju, v premoženju ali v obilnosti, v dobrinah, kakor moralnih, tako telesnih in življenskih.«

⁶⁾ Poljski: »na Słowiańsko«, po formi je to: »Slovansko«, a po pomenu je: Slovaško.

⁷⁾ Teobald Mathew (izg.: Mätju), r. 1790, u. 1856, je bil 1814 v Dublinu za duhovnika posvečen ter je 1833 začel ustanovljati Društva zmernosti, ki so 1842 štela že 5 milijonov članov. Ker je mnogo potoval, je zabredel končno v dolgove ter zato prišel celo v ječo. Potem je (1843) odšel v Severno Ameriko, a 1852 s petimi drugimi duhovniki v Kalkuto, toda tam ni imel uspehov.

⁸⁾ Tega ne pripoveduje več »prva oseba«, nego pisatelj, a ta nam tukaj ono »1. osebo« imenuje: Bodrok.

Prav za prav je tudi ta poljska povest »vesela povest«, vesela namreč po svojem koncu; vidi se že, kako se Šlezija popravlja: povest v »Drobtinica« je tako rekoč za eno postajo dalje na poti v veselo krajino, kjer v »kelišku« celo muhe poginjajo, ker že pol leta nihče iz njega ni pil žganja . . . Povest v »Drobtinica« ni kratek posnetek »Kuge žganja«, nego takorekoč nje vsebinsko nadaljevanje.

In zasledoval sem stvar dalje. Vedno bolj so mi v spomin prihajale besede: »Čujte, čujte, kaj žganje dela!« kot naslov nekega slovenskega spisa — slovenske knjige, ki je izšla v Celovcu l. 1847. in ki jo Simonič v svoji »Slovenski bibliografiji« citira pod naslovom: »Čujte itd.«⁹⁾ Knjiga

⁹⁾ Glaser jo omenja v II., p. 259 in III., p. 283 (brez letnice). Simonič jo navaja tako-le: Čujte, čujte, kaj žganje dela! Prigodba žalostna ino vesela za Slovence. Z eno podobo. Poslovenil F. Gl. (Felicijan Globočnik). V Celovcu 1847. Natisnil ino naprodaj ima Ivan Leon. 8°. 123 str. (Predgovor spisal S l o m š e k.) — Primerek knjige, ki ga ima zagrebška univerzitetna biblioteka, ima nekoliko drugačen naslov: »Č u j t e, č u j t e, kaj ž g a n j e d e l a! . . . F . . . G l . . . n a p r o d a j . . . J o a n . . .« — V začetku ima knjiga sliko: »Braterna svetiga Janša«. — Anton Medved pravi v svoji knjigi: »Knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek« (1900), str. 152: »Knjiga nosi sicer na čelu pripombo »Poslovenil F. G.«, a je pristno Slomškovo delo; pod uvodom in pod sklepčno pesmijo je tudi on s polnim imenom podpisan. Spoznal je na Koroškem, deloma tudi na Štajerskem grozno nevarnost, ki preti našemu ljudstvu vsled strastnega žganjepitja. Slog je presunljiv, pripoved gorostasna . . . V pesmi pravi na koncu: »Dobri Bog nam vino dal, žganje si je zlodej zbral!« Kot letnico pa navaja Medved: 1841; to bo pač tiskovna pomota: I mesto 7; »Novice« so knjigo naznanile v št. 39 l. 1847. (29. sept.) s šifro: *, in sicer tako-le: » . . . Prigodba je kratkočasna in tudi koristna, ker živo pové, koliko žganjarija škoduje. Zlata beseda je, ktera na 69. strani stoji: »Zastonj boš tesal in izobraževal ljudi, dokler jih treznosti ne navadiš.« (NB. V izvorniku je ta stavek jezikovno malo drugačen.) — To je resnica. Kaj boš s pijancem? Slovenska poslovice pravi: Pijanec se spreoberne, kader se preverne. Zato se mora naj bolj skrbeti, da trezni s pijanci ne potegnejo. Beseda gosp. F. Gl. . . gladko teče, kakor de bi med lizal, piše tako lahko razumljivo, da ga vsak človek lahko razumi.« — Mariborska bogoslovska knjižnica ima tudi eksemplar knjige: »Čujte, čujte itd.« iz l. 1847., a ima še en primerek, ki pa nosi letnico 1848. Prof. dr. Fr. Kovačič mi je poslal oba ta izvoda ter mi njuno razmerje tako-le določil: »Od dveh popolnoma enakih izdaj nosi ena l. 1847, druga pa 1848. Najbrž je tiskar pustil stavek stati in ko je prva zaloga pošla, je tiskal znovič. Primerjajte n. pr. str. 66, enaka tiskovna pomota v naslovu in v predzadnji vrsti čudna oblika vprašaja. To je isti stavek.« Na str. 66 stoji namreč v naslovu obeh izvodov, ozir. izdaj: »Kaj pomagó zdhvati« mesto: » . . . pomaga . . .«. Primerjal sem še jaz oba izvoda na raznih straneh in nisem mogel zaslediti nobenih razlik v besedilu ali jeziku. Pač je na str. 122 v Slomškovi pesmi v izdanju iz l. 1848.: »Ce želite . . .«, a mariborski eksemplar iz l. 1847. ima: »Ce želite . . .«, toda kljuka nad »C« je mogla tehnično pri tiskanju in tekem tiskanja istega stavka odpasti, tako da je en del primerkov bil natisnjen s »C« mesto s »Č«; zakaj zagrebški primerek knjige iz l. 1847. ima tudi: »Ce . . .«. Bila bi stvar torej taka: mariborski eksemplar iz l. 1847. je izmed onih eksemplarjev, ki so se l. 1847. natisnili najprej, zagrebški eksemplar je iz drugega dela eksemplarjev tega leta, a l. 1848. se je tako dalje tiskalo. — Mislim

je bila izdana po intencijah Slomškovih in je takorekoč njegovo delo, tiskano seveda v novem pravopisu¹⁰⁾.

Poiskal sem to slovensko knjigo v zagrebški univerzitetški biblioteki ter jo prečital. Slomškova povest »Čujte, čujte!« iz l. 1847. ima isto vsebino kakor šlezijsko-poljska iz l. 1844., le da je slovenska povest lokalizirana na Slovenskem, na Koroškem in na Štajerskem. Ker je v naslovu poljske knjige izrecno rečeno, da je »po Zschokkeju«, je jasno, da je Slomškova — Globočnikova knjiga tudi »po Zschokkeju«.

Ko sem vedel to, mi je bilo treba najti nemški Zschokkejev izvornik poljske in slovenske knjige. Iskal sem ga zaman v Zschokkejevih spisih, kar jih imata ljubljanska Študijska in zagrebška univerzitetška biblioteka. Biografije Zschokkejeve in bibliografije njegovih spisov so mi pa navajale njegov spis: »Die Brantweinpest, eine Trauergeschichte zur Warnung und Lehre für Reich und Arm, Alt und Jung« (Aarau 1837¹¹⁾). Ta Zschokkejev spis ima mariborska Študijska knjižnica, in sicer »zweite wohlfeilere Auflage für unbemittelte Volksklassen« (Aarau, 1837), ki obsega 88 strani. Od nje sem ga prejel v uporabo ter spoznal, da je baš Zschokkejeva »Brantweinpest« izvornik Slomškove knjige »Čujte, čujte itd.«. Slomškova knjiga je prevod tega Zschokkejevega spisa.

pa, da je »kliše« za sliko svetnika pred naslovnim listom izdaje 1848 bil nekoliko drugačen; razlika ni samo v razsvetljenju slike nego tudi v položaju nje poedinih delov; litografska slika je bila 1848 ali na novo narejena ali pa je bila stara popravljena.

¹⁰⁾ V SBL piše Kd. (Kidrič) sub »Globočnik Felicijan«: V zvezi s Slomškom je izdal prevod poljudnega spisa Čujte, čujte, kaj žganje dela. — Slomškov uvod knjige: »Prijatelji pomagajte!« je Mih. Lendovšek ponatisnil v »Ant. Mart. Slomška Zbranih spisih« IV, p. 297—298.

¹¹⁾ (Johann) Heinrich (Daniel) Zschokke, r. 1771 v Magdeburgu, umrl 1848 na svojem posestvu Blumenhalde na Aari v Švici. V Švici je živel od 1796. Izdajal je časopis za ljudstvo: »Aufrichtiger Schweizerbote« (od 1804: »Aufrichtiger und wohl-erfahrener Schweizerbote«) zelo znane so njegove racionalistične »Stunden der Andacht« (1809—1816). Bil je zelo produktiven in delaven na mnogih poljih. »... ein theoretisches Leben hat er nicht geführt, theoretische Zwecke nicht verfolgt; was er that und was er schrieb, das hatte vielmehr einen sogleich in die Augen springenden, greifbaren, praktischen, gemeinnützigen Zweck...« (Čisto kakor Slomšek!) — Neumann W., Heinrich Zschokke. Eine Biographie (Cassel, 1853), ki sem ga ravnokar citiral (str. 8 te biografije), navaja »Brantweinpest« na str. 270; Heinsius »Allgemeines Deutsches Bücher-Lexikon etc« (Bearbeitet und herausgegeben von Otto August Szulz. Zweiter Band, 1835—1841, 2. Abth., Leipzig 1849) na str. 497; Goedeke, Grundriß etc., X. Bd., Dresden, 1913, p. 105/106. »Die Brantweinpest« je izšla prvič 1837, »2. verbesserte Auflage« 1837; 3. izdanje 1838; 4. (»wohlfeilste«) 1842, pa tudi v Zschokkejevih »Gesammelte Volksschriften« iz l. 1846. — Od početka dogodkov, ki jih pripoveduje povest, do časa pripovedovanja samega so v Zschokkejevi povesti pretekla 3 leta; ker je povest izšla l. 1837., bi začetek dogodkov povesti spadal v l. 1834., torej v leto, ko je Mathew začel svoje delovanje (vendar se Mathew v Zschokkejevi nemški povesti ne imenuje).

Primerjajoč Slomškovo knjigo s Zschokkejevo, vidimo, da se krijeta po obsegu¹²⁾, po razdelitvi vsebine na poglavja¹³⁾ in po besedilu; Slomšek je v svojem prevodu dodal samo uvod in pesem na koncu ter je vsej povesti skušal dati domači, slovenski kolorit; pred vsem je dogodek lokaliziral na Slovenskem ter osebam dal bolj domača imena. Glavni dogodki se v nemški povesti gode v Švici, v slovenski pa na Koroškem; nevesta zdravnikova odide v nemški povesti iz Švice služiti v Nemčijo, v slovenski pa iz Koroške na Štajersko, in sicer »blizo Ptujiga« (49).

Zdravnik se v začetku nemške povesti vrača iz Angleške, v slovenski pa z Dunaja. Ko gre za primere delovanja društev treznosti, se v nemški knjigi (str. 50) navajajo Amerika, Angleška, Irlandska, Švedska, Saška in tudi »einige Gegenden von Rußland«, v slovenski (str. 66) pa Amerika, Angleška, a »vnovič« je prizadevanje za treznost tudi »po Gališki ino Marski kakor tudi Rusovski deželi že lepi dober sad obrodilo«. (Malo pozneje se v nemški knjigi imenujejo Danska, Saška, Švedska, Finska, Ruska kot dežele, ki hočejo uživanje žganih pijač kolikor mogoče omejiti, a slovenska knjiga ima mesto tega samo »vse dežele blézo okolj nas«).

Zdravnik, s katerim se v začetku povesti vozi oni njegov zemljak, ki pripoveduje povest, se v nemški knjigi piše Fridolin Walter, pri Slomšku pa Moric Travn; njegova nevesta je v nemški knjigi Justine Thaly, v slovenski pa Mina Kumj (gen. za moški spol: Kumita); Nemka Justine »soll sogar französisch reden können«, a Slovenka Mina baje »zraven nemškiga tudi laško nekaj zastopi«. — Da se Kumejeva poroči s Travnom, to doni na Slovenskem naravno, ali da bi Mina ljubila Morica? Moric ne spada tipično v slovensko tihožitje; Bog ve, kako je prišel v slovensko povest.

Nemški »Beamte« (12) so Slovencu »komisiski gospodje« (21), za »Beamter (werden)«, str. 46, si je Slovenec (61) pomagal z izrazom: »cesarsko službo (prejeti)«; — »Friedensrichter« (14) je »kontrolor« (23); — gospoda, ki so ga Nemci ogovarjali z »Advokat und Rathsherr« (21), so Slovenci (29) »za komisarja imeli«; — neki nemški mlad »Rechtsanwalt« ali »Advokat« (43, 44) pa je Slovencu (58) »občinski komisar«; — nemški »Gemeindeamtsmann« (36) je v slovenski knjigi »naš oče« (v prenesenem pomenu, kot človek, ki za kraj lepo skrbi).

¹²⁾ Nemška knjiga ima 88 str. (kot 12°), slovenska pa (8°) 115 str.; število vrstic na eni polni strani je v nemški knjigi večje (namreč 44) nego v slovenski (27), zato ima nemška knjiga manj strani nego slovenska.

¹³⁾ Povest je v izvirniku in v prevodu razdeljena na 20 poglavij in vsako poglavje ima svoj napis.

Švicar Zschokke ima »politische, vaterländische, gemeinnützige Gesellschaften«, Avstrijec — Slovenec pa »kmetijske, rokodelske obrtniške, zgodovinske ino druge dobre ino haslive družbe« (69), političnih torej nima. Zschokkejevo Društvo vzdržnosti voli po svojih (58) statutih vsako leto »prezidenta in sekretarje, sowie einen engeren Ausschuß von 9 Mitgliedern«, slovenska »braterna«¹⁴⁾ pa si izvoli (76) samo »potrebne predpostavljene« (saj bi prevajalec najbrž teh funkcijonarjev ne znal slovenski niti imenovati, a njegov čitatelj bi njegovih terminov ne razumel¹⁵⁾). Zschokkejevi »Liebe Mitbürger« (62) so Slovencu postali »sosedje« (82)¹⁶⁾.

Jezik in stil slovenske knjige je prav slomškovski lahek, živahen in nazoren, a vendar je pripovedovanje precizno in jedrnato; v vseh teh ozirih nadkriljuje slovenska knjiga svoj nemški izvirnik. Da se vidi razlika, hočem tukaj za primerjanje vzporedno navesti vsaj napise nekaterih poglavij povesti:

Zschokke.**Slovenska knjiga.**

3. (poglavje). Ein Unglückli-	Velika nesreča da se Bogu vsmili.
cher ...	
4. Neues Unglück ...	Glejte ga pijanca! zvernil je.
5. Ein Gespräch, wie man's im	Čudo! Tudi v taberni modri možje
Wirtshaus selten hört ...	
7. Eine Entdeckung ...	Kako čudno se ljudje spoznajo.
11. Der versuchte Rettungsbund.	Kaj se vam zdi, možje, kako bi po-
	magali.
12. Man kömmt zum Ziel ...	Kaj pomaga zdihvati, pa križam ro-
	ke držati!
13. Der Bund zur Volksrettung	Možje, sežimo si v roke!
wird geschlossen ...	
14. Die Statuten des Enthalt-	Petero zapoved svetiga Janža
keits-Vereins ...	braterne.

¹⁴⁾ Zschokke imenuje na tem mestu (in na str. 65) Društvo »(eine) christliche Vereinigung«.

¹⁵⁾ Malo nato prevaja »Präsidenten oder Sekretär« z »očetom družbe ali nja namestnikom«, a na str. 88 prevaja izraz »der Ausschuß des Vereines« z »zborniki naše družbe«.

¹⁶⁾ Naj tu navedem še par drugih značilnih prevodov: »Das dumme Ding, wenn es das Näschen nicht allzuhoch trüge« (24, misli se na deklo): »naj bi goska previsoko ne bila letela« (32); — »Zehnjährige Knaben dünken sich gewaltige Helden« (48): »Dečki, ki komaj hlače nosijo, se že prav možko obnašajo«; — mesto Zschokkejevih »uneheliche Kinder« (n. pr. 65) ima Slovenec »pankerte« (49), »Sauf-Jochena« (str. 66 itd.) je prevajalec nazval »Kolofetarja« (85). — Namesto »cesarja Napoleona« (45) ima slovenska knjiga »Bonaparta« (59).

15. Der Gemeindevorsteher hält Pridga po domače.
eine Rede an's Volk...

16. Was die Folge davon war... Kaj bo iz tega?

17. Die Ueberraschung... Veselje pride za žalostjo.

19. Das merkwürdige Hochzeits- Gostija, de je malo takih.
mahl...

20. Der Schluß dieser Geschich- Si pošteno začel; je konec vesel.
te...

Namesto napisov, ki označujejo vsebino samo formalno ali čisto splošno, je del Slomšek napise, ki jim je pomen konkretnejši:

6. Bedenkliche Reden eines al- Kdo ima greh, de žganje pijejo.
ten Friedenrichters...

8. Das schreckliche Schicksal... Vse je zapravlil; se še obesil.

9. Der Besuch... Stari prijatelj ino pa star denar.

Takšna splošna razpravljanja, kakor so n. pr. v zadnjem delu 4. poglavja nemške knjige, je slovenski prevajalec izpustil; hočem navesti nemška izvajanja, da se vidi kakšna so in zakaj jih je slovenski popularizator stvari moral izpustiti: »Es gibt zuweilen im Leben eine Zeit, einen Tag, da sich durch wunderbare Fügung der Umstände eine und dieselbe Sache öfters wiederholt; oder gewisse Dinge sich ereignen, die alle auf einen und denselben Zweck hinarbeiten scheinen. Man gebe nur recht acht darauf. Mich dünkt, dergleichen komme weder im Welt- noch im Lebenslauf ganz von ungefähr. Denn weder der Gang der Welt, noch der Gang des Lebens ist bloßes Spiel eines blinden Ungefährs. Ich sehe darin Gottes Finger, der auf etwas hindeutet, daß wir es aufmerksamer beachten sollen. Es liegt in dem sonderbaren Zusammentreffen der Umstände eine warnende oder ermunternde Lehre des Schicksals für uns«.

Obširne in ponavljajoče se Zschokkejeve »pridige« o pogubnih posledicah pitja žganja je prevajalec včasih zdrgnil in skrajšal (n. pr. na str. 84 to, kar ima Zschokke na str. 64).

Kot zgled večje stvarne izpremembe naj navedem to-le mesto iz prvega dela 5. poglavja (nemška knj. str. 14, slovenska str. 22):

«. . . Leset nur die Zeitungen. Ich habe manches daraus aufgezeichnet. Im Kanton Bern z. B. waren im Jahre 1832 schon über 900 solcher Wirtschaften; jetzt sind deren bei anderthalbtausend. Damals wurden etwa 400 Kleinhandelspatente ertheilt; jetzt werden über 1100 ausgegeben. Je auf 400 Seelen im Lande kann man eine Wirthschaft mit Wein und Branntwein zählen. Im Jahre 1832, sag ich Euch, wurden im Kanton Bern 3 bis 4 Millionen Maß Wein, und 248.000 Maß gebrannte Wasser eingeführt. Das dünkt Euch viel; aber jetzt werden bei 7 Millionen Maß Wein, und gegen 500.000 Maß Branntwein eingeführt. Dabei brennen Viele noch aus Obst- und Weinträbern, oder Erdäpfeln ihren Fusel für eignen Hausverbrauch. Viele Menschen trinken schon morgens vor dem Frühstück, und wieder über Tag und wieder Abends; sogar kleine Buben trinken Brantwein. So ist's im Kanton Freiburg, Solothurn, Aargau, Zürich und an-

derswo. Sonst wurde aus der Landschaft Basel ungeheuer viel Kirschwasser nach Frankreich verkauft. Jetzt stockt der Handel damit; aber das Kirschwasserbrennen stockt nicht. Was machen die Baseler Bauern damit? Antwort: sie saufen ihn alle Jahr selber rein auf. Im Kanton Aargau bin ich vor etlichen Wochen auf der Landstraße bald da, bald hie Luzernern begegnet, mit Fäßlein auf dem Rücken. Was habt ihr darin? fragte ich. Zwetschgenwasser! hieß es. Die hausieren also damit. So steht's!«

«. . . Kar še vina ino ola ne potočijo, tolikanj več pa žganja; saj se že povsodi žganica dobi, ino vse že žganje pije, ki ga je toliko inu pa tak dober kup, da se za groš lahko napije. Po Koroškim toliko žganja napravijo, de bi lehko z njim celo našo deželo zalili, ako bi ga Lahi ne pokupili. Poznam imenitnih žganjarjev, ki celo polje z korunam, alj po naše z krompirjam nasadijo; po tem pa iz tiga božiga dara po pol leta ino še dalej žganje žgejo, ino ga dan na dan po polovnjaki, celo po šterinjaki napravijo. Po vedri žganja po tem na polje delavcam dajo, de ga na mesti vode pijó; kakor črna živina delajo, pa tudi hitro onemorejo. Pred nekimi letmi sta v enim leti dva hlapca enimu takimu žganjarju na polji konec vzela. Tako se po tistih krajih veliko takih žalostnih prigodb čuje, kako se enimu žganje v želodci vžge, drugi se od žganja obesi, tretji ob pamet pride, i. t. d. Povejte, ali ni to živa kuga za vboge ljudi?«

V trgu, kjer je živel Nemeč Walter, se je žganje posebno močno razširilo »seit 20—30 Jahren« (43), a v slovenskem trgu »ene leta sëm« (57). Zschokkeju »raucht (jetzt) Alt und Jung« (44), a Slovincu »zdaj (tobak) star ino mlad kadi alj šnofa« (59), torej tudi šnofa.

Zdi se, da je slovenski prevajatelj včasi čuval moralo; oče nemške Justine, pijanec, zapelje svojo kuharico (31), a oče slovenske Mine, istotako pijanec, »sosedovo kelnarco (natakarco)«, str. 40/41 — torej se je slovenski greh zgodil vsaj nekoliko dalje proč od doma. Ko sta se pri Zschokkeju njegov Walter in Justina zopet našla (78), »legte Justine beide Hände vor ihr Gesicht; wankte einen Schritt vor und fiel lautschluchzend an seine Brust, indem er sie in beide Arme schloß«, slovenska Mina pa ne pada v objem, nego (102) »sramežljivo si z rokami obraz svoj zagerne, mu nikoljko bližej pristopi ter mu roko da«.

Na drugi strani pa se zdi, da Slovenec vsaj neke vrste vina bolj v obrambo jemlje nego Zschokke (39), ko pravi: »Vsako vino ne gasi, le veči žejo dela« (52).

Zelo značilna pa je razlika med Zschokkejevo splošno socialno humaniteto (kvečjemu: krščansko humaniteto) in slovenskim cerkvenim mišljenjem; Zschokke namreč (41 sl.) ustanavlja »Enthaltsamkeitsvereine« ali »Mäßigkeitsvereine«, Slovenec pa »družbo alj bratovšno svetiga Janža« (54) ali »bratovšno treznosti« (55)¹⁷⁾.

¹⁷⁾ Kakor sem gori omenil, je v slovenski knjigi pred naslovnim listom slika sv. Janeza Evangelista s podpisom: »Braterna svetiga Janša« (prav za prav: svetiga). Sv. Janez drži v levici kelih, ki se iz njega vije kača, a z desnico ga blagoslavlja (Šentjanževce!). V nemški knjigi ni nobene slike. — Nemški trezvenjaki so priznavali (67), »daß (sie) zum Enthalttsamkeitsverein gehörten«, a slovenski (87), da so se »brez pomislika očitno trezni bratje ino sestre imenovali«.

Zschokke se (67) spotika na tem, da ljudje rajši nego k zdravniku hodijo k mazačem »oder zu einem alten Weibe oder Kapuziner«, a Slovenec je kapucinca izpustil.

Pri Zschokkeju (85) na zadnje župnik pravi, da je že več let z grozo opazal, »daß die Religion, das ächte Herzens-Christenthum, in Verfall kam, je länger (er) es predigte«, v slovenski knjigi pa (112), »kako je vera zmiram bolj pešala, če dalej jo je oznanoval«.

Kritika oblasti je v slovenski knjigi pohlevnejša nego v nemški; moramo pomisliti, da je slovenska knjiga izšla v predmarčni Avstriji in pod njeno cenzuro, nemška pa v Švici.

Zschokke pravi v 5. poglavju (str. 15):

»Und die Regierungen wissen das, sehen das, hören das, und thun nichts dagegen. Sie bauen, statt die Quelle zu verstopfen, Weiher und Teiche, um den Überfluß darin zu sammeln. Sie bauen Armenhäuser, Spitäler, Zuchthäuser. Die wollen fast nicht mehr zureichen. Aber, wie gesagt, an die Quelle des ungeheurn Verderbens denken sie nicht. Die lassen sie, gegen Patentgebühr, lustig laufen.«

Enkrat (v 6. poglavju, str. 27) sicer tudi slovenska knjiga malo oplazi gosposko, kakor na dotičnem mestu nemška (str. 18), češ, da »clo deželski in duhovski gospodje alj vučeniki otrokam, domačim ino ptujini delavcem žganje dajejo« (»Beamte, sogar Geistliche und Schullehrer«¹⁸⁾), ali takoj nato zelo oblažuje, pravzaprav izpušča nemško filipiko proti zastopnikom oblasti, in sicer piše tako-le:

Zschokke, str. 19.:

». . . die Männer, denen man die Beförderung des öffentlichen Wohls anvertraut, die sind es, welche durch ihren Unverstand, oder durch ihre Gewissenlosigkeit in unserm beklagenswerthen Vaterlande alle jene Leiden, Verbrechen und Gräuel, die aus täglichem Gebrauch starker Getränke entstehen, immer mehr erweitern helfen; Armuth und Spielsucht, Wollust, Prozeßsucht und Verschwendung, Diebstahl und Schlägereien, ungesunde Nachkommenschaft und Krankheiten aller

V slovenski knjigi pa čitamo (str. 23-24):

»Čuditi se je, de se gosposka tolikanj hudimu bolj ne vstavlja. Skerbno stavi država dosti potrebnih hiš za vboge, bolne ino jetnike; pa kaj ko se vbožtvo, bolezen ino hudobija le šira, dokler se taberne množijo. Kdor hoče vodo vstaviti, mora vir zamašiti.«¹⁹⁾

Slovenska knjiga, str. 21/28:

»Zastonj bodo predgarji se trudili, zastonj vučeniki vučili ino hudobneže svarili, dokler vir vse hudobije ino pregrešnosti, nesrečno pijanstvo namreč, z besedo ino z izgledom zadušiti ne bodo skerbili.«

¹⁸⁾ Kar se tiče jasnega in preciznega sloga, se tudi tukaj vidi, da slovenski prevod nadkriljuje nemški original.

¹⁹⁾ Tudi na str. 84 si je prevajalec nekoliko privoščil gosposko, češ, »tudi gosposka namesto žganje prepovedvati, le raji vsakimu pravico deli, z njim barantati«; Zschokke govori na tem mestu (64) celo o »Barbarei unserer Regierungen und Gesetzgeber«.

Art. Da stehn die Herren Geistlichen auf der Kanzel; halten unter sich Versammlungen; schreien über Verfall der Religion; jammern über zunehmende Sittenlosigkeit; aber wer von ihnen legt in seiner Gemeinde Hand ans Werk, die geheime Quelle der Laster und Sünden, den alltäglichen Gebrauch geistiger Getränke zu vernichten? Mit dem Predigen und Jammern und Ermahnen zum Glauben ist's wahrhaftig nicht abgethan. Und sieht man nicht selbst Geistliche in Wirthshäusern? Sieht man nicht selbst Pfarrer und Mönche, die Trunkenbolde sind? Sieht man nicht selbst Jugendlehrer und Professoren bei wilden Saufgelagen lärmern; die dem Trunk ergeben sind und der besseren Jugend zum Aergerniß und Gelächter werden? ...»

Tudi naslednja izvajanja o zdravnikih (20/21), je slovenska knjiga (28) znatno omilila.

Zschokke:

»... Aber diese Doktoren, muß ich fast glauben, sorgen mehr dafür, Patienten zu bekommen (sc. nego da bi opozarjali na to, koliko boleznj nastane od žganje-pitja in kako so sploh boleznj nevarnejše pri človeku, ki je pitju vdan). An gesunden Leuten ist ihnen nichts gelegen. Sie warnen uns nicht; sie verbieten den ihnen vortheilhaften Branntwein und Likör nicht in den Häusern, wo sie Zutritt bekommen, am wenigsten in reichen Häusern. Ist das Leichtsinns von solchen Männern, oder Gewinnsucht?«

Čisto izpustil je slovenski prevajalec te-le nemške stavke, naperjene proti predstavnikom oblasti (20):

»Und, Ihr Herren, was soll ich von unsern Regenten und Gesetzgebern sagen, unter denen selbst manche Zechbrüder, auch Weinhändler, Likörfabrikanten, Wirthe u. s. w. sitzen? Ich will nicht von trinklustigen Beamten reden, die sich nur zu oft Willkühr, Ungerechtigkeit oder Rohheit erlauben, wenn sie ein Gläschen zu viel genommen haben. Kennt ihr keine Beispiele von dergleichen falschen Mustern christlicher Obrigkeit?«

Nato Zschokke ostro nadaljuje: »Nur noch von den verkehrten, sittenmörderischen Einrichtungen und Gesetzen und Verordnungen im Lande will ich sprechen. Sie gestatten jährlich 4—6 Tanzsonntage, guter Zucht willen; aber so viel Saufsonntage, als Sonntage im Jahr sind... So gestatten und begünstigen die Regenten die Vergiftung des Volkes, seiner Gesundheit und Sitten... Ja, jene Herren, die sich sogar Landesväter und Volksfreunde nennen lassen, sind es, die durch ihre Nachsicht gegen den

Slovenska knjiga (takoj za gori navedenimi besedami: »... bodo skerbeli«):

»Ravno tako zdravniki so skerbni seer ino vučeni boleznj med ljudmi preganjati ino zdravje vterditi; zapstoj pa bo njih trud in prizadevanje, dokler ne bodo ne samo bolnikam temveč tudi zdravim treznost zvesto perporočali ino posebno pred strupnim žganjam jih svarili, in per vsim tem ne gledali toljkamj na svoj dobiček, kakor veliko več na srečo ino terdno zdravje ljudi.«

ungeheuern Verbrauch des Brannteweins, in unserm Lande fast mehr Wittwen und Waisen, mehr Krüppel und Kranke, mehr Selbstmörder und Wahnsinnige gemacht haben, als vielleicht ein Krieg gemacht haben würde.«

Slovenska knjiga je ves ta napad močno oblažila in ost od gosposke obrnila proti oštirjem:

»Pa tudi deželске gosposke bi morale k temu z svojim postavami pomagati. Kakor ljudem tak tudi deželi gotovo ni v prid, de ob nedelih ino praznikah v vsakimu koti, kjer oštérsko znanje vesi, godci ljudi na raj, ino ravno potem v pijanstvo vabijo. Ako se to brez dovoljenja gosposke zgodi, naj bi zato oštérje prijela.«

Zschokkejevo kritiko (45): »... Ihr würdet in unserem großen Rathe, wo selbst viele Liebhaber des Schnappses, viele Wirthe, Weinhändler und Likörfabrikanten Sitz und Stimme haben, zu tauben Ohren sprechen«, je slovenska knjiga (60) sploh izpustila.

Zdi se mi, da slovenski prevajalec ni rabil onega 2. nemškega izdanja iz l. 1837., ki ga ima v enem izvodu mariborska Študijska knjižnica, nego katero drugo. Sklepam to po tem-le: V 7. poglavju se potna tovariša, pripovedovalec povesti in zdravnik, ločita. »Ich begleitete meinen Reisegefährten bis zur nächsten Stadt. Hier aber mußten wir von einander scheiden, weil unsere Wege nach der Heimath eines Jeden verschieden waren. Wir gelobten gegenseitig Freunde zu bleiben... So trennten wir uns nach einer herzlichen Umarmung.« Tako čitamo v 2. nemškem izdanju iz l. 1837. V slovenski knjigi je to povedano tako: »Jez spremim svojiga pajdaša še do perviga mestica; tam pa se morava ločiti vsak na svoj dom, Moric na desno jez pa na levo. Prijatla ostati si obljudva... Serčno se še objameva ino greva narazen«. Opozarjam tu na slovenski izraz: »Moric na desno jez pa na levo«; v nemščini »desne« in »leve« strani ni. Ta razlika bi sama na sebi ne pomenila mnogo; mogli bi misliti, da je Slomšek nemški izraz »Wege nach der Heimat eines Jeden verschieden« dal na svoj način, bolj nazorno: »desno« in »levo«; ali ker ima tudi gori navedena poljska knjiga »desno« in »levo«, ni mogoče lahko misliti, da bi bil Slomšek uvedel ta izraz, nego je treba pač misliti, da sta Poljak in Nemeč že v nemškem izvorniku našla takšno izražanje, da sta torej rabila neko izdanje »Branntweinpest«, kjer je mesto »verschieden« bilo že »rechts«, »links«; bilo je to pač neko poznejše izdanje, izdanje iz l. 1838. ali 1842²⁰).

Morebiti je s tem razlagati neko razliko v razvrstitvi gradiva v Slomškovi knjigi in v nemški knjigi (ki jo rabim jaz). Kar ima namreč slovenska knjiga v začetku 5. poglavja (»Donašna nesreča... nikolj brez

²⁰) Tudi 1. izdanje iz l. 1837., ki ga ima dunajska univerzitetška biblioteka, nima »desne« in »leve« strani. Izdanj iz l. 1838. in 1842. ne poznam. Češki prevod: »Poučení o pitj kořalky« (1838) tudi nima »leve« in »desne« strani, nego pravi samo (str. 27/28): »Tu nastalo laučení, neb tu se nále cesta rozcházela«.

pivcov niso»), to je v moji nemški knjigi že v zadnjem delu 4. poglavja (»Dieser traurige Zufall... all Abend sind sie voll von Gästen«).

Kar se tiče odnošaja poljske knjige do Zschokkejevega nemškega izvornika, je treba reči, da je poljski avtor zgodbo tudi po svoje lokaliziral, t. j. dejanje prenesel v Šlezijo in na Slovaško; imena je poslovanil ter uvedel: Svetoslava Bolka, njegovo mater Libušo, njegovo drago Ljudmilo Čermakovo. Imeni »Libuša« in »Ljudmila« sta značilni za poljskega pisatelja, rodom Čeha.

Toda ta poljska knjiga ni popoln prevod Zschokkejeve »Brannteweinpest«, nego je v svojem drugem delu nje predelava; skrajšana je. Dasi je poljski tisk širši, šteje poljska knjižica, sicer istega formata kakor nemška, vendarle samo 56 strani, a nemška 88²¹⁾.

Tešinski prevod je bil po času pač prvi poljski prevod Zschokkejeve »Brannteweinpest«. Izšlo je pozneje še več poljskih prevodov, tako v Lvovu 1845, v Torunju 1846 (v več izdanjih do 1875). Vsaj torunjsko izdanje je bilo, kakor Slomškova knjiga, popoln prevod Zschokkejevega spisa.

Poljska knjiga naglaša močno Slovanskost svojih Šlezijcev ter loči slovanski narod Šlezije od Nemcev. Pri Slomšku takega nacionalnega momenta ni. Pač pa je znal tudi češki prevajatelj Zschokkejeve povesti: »Poučenj o pitj kořalky« (1838) vplesti hvalo svoje Prage in Češke²²⁾.

»Die Brannteweinpest« se je po vsej Evropi prevajala. Zschokke sam je (Neumann, op. cit. 271) mogel reči, da je knjiga 1838 bila že prevedena na francoski in angleški jezik; istega leta je izšel tudi flamski pre-

²¹⁾ Nemška knjiga ima 19 poglavij in »Schluß dieser Geschichte«, ki obsega 4½ strani, poljska pa samo 10 poglavij in kratko »Zamknienie« (= zaključek, konec), ki ima samo dobre pol strani. Krije se prvih 9 poglavij nemškega izvornika in poljskega prevoda; nemških poglavij: 10—16 v poljski knjigi ni. Nemškima poglavjema 17 in 18 odgovarja v poljski knjigi poglavje 10. Obširneje razpravljam o poljski knjigi v razpravi, ki izide v poljskem jeziku.

²²⁾ Čeh je pustil glavno situacijo v Švici; ona dežela, kamor je dekle odšlo služiti, je bavarska. Ko češki pripovedovalec povesti pride z doktorjem v Švico, začne tam v gostilni ljudem brž govoriti o svoji Češki (str. 14/15): »Pripovedoval sem o naši slavni Pragi, kakršnega krasnega mesta v Švici in daleč ter široko na svetu ni najti, o naših lepih cestah, ki drže preko vse dežele skoz in skoz in ki se na njih kakor na gumnu dobro vozi; o omnibusih, ki moremo na njih po ceni od ene češke meje na drugo priti. Tudi o šolah, ne samo pri cerkvah, nego tudi po vaseh; pa o malih šolah, t. j., o šolah za čisto male otroke, kakor jih imamo v Pragi, v Plznji in drugih mestih, in o nedeljskih šolah, ne samo za odraslo mladino, nego tudi za dorasle ljudi...«

Samo iz citata v knjigi Slovaka M. J. Hurbana »Slovo o Spolkách Mjernosti a Školách Nĕdĕlních« (1846), ki jo označujem na koncu te razprave, poznam češko knjiго: »Zlý nasledkové z pítí kořálki. V Znojmě 1844.«

vod (tiskan v Hanau, Hessen-Nassau²³); po Goedekeju, Grundriß, X 105/106 je izšel holandski prevod 1838, francoski in lotiški prevod 1839, estonski in norveški 1840, švedski 1841, italijanski 1846.

Izmed slovanskih prevodov navaja Goedeke češka izdanja iz 1838, 1840 (2. in 3. izdanje), 1846 (4. in 5. izdanje) ter srbski prevod iz 1843.

Spričo take popularnosti knjige ni čuda, da jo je v svoj prosvetni program vzel tudi naš A. M. Slomšek²⁴). Če je na Poljskem in Češkem izšlo toliko izdaj (na Češkem 1840 in 1846 po 2 izdaji v enem letu), se ne moremo čuditi, da se je tudi Slomškova knjiga tekom enega leta — očitno — natisnila 2krat. Pod nje dojmom je bila napisana Cafova notica v »Novicah« 1848, 15. III., podpis: O. C., pod naslovom: »Čujte, čujte, kaj žganje dela«, poročilo o neki ženski, ki se je v Mariboru napila žganja ter vsled tega umrla, in pa M. Valjavca »strašna prigodba z Gorenjskega«, pod naslovom »Žganje huda reč«.

Slomškova knjiga spada v velik pòkret, ki je v 40. letih prošlega stoletja iz Amerike preko Angleške segel v srednjo Evropo ter se v Avstriji uveljavil posebno v Šleziji in Galiciji.

Imel je očitno Zschokke v Švici vzrok, da napiše povest proti žganju, a drugi, Slovani in Neslovani, so imeli vzrok, da jo prevedejo in vsak v svojem kraju širijo. Posebno mnogo vzrokov za izdajanje take knjige je bilo, se zdi, med Slovani ob nemških mejah, v Šleziji in na Koroškem.

O žganjepitju v Šleziji mi je Londzin pisal: »Šlezija, manje morda Tešinska, toda tem bolj Gornja, prej pruska, je slovela po pijančevanju, posebno mnogo je pila vódke. Okoli l. 1845. je začel tam (v Gornji Šleziji) širiti treznost duhovnik Karel Antoniewicz²⁵) s propovedmi in po društvih vzdržnosti, tako da je v primeroma kratkem času tamkajšnje ljudstvo prenehalo piti... V Tešinski Šleziji, ki je prej pripadala Avstriji, je bilo malo bolje, ali tudi tukaj so takrat širili treznost po društvih treznosti. Šlezijci so od nekdanj na glasu pijancev²⁶)... Priča o pijanih krstnih botrih, ki izgube otroka, je tu v Šleziji dobro znana«.

²³) Da je to flamski prevod, ne plattdeutsch, to mi je pojasnil g. prof. Tropsch. — Če Goedeke navaja fiński prevod iz l. 1835., je to očitno tiskovna pomota, saj je izvirnik izšel šele 1837.

²⁴) Saj je Slomšek izdal pozneje kot škof celo pastirski list proti žganjepitju, ki je izšel kot odtisk v posebni brošuri z naslovom: »Duhovsko-Pastirski Glas velke nesreče varvati ljube Slovence« (Celje 1851). (M. Lendovšek, Ant. Mart. Slomškega Pastirski listi, 1890, p. 192.)

²⁵) Karel Božoz Antoniewicz (Antonjévič), 1807—1852, rodom iz Galicije, je l. 1824. začel sodelovati pri lvovskih »Rozmaitoščial« ter, izgubivši ženo in otroke, l. 1839. stopil v jezuitski samostan.

²⁶) Londzin je imel knjigo, prevedeno iz italijanščine: »Theatrum vsega sveta Jana Botera Benesija« (Kraków, 1659), kjer se o Šlezijcih poroča, da strašno pijejo.

Nastanek knjige: »Čujte, čujte« je s tem pojasnjen²⁷⁾, ali nimamo še odgovora na vprašanje, odkod je poslovenjena ona »vesela povest« Slomškovih »Drobtinic« iz l. 1846., katere dogodek se godi baš v Šleziji in ki ima v svojem jeziku sledove poljščine.

Kam naj grem po izvirnik tej Slomškovi »veseli povesti«, ki idejno kaže rezultate dela, nasvetovanega v knjigi »Čujte, čujte!«? Najbrže bo

²⁷⁾ Naj navedem tukaj, kar se je sicer še v Slomškovih časih pri nas iz Zschokkeja prevajalo. Vsekakor je bil Zschokke prilično popularen tudi pri nas (o njegovem ugledu pri Nemcih piše njegov nemški biograf: »Nicht bloß Könige ehrten (Zschokke): siebzehn gelehrte und gemeinnützige Gesellschaften Europas und der Schweiz ernannten ihn zu ihrem Mitglied... seine Reise durch Deutschland im Jahre 1828 glich einem Triumphzug...«. Neumann W., op. cit. 280).

»Danica Ilirska« 1837, št. 17 in 18 ima članek: »Napredovanje izobrazbenja čovečanskega polag dogadjajih čelog sveta. (Iz Zschokkeja)«, v št. 20 pa povest: »Iskušanja vladaoca (Iz Zschokkeja)«. L. 1845. je isti časopis v svoji št. 32 priobčil članek: »Nešto o jeziku. Iz Čokke-a preveo Matko Kervarić«. — Ilirec Lj. Vukotinović je imel v svoji knjižnici Zschokkejeve »Novellen und Dichtungen«, 4. izdanje, Aarau 1839 (zagreb. univ. bibl. pod sign. 47.679). V Bogovičevi humoreski »Šilo za ognjilo« se išče sled Zschokkejevih »manir« (Bogdanović Pregled itd. II, p. 277). Zelo popularna je bila Zschokkejeva povest: »Das Goldmachedorf« (Aarau, 1817 [ne 1823, kakor ima Neumann W., Heinrich Zschokke. Eine Biographie. Bassel, 1853, p. 270]; v svoji »Eine Selbstschau« II. Theil, Zweite unveränderte Ausgabe, Aarau 1842, p. 281. Zschokke sam pri tej povesti sploh ne navaja letnice, ali Goedeke, Grundriß itd. zv. 10, p. 97 navaja letnico 1817 z dodatkom »Erschien vorher im »Schweizer Boten«). V srbskem prevodu Dimitrija Popovića je ta povest izšla v Segedinu 1843; »Zlatotvorno selo itd.« (na platnici: Osvald ili Zlatotvorno selo). L. 1850. je povest izšla v Zagrebu kot izdanje Lavoslava Župana: »Zlatotvorno selo itd.« (mislim, da je zagrebško izdanje prirejeno po segedinskem). Slovenski prevod pa je izšel l. 1848.; »Novice« so l. dec. 1847 pisale, da čitatelji l. 1848. kot doklado dobe »Zlato vas«, — to je: podučivno in kratkočasno povest, spisano za umne kmete in rokodelce in pa dobre šole po kmetih od H. Čoketa, in poslovenjeno od g. Malavašiča... V nemškem jeziku je (knjižica) že 7 novih natisov doživela in je tudi v druge slovanske jezike predstavljena bila... — L. 1848. je Tkalčević prevedel Zschokkejevo »Alamontado«, a kaplan Pavel Bučar je l. 1850. izdal v Zagrebu prevod: »Majstor Jordan, ili: Čena zanata veća od zlata« (»Meister Jordan oder Handwerk hat goldenen Boden. Ein Handwerkerspiegel« 1845). L. 1862. je Ljuboslava Gajeva v Zagrebu izdala prevod: »Kreol. Novela od Zschokkeja« (s. a., ali predgovor je pisan: »U Mirogoju mēseca rujna 1862«). Na izdanje prevoda »ohrabrili su ju vērli i vředni domorodci«, ki jim je prevod v rokopisu čitala. V uvodu pravi prevajalka: »Nijedan od nēmačkih pisacah nije tako slavjanskoj, a napose našoj ilirskoj čudi primērno pisao kao što Zschokke. Ne bi li se dala ta njegova slavenska nēžnost i naravnost podrētkom protumačiti? možebit je tekla u njegovim žilama kērv slavenska; — njegovo bar rodno mēsto, Dēvin (Magdeburg), bilo je nēkada sērbsko, kao što još i sada u onoj okolici imade žiteljah sērbskoga plemena i mēstance, koje se zove Sērbište«. Vidi se, da se je tudi hči Ljudevita Gaja naučila romantičnega etimologiziranja svoje dobe.

NB. Slovaški je »Goldmachedorf« prevedel in izdal (1847) Jan Plech pod naslovom: »Zlatnica«; nekoliko pozneje ali še pač istega leta je izšel njegov slovaški prevod »Majster Jordan«.

treba kreniti ne v Šlezijo nego v kakšno pokrajino dalje proč od Šlezije; morda je tam kje izšla takšna »vesela povest« o popravi razmer v Šleziji, in sicer v nemškem jeziku, toda v označbo poljskega milijēja so v njej ostali neki karakteristični poljski izrazi: vódka, kieliszek, garniec in reńcienica, ki jo je na Poljskem čuti v obliki: Na frasunek dobry trunek (= Na skrb je dober požirek, t. j., po skrbeh in mukah se je dobro napiti). Ker je dogodek povesti pri Slomšku izrecno datiran z »jesenjo l. 1844.«, je jasno, da je nemška povest morala biti pisana l. 1845.²⁸⁾

V katerem nemškem časopisu bi bilo treba iskati Slomškov original?

Mnogo je o abstinenčnem gibanju in o društvi treznosti sploh, a posebe še v Šleziji in sosednjih pokrajinah pisal »Jurende's Vaterländischer Pilger«, ki je izhajal v Brnu na Moravskem. Bil je to velik koledar z bogato nekoledarsko, posebno poučno vsebino. Leta 1837. je imel razpravo: »Mäßigkeitsvereine« (str. 391—400), ali v njej govori samo o tujih državah. Leta 1840. je priobčil članek: »Die Branntweinpest« (str. 294—300) — v tem naslovu se že vidi sled Zschokkejevega dela — ter omenjal domače kraje: Slovaško, Galicijo itd. Tudi v l. 1842. (335) je navedel več zgledov, ki kažejo žalostne posledice pijančevanja. Leta 1843. je v članku: »Die Branntweinpest. Vorkehrungen und Maßregeln gegen dieselbe« (274—276) poročal med drugim²⁹⁾ o ukrepih proti pitju žganja v Šleziji. L. 1844. ima zopet članek: »Die Branntweinpest. Vorkehrungen und Maßregeln gegen dieselbe.« Tu že čisto specijelno govori o protizganjskem pokretu v Šleziji, in sicer v tešinskem okrožju³⁰⁾, ter poroča o njega lepih uspehih. L. 1845. ima Jurendejev »Mährischer Wanderer«³¹⁾ na str. 321 poročilo o »bratu Mathewu«, češ, »die Sinnes-

²⁸⁾ Da je Slomškova povest prevedena iz nemščine, se vidi iz tega, da se mesto »Tešin« v povesti imenuje »Téschen« (= Teschen), a Opava: Tropava! Popotniku, ki dogodek pripoveduje, so »Šlezi ino Poljci« rojaki in Karpate so mu domače gore; pripoveduje pa tujcem, zato jim tolmači, kar je posebnega v Šleziji, pri Poljakih, n. pr. pravi: »... po Poljki ihegi (to) Shidovke zekine po glavi napelane nofile«; ... »V tiftih krajih je gofpoda uboshna...«; ... »Ob fvetih nadelah ino prasnika... fo na Poljkiem ljudjé nar huj divjaki«; »tako Poljzi shganje imenujejo«. Pripovedovalec razume slovanski, saj podaje celo del pridige, ki so jo »imeniten floveniki beiednik naredili« in ki jo je on čul; morda je celo Slovan, ker pravi: »Vidi fe ozhitno, kaj fvéta véra premore, ino pa kaj vfe duhovlki pahtirji pri fvojim ljudftvi samorejo, ako li le v reńnizi priřadevajo, posebno pa per Slovenzih«. — V zadnjem odstavku čitamo: »Tako je sazhelo ljubo fonce tresnofti Slovenzam... fjati«. (Seveda se moramo tu vedno vprašati, če ni Slomšek v prevodu česa dodajal, česar v nemškem izvirniku ni bilo.)

²⁹⁾ Poroča n. pr., da je nekje izšla litografirana slika: »Der Branntweindrache« (»Bauch und Kopf [sc. haben] die Form eines Siedekessels, den Schwanz bildet eine Schlange«).

³⁰⁾ O tem natančneje pišem v poljski razpravi.

³¹⁾ Jurendejev časopis se je prvotno (od svoje ustanovitve 1809) imenoval »Mährischer Wanderer«, a od l. 1828. (Wurzbach pravi: 1825, ali letnik 1825, 1826 in 1827

veränderung, welche ein einfacher Mönch Mathew innerhalb 4 Jahren in dem Sittenzustande Irlands hervorgebracht hat, ist wohl ohne Beispiel in der Völkergeschichte. Man denke sich ein Volk, das in Whisky sein einziges irdisches Glück findet . . . Unter diesem Volk von 8 Millionen gelingt es der einfachen Beredsamkeit eines Klosterbruders, innerhalb 4 Jahren 5 Millionen zu einem feierlichen Gelübde treu zu erhalten . . . Am 10. April 1838 errichtete er seine Temperanz (Mäßigkeits) Gesellschaft, und kaum zwei Jahre später war dieselbe durch ganz Irland verbreitet.« Domačim deželam povsem je posvečen članek v letniku 1846. (p. 198—201): »Die Enthaltsamkeits-Gelübde vom Branntweintrinken in Galizien, Mähren, Schlesien und Ungarn,« posebe odredbam, ki sta jih l. 1845., marca in aprila meseca, v protizganjskem gibanju izdala nadškof olomuški in škof brnski.

Ne zdi se mi dvomljivo, da so v Slomškovem krogu čitali tako ugleden koledar (almanah), kakršen je bil »Vaterländischer Pilger«.³²⁾ Njegov letnik 1846 je, kot koledar za to leto, izšel sigurno že 1845, tako da ga je Slomšek pri urejanju »Drobtinic« za to leto eventuelno mogel že rabit. Ali Slomškove »vesele povesti« v njem ni, kakor je tudi ni v njegovih prejšnjih letnikih³³⁾.

so bili še »Wandererji«) dalje »Vaterländischer Pilger«; letnik 1845 — oni primerek, ki se nahaja v dunajski Nacionalni (bivši dvorni) knjižnici — ima ipak zopet naslov: »Mährischer Wanderer«.

³²⁾ Davorin Trstenjak omenja »Pilgerja« v pismu Vrazu z dne 4. I. 1839 (zagr. univ. bibl.). »Der ‚Pilger‘ wurde nicht nur in ganz Oesterreich und Deutschland gelesen, er wanderte auch in die Fremde und man fand das prächtige . . . Buch in der Türkei, in Rußland, in der Schweiz, in Dänemark, ja selbst in Amerika.« Tako poroča o koledarju Wurzbach, a Jurende sam, ustanovnik koledarja, mu je »ein vom Pilger und aus dem Volk hervorgegangener Autodidakt, der Reformator des österreichischen »Kalendarwesens«. — Da je časopis toliko pisal baš o Šleziji, je tem naravneje, ker je Karel Josip Jurende sam bil rojen v tedaj avstrijski Šleziji.

³³⁾ Na koncu knjige: »Čujte, čujte itd.« je Slomškova »Žalostna pesem«. Vsebina ji je ta-le: Čujte, bratje in sestre, sovražniki so vstali, nam jemljejo kruh, a v kotlih kuhajo strupeno vodo. Satan sam pomaga. Pijanci tavajo po cestah, leže ob cestah. Oče — pijanec se obesi, mati pijanka se pobije, v rodbinah se more, vera peša, cerkev je prazna, device poštene ni. Bog nam je korun dal za hrano, a žganjevci iz njega kuhajo strup. Kaj vam je, žganjevci, ljudstvo storilo, da mu delate strup? Bratje in sestre, če hočete kdaj videti raj, se varujte žganjevcev in se čuvajte žganja. »Dober Bog nam vino dal — Žganje si je zlodej vbrál.« — »Pilger« je l. 1842. (str. 336) priobčil dolgo pesem: »Der Feind im Lande«, ki pravi: Vstanite bratje! Sovražnik razgraja v deželi! Zastruplja ljudi in uničuje staro in mlado. Zemlja je opustošena, cerkev prazna, devica osramočena, Sovražnik je s satanom v zvezi; kjer se pokaže, tam je kuga. Povsod je ta sovražnik, po mestih in vaseh, Ima mnogo trdnjav v deželi, trdnjav z grbom in ščitom. Dolgo že razsaja, napadimo ga, bratje! Onim, ki vprašajo:

Jurendejevega »Pilgerja« sem pregledaval glavno v dunajski univerzitetni biblioteki, a v biblioteki univerze v Brnu sem pregledaval časopis »Moravio« (Ein Blatt zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes, des gesellschaftlichen und industriellen Fortschrittes), ki je v onih letih izhajala v Brnu in ki je bila v zameni med drugim tudi z Bleiweisovimi »Novicami« in »Zoro Dalmatinsko«³⁴). Tudi ta časopis je posvečal mnogo pažnje treznostnemu gibanju, posebno v tešinski Šleziji, odkoder mu je (iz Tešina) dopisoval »Matthäus —r« = Matevž Dangelmaier. Dne 12. januarja 1843 (v št. 9 z dne 30. januarja) poroča ta dopisnik, da se v tešinski bolnici nahaja petero ljudi »wegen Säuferwahnsinns«, da v Šleziji, kakor kažejo vojaški nabori, tamkajšnje leporaslo ljudstvo od leta do leta bolj propada, »es ist dieses aber nicht anders möglich, weil, wie ich es selbst oft zu bemerken Gelegenheit hatte, Eltern ihre Kinder im zartesten Alter mit Branntwein beschwichtigen, dieselben in die Wirtshäuser mitnehmen, und auf diese Art ganz systemmäßig zu Trinkern heranbilden . . .«. Da bi se to stanje popravilo, je dekan »und Erzpriester« Josip Paduch v zvezi z vso duhovščino tešinskega okrožja sklenil, z besedo in dejanjem delovati proti pitju žganja. Pohvalno omenja pisec gorsko vas Istebno, katere prebivalci so se iz svoje volje odrekli žganju ter se svoje besede drže, tako da je že leto dni tamkajšnja žganjarna prazna. Že po poldrugem letu, t. j. julija 1844 je mogel dopisnik poročati o lepih uspehih započete deli v Tešinu; v tešinski župniji sami se je do tedaj že 3000 oseb zaobljubilo, da ne bodo več pili žganja, a 23. junija se je prijavilo še 362 ljudi. »Die große Anzahl von Branntweinschenken stehen meistens leer . . . Es war früher bei uns keines wegs auffallend, Männer und Weiber taumelnd durch die Straßen ziehen zu sehen, hie und da hemmte solch ein Opfer den Lauf der Rinnsäle; war eine Kindstaufe, ging es gleich nach der heiligen Handlung in die Schenke und dann toll und voll nach Hause, wo es im Winter auch geschah, daß auf dem Wege zum nahe gelegenen Dorf Boggusowic die Pathen und die Hebamme den jungen Weltbürger im Schnee verloren hatten«³⁵). Desgleichen sah man bei Hochzeiten und sogar bei Begräbnissen. Diesem Unfuge wurde mit aller Energie Ein-

»Kdo je ta sovražnik?« odgovarjam: »Der Mörder, der Räuber, der Feind in dem Land, der Branntwein — der ist es — den Branntwein verbannt«.

Sovražnik v deželi, satan, cerkev, devica — v boj proti temu sovražniku, bratje in sestre! Vse to je obema pesmima skupno (samo, da je Slomškova dikcija mnogo preprostejša od nemške). »Pilger« je svojo pesem ponatisnil po »Theaterzeitung«.

³⁴) Prim. notice v »Moravii« 1843, št. 95 (27. nov.) in v 1844, št. 26 (28. II.), št. 32 (13. IV.).

³⁵) Kot deček sem v svojih domačih krajih poznal originalnega frančiškana, ki se je pisal Celestin; o njem še stari ljudje dandanes pripovedujejo, da so ga botri po krstu — izgubili.

halt getan . . . Diese wohltätigen Erfolge danken wir den Wirkungen unserer heiligen Religion!«

V št. 142 in 143 (28. decembra) in 144 (31. decembra 1844) prinaša »Moravia« — po »Gazeti Lwowski« — beležke o napredku Društev treznosti v Galiciji (Brzežane, Bochnia, Tarnów, Pilzno, Stanisławów) in med Slovaki, ravnotako v št. 1, 3, 6, 7, 19, 59, 112 leta 1845. (Jasło, Czortków, Wadowice, Przemyśl, Stryj, Sanok, Przeworsk, Rzeszów, Sącz, Tarnów). O Wadowicah, na cesti med Tešinom in Krakovom, bliže Krakovu, se poroča (št. 3): »Die Mäßigkeitsvereine greifen stark um sich. Es gibt bedeutende Edelleute, welche zusammenwirken mit der Geistlichkeit . . . Kein Diensbote darf bei ihnen Branntwein trinken, sonst muß er fort . . .« Vse se je v kratkem popravilo: »auf einigen Straßenzügen . . . findet man in den Wirtshäusern schon keinen Branntwein; man sieht keine Trunkenbolde . . .«

Tešinski dekan Josip Paduch sam je v »Moravii« 1845, št. 46 (17. aprila) priobčil članek, napisan že 14. avgusta 1844: »Zur Geschichte des Mäßigkeits-Vereines im Teschener Kreise«. Omenja, da je klerus od deželne vlade opetovano, zadnjč 11. junija, dobil poziv, da stori vse, kar bi moglo zlu odpomoči. Ipak on ni hotel preostentativno postopati in ne dati prisegati ob oltarju, nego se je zadovoljeval z obljubami; tudi pristanov ni delil kakor na Pruskem. Sijajni uspehi so se kmalu pokazali. »Dankend strömen sie nun wieder herbei, und segnen eine Regierung, unter deren väterlichem Schutz es der wahre Seelsorger ungescheut und unbedenklich wagen darf,« zlu se upreti³⁰⁾). Sicer pa tudi ta članek konstatira: ». . . selten sieht man jetzt einen Betrunkenen, die Branntweinschenken stehen leer . . .«

Kakor je videti, vse, kar je »Moravia« o borbi proti žganju pisala, je pisano v duhu Slomškove »Vesele povesti«, ali te povesti same tudi v »Moravii« nisem našel.

Trebalo bi pogledati še časopise, kakor »Brünner Zeitung«, »Wiener Zuschauer« i. t. d. Dunajske »Allgemeine Theater-Zeitung« (Originalblatt für Kunst und Literatur, Musik, Mode und geselliges Leben) sem pregledal letnike 1843, 1844, 1845; so tudi v njej kratke beležke o treznostnem gibanju, ali »Vesele povesti« nisem zasledil. Citira se še neka »Schlesische Zeitung«, ali tega časopisa nisem dobil v roke.

³⁰⁾ S to Paduchovo hvalo šlezjskih posvetnih oblasti se ujema knjiga »Zaraza gorzalki« (1844), ki v njej čitamo, da oblasti s svojimi protižganjskimi ukrepi podpirajo treznostno gibanje, a Slomšek s Zschokkejem vred graja posvetne oblasti, češ, da v tem oziru premalo ali pa nič ne store. Očividno so oblasti na severu habsburške države drugače postopale nego na jugu.

Niti v »Pilgerju« niti v »Moravii« nisem našel ničesar o »Bratovščini sv. Janža«, ki o njej piše Slomšek.

Kako silno se je treznostno gibanje v letih 1844 in 1845 razvilo v Šleziji, kako se je širilo dalje na vzhod po Galiciji in kako lepe uspehe je tam povsod dosegalo, o tem sta mnogo poročala poljska časopisa: »Gazeta Lwowska« in »Gazeta Krakowska«³⁷⁾, ali o Bratovščini sv. Janža tudi v njih ni govora. Samo na poljski knjigi »Zaraza gorzałki« (1844) se pod naslovom nahaja vinjeta, ki ji je motiv enak motivu slike v začetku knjige »Čujte, čujte«, namreč: iz skleda gleda kača.

O znatnem poboljšanju razmer v Galiciji so vesti tudi sicer prihajale k nam.

Graška »Stiria« je l. 1845. v svoji 7. številki (16. januarja) priobčila kratko notico: »Die Wirtshäuser zu Tarnow in Galizien stehen fast alle leer, weil der Andrang zu den Mäßigkeitsvereinen ungläublich ist,« a zagrebška »Danica« je istega leta v svoji številki 14 (5. aprila) po »Češki Včeli« objavila dopis iz Lvova pod naslovom »Čudoredno napredovanje u Galiciji«, kjer se naglašja, kako se je tam začela uspešna borba proti oderuštvi in žganjepitju, kako se širijo društva treznosti, kako si duhovniki, pa tudi plemenitaši pridobivajo zasluge za to. Opozarjam, da tudi »Vesela povest« v zadnjem odstavku govori o Galiciji ter med drugim omenja Tarnow.

Da bo okvir te moje slike nekoliko širši, hočem tukaj reči nekoliko besed še o Slovakih.

Živalen pokret proti žganju se je okoli l. 1845. začel tudi med Slovaki³⁸⁾. Med onimi, ki so se ga udeleževali, sta tudi znana pisatelja slovaškega preporoda, M. M. Hodža in M. J. Hurban.

Hodža je l. 1845. v Banski Bistrici izdal pridigo, ki jo je imel proti žganjepitju dne 9. marca 1845 v vrbiško-svetomikolaški cerkvi.

Hurban je decembra 1844 v Hlbokem³⁹⁾ ustanovil društvo zmernosti, a nekako v začetku aprila 1846 je bila izšla njegova knjiga »Slovo o Spolkách Mjernost'i a Školách Nédělních« (v Banski Bistrici). »Palenko« (žganje) imenuje Hurban nestvor, nevarnejši nego so bili Mongoli, Tartarji, Turki, strašnejši nego so bili kdaj Neroni, smrtonosnejši nego kuga in kolera in steklina. Za to svojo trditev navaja primere iz svojih slovaških krajev, iz Češke, iz Poljske, iz Šlezije, iz Amerike. Knjigi so dodana tudi pravila Društev treznosti. S pohvalo omenja Hurban delo-

³⁷⁾ Ta poročila podajam v poljski razpravi.

³⁸⁾ Gradivo za ta del razprave sem nabral v biblioteki »Matices Slovaške« v Turčanskem Sv. Martinu.

³⁹⁾ Hlboko (Hluboké) je selo v Malih Karpatah, zapadno od železnice: Bratislava—Trenčín—Žilina. Na zapadnem Slovaškem, ali bliže Vagu so tudi sela: Veselé, Vel. Kostolany, ki jih tu navajam. Beňuš pa je na srednjem Slovaškem.

vanje Štefana Závodníka, velikodevinskega župnika v trenčanski stolici, ki je v svoji župniji ustanovil društvo zmernosti.

V borbo proti žganju je posegel slovaški časopis »Orol Tatránski«. V številki z dne 6. marca 1846 je izpregovoril Julij Plošic (l. 1841. še student v Pešti, v duhovnika posvečen 1843), kapelan beňuški, pozdravljal je vse one, ki so se odrekli žganju, obžalujoč, da je na Slovaškem takih malo, in naglašal, da je treba delovati na voljo človeško, a tu da izdajo samo duhovna sredstva, posvetna oblast more duhovno pri nje delu samo podpirati; zato se je odločil, da izda svoje propovedi, za tisk že davno pripravljene: »Opilci neprijat'elja križa kristovko itd.« (Pijanci neprijatelji križa Kristusovega) kot navodilo za delovanje Društev treznosti. Propovedi so izšle pred aprilom 1846. — V št. 30 (19. maja) 1846 razpravlja neki »uradnik« vprašanje, »prečo sa v Uhorskej spolki strjezlivosti nevelmi darja« (zakaj na Ogrskem društva treznosti slabo uspevajo); tu čitamo, da so kraji in dnevi, kjer in ko je $\frac{2}{3}$ ali $\frac{1}{3}$ prebivalcev pijanih; zlo je v tem, da imajo »zemski pani« (vlastelini) po zakonu edini pravico, žgati žganje in pa da se je žganje začelo žgati iz krompirja, ne samo iz žita. Pisec citira besede gori navedene okrožnice olomuškega nadškofa. — V št. 32 je J. R. priobčil »drugi odprti list vsem državnim žganjepivcem in žganježgavcem itd.«, kjer se najavlja spis, v katerem se bo med drugim razpravljalo proti žganju z ozirom na brak in rodbinsko življenje (krsti, svatbe). — V št. 49 (4. decembra) opisuje Gustav Kar. Zechenter, znani slovaški humoristični pisatelj, potovanje po Hrvaškem ter pravi o hrvaškem Zagorcu: »Kar ima pred našim Slovakom, je to, da žganja ne pije, kar se mu pa ne more šteti za zaslugo, ker on v vinu sedi.« — L. 1847, št. 64, 21. maja, je Juri Holček, veselski župnik, dal »Izjavo glede društev treznosti«, češ, on je bil prej velik nasprotnik Društev zmernosti; ko je duhovna oblast priporočila ustanavljanje Društev zmernosti, so sklenili on in njegovi »bratje« izjavo, da Društev zmernosti ne morejo smatrati za koristne, ter so ta sklep poslali generalnemu vikarijatu; toda pozneje je začel o stvari temeljito razmišljati ter je posebno pod vplivom propovedi Julija Plošica in Štefana Závodníka sam začel pridigovati za zmernost; zadel je ob mnogo odpora, ipak jih ima že 181, ki so storili zaobljubo zmernosti, a 200 jih ima zapisanih v »šoli treznosti«. Priporoča, da bi se oni, ki ustanavljajo društva zmernosti, sestajali na posvetovanja v Bratislavi in v Veselu (kot centralni točki trenčinske stolice). Závodníka imenuje »pravega apostola društev vzdržnosti«, a naglašá tudi, kako vneto deluje za stvar kostolnjanski župnik Jan Trokan.

V poznejših političnih borbah je Madžarom in Madžaronom žganje bilo očitno dober zaveznik proti slovaškemu narodnemu gibanju. Ko

so pri volitvah l. 1866. slovaški kandidati vseskozi propadali, zlasti tudi v Trenčinu, se je plemeniti slovaški ljudomili župnik Štefan Závodník, drugi irski Mathew, ustanovljatelj društev treznosti, naravnost prestrašil in zgrozil, kako je tekel spiritus iz ogromnih sodov po slovaško-bistriškem okrožju.⁴⁰⁾

Kakor vidimo iz tega, je imel Slomšek v svoji borbi proti žganju vredne tovariše med Slovaki: Hodžo, Hurbana, Závodníka . . ., slovaške preporeditelje.

A če se sedaj ozremo po vsej tej moji razpravi, nam je jasno, da Slomškova »Vesela povest od svetiga Janža bratovščine« (1846) in knjiga »Čujte, čujte, kaj žganje dela« (1847) nista poedin, osamel pojav in tudi nista potekli iz čisto osebne Slomškove inicijative, nego da sta slovenski odmev velikega pokreta treznosti, ki je pred blizu 100 leti segal od Amerike in Irske v srednjo Evropo ter zasegel zemljo poljsko, češko, slovaško in slovensko . . . Mathew, Zschokke, Antonjevič, Paduch in Winkler, Hodža, Hurban, Závodník, Plošic, stoje v eni vrsti z Antonom Martinom Slomškom, evangeliki in katoliki.

Kar se tiče slovanskih dežel, se je pokret najživalneje razvijal iz Šlezije v Galicijo, a tu se je končal l. 1846. na tragičen način: ko se je zdelo, da se Galicija preporeja, ko je šlezijski Paduch (1844/45) hvalil očetovsko skrb posvetnih oblasti, ki dovoljujejo, upreti se zlu, so baš avstrijske oblasti iz čisto političnih nagibov inscenirale znano galicijsko »klanje« (1846) . . .

R é s u m é.

A. Martin Slomšek dans le mouvement contre l'alcoolisme.

En partant du livre polonais: »Zaraza gorzałki . . . podług Zschokiego« (1844, Cieszyn), l'auteur démontre que le livre slovène: »Čujte, čujte, kaj žganje dela« (1847, Celovec), traduit et édité par F(elicijan) Gl(obočnik) sous la direction générale de l'évêque A. M. Slomšek, est une traduction du livre de H. Zschokke: »Die Brannteweinpest« (édition primaire 1837), localisée en Carinthie. Le même évêque a publié (»Drobtinice« 1846) une »Histoire agréable sur la confraternité du Saint Jean«, traitant les bons résultats de la lutte avec l'alcoolisme en Silésie; l'Histoire dans laquelle on trouve des traces de la langue polonaise, a été traduite de même, mais l'auteur de l'article n'a pas réussi à trouver son original. L'évêque Slomšek est un de ces Slaves qui, vers l'année 1845, participèrent au mouvement d'abstinence et de modération, issu de l'Irlande (Mathew) et de l'Amérique, et qui, étant connu aussi parmi les Tchécoslovaques, réussit surtout en Silésie et Galicie.

⁴⁰⁾ Batto Julius, Dejiny Matice Slovenskej, 1863—1875 (Turčiansky sv. Martin, 1923, p. 54). »Povaški«: ob reki Vagu. — Závodník se je vobče udeleževal slovaškega kulturnega in političnega življenja; že na prvo skupščino »Matice Slovaške«, 1863, je privedel s seboj močno delegacijo (ib. 27); l. 1866. je bil izvoljen za 2. podpredsednika »Matice Slovaške«

K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem.

(Slomšekov spomenik v Mariboru.)

Franjo Baš, Maribor.

Namen naslednje študije je prikazati notranjeslovenske razmere na Štajerskem v času prvega narodnostnega in političnega opredeljenja Slovencev. S tem hoče razširiti za omenjeno ozemlje tozadevna proučavanja dr. I. Prijatelja, dr. D. Lončarja in F. Erjavca.

Sodobne gonilne sile.

Čas, ko gradijo Slovenci v Mariboru spomenik Antonu Martinu Slomšku (1865—1878), lahko delimo s političnega slovenskega stališča v tri dobe: Od Slomšekove smrti, oziroma od padca Bachovega absolutizma traja romantična doba konservativnega, sicer pa idiličnega in harmoničnega čitalniškega rodoljubja, dokler ne zaveje 1872 z Levstikom in Stritarjem s kulturno vodilnih evropskih zemelj tudi v Slovenijo lahka sapa liberalizma. Pod njegovim vplivom se politično enotni narodni Slovenci razcepijo v Mlado- in Staroslovence in ustvarijo s tem na Slovenskem temelje in predhodnike liberalcev in konservativcev. Tradicionalna slovenska konservativnost, nemški liberalizem kot glavni nasprotnik slovenstva, taktična nejasnost konservativcev in idejna nesigurnost liberalcev pa dovedejo po 1874 vsled nemške nevarnosti do sloga štva.

Z evropskega in avstrijskega vidika pa je ta čas doba, ko se uveljavljajo zlasti v pogledu pojmovanja države novi, narodnostni vidiki. V pojmovanju države in osebnega življenja sta narodnost in nacijalizem najožje zvezana z liberalizmom; oba pa, nacijalizem in liberalizem sta vzrastla z meščanstvom ter se razvila vzporedno pod vplivom individualizma in gospodarskega razmaha iz racijonalističnega kozmopolitizma — kakor ga pri nas opažamo pri Vodniku in Prešernu — v politično, narodnostno in gospodarsko ekspanzivno silo. Nosilec tega razvoja je bilo v Avstriji nemško meščanstvo. Avstrijsko-nemški liberalizem je v svoji ideji videl vsedrjavno silo, ki združuje vse avstrijske narode v eni liberalni in demokratski skupnosti. Kot edina sodobna državotvorna sila ni bil sposoben priznati narodnostnih koncesij ali pa se osokoliti do kompromisnega sodelovanja s politično odvisnimi narodi, temveč je v svoji državotvorni ekskluzivnosti polagoma poznal samo še interese vladajočega liberalnega nemštva ter interese z nemštvom zvezane dinastije.

V času, ko pripravljajo Slovenci Slomškemu v Mariboru spomenik, je v Avstriji liberalizem že združen z nemškim nacionilizmom v močno politično silo, ki nastopa posebno ekspanzivno zlasti proti koroškimi in štajerskimi Slovencem. Slovenci so v tej dobi še na stopnji racionalističnega in romantičnega nacionilizma, na kateri išče ne meščan, ampak biedermeiersko razpoložena inteligenca politične oblike in ustvarja zgradbe, ki bi slovenstvo narodnostno osigurale, politično pa vodile in razvijale. Slomšekov spomenik je eden izmed zgodnjih pojavov borbe, ki jo vodita zlasti v Podravju liberalno in nacionilno nemštvo ter konservativno in rodoljubno, politično še neusmerjeno slovenstvo.

V dobi, ko se v evropskem in avstrijskem političnem življenju pojavijo nove liberalne in narodnostne ideje v borbi za premoč v državi, je Slovenija še v prvi vrsti stanovsko, torej kmetsko, meščansko, plemiško in cerkveno, na drugi strani pa državno, avstrijsko ter regionalno, v našem primeru štajersko, usmerjena. Leto 1848. in Bachov absolutizem sta kmeta osvobodila in ga iztrgala iz odvisnosti od gospode in mesta; kmetske težnje so bile s tem izpolnjene in naš kmet, ki je živel stoletja proč od političnega življenja, je bil z agrarno reformo politično zopet uspavan. Z razrešitvijo jožefinskih spon in z osiguranjem politične veljave potom konkordata si je absolutizem zasigural cerkev. Z agrarno reformo oškodovano plemstvo je bilo rehabilitirano z odkupnino in z zaposlitvijo v birokraciji. Kmetska konservativnost, težnja cerkve za kulturnim in političnim prestižem ter fevdalna miselnost plemstva so dajali osnove Bachovemu absolutizmu, po njegovem padcu pa je v tej koaliciji zorelo klasje konservativnosti. Gospodarske reforme absolutizma so koristile predvsem meščanstvu, ki je gospodarsko ojačeno, zahtevalo in izvojevalo politično premoč, katero je uporabilo za demokratske reforme v duhu liberalizma. S tem, da je liberalizem nastavljal delo Jožefa II., so bile ogrožene manjšinske narodnosti, kulturno pa cerkev, ki je v borbi z liberalizmom stopila v zvezo s konsekvantnim gospodarskim in političnim nasprotnikom liberalizma, z aristokracijo. Kmet, že po duhu konservativen in cerkvi najbližji stan, je kmalu po agrarni reformi zabredel v gospodarsko krizo in stopil s tem v še večje nasprotstvo do socialno že itak nasprotnega meščana. Tako je v dobi, ko drži v šestdesetih in sedemdesetih letih v Avstriji s Schmerlingom, Beustom in Auerspergom liberalizem v rokah krmilo države, nujno ustvarjena proti njemu iz preteklosti izvirajoča konservativna fronta aristokracije, cerkve in kmeta. In ker je liberalizem usmeril svoje delo samo v kulturnem pravcu, prezrl pa posledice gospodarskega in industrijskega razvoja, je nastopil proti njemu še nov protivnik, socializem.

Slovenske razmere so samo odsev razvoja dogodkov v Avstriji, do katerih Slovenci zavzemajo svoje stališče.

V narodnostnem oziru je važno, da je vodstvo liberalizma v Avstriji vzelo v roke nemško meščanstvo. Posledica tega je bila, da je — v očigled slovenski konservativnosti — prehajalo vedno bolj v nemški nacionalno usmerjeni tabor tudi naše, večinoma nemško govoreče, a razredno in pokrajinsko misleče štajersko meščanstvo. Plemstvo se v ustavni dobi ni znalo takoj orijentirati in programatično jasno usmeriti. Že po naravi kmetu najbližja cerkev je kmeta iz kulturnih in prosvetnih razlogov vzgajala in dvigala ter postala tako njegova kulturna voditeljica. V Podravju sta z uspehom dvigala in gojila narodno zavest med duhovščino in ljudstvom že Modrinjak in Krempl. Posebno veliko delo pa je izvršil Slomšek, ko je lavantinsko duhovščino narodnostno probudil. Isto delo so pri posvetni inteligenci vršili poleg študija na Hrvatskem rodoljubni srednješolski profesorji in čitalnice¹⁾, pa tudi univerzitetna mesta; od poznih šestdesetih let začno univerze naše izobraženstvo usmerjati v vedno bolj liberalnem pravcu, s čimer se tudi narodnostna propaganda radikalizira. V dobi graditve Slomškovega spomenika povzroča nemški liberalizem kot najizrazitejši nacionalni nasprotnik slovenstva, da je naše liberalno izobraženstvo zapostavljalo liberalizem narodnosti ter stalo ramo ob rami z duhovništvom. To se je začelo vedno bolj usmerjati v cerkveno-političnem pravcu; ali do eksekutivne ali legislativne oblasti ni prišla ne ena ne druga stran, kajti v Gradcu kot na Dunaju so vladali nemški liberalci, enaki protivniki tako konservativnih kakor liberalnih Slovencev. V borbi proti enemu in istemu nasprotniku je morala postati sloga nujna; kot cena za slogo pa je iz političnega programa izpadel slovenski liberalizem. S tem se je na Štajerskem združila socialna diferenciacija z narodnostno: slovenstvo sta predstavljala konservativni kmet in cerkev, nemštvo pa liberalno meščanstvo. In v takratnih štajerskih narodnostnih borbah nastopa ekspanzivni liberalizem proti konservativnosti vzporedno z borbo nemštva proti slovenstvu.

Doba čitalniškega rodoljubja in priprave za Slomškov spomenik.

V tej dobi, ko nastopa nemški liberalizem vzporedno z nacionalizmom ekspanzivno na spodnjem Štajerskem, so zavzemali Slovenci brez izjeme stališče, da je prvo in absolutno v njih političnem programu narodnost. Zasigurati narodnostni obstoj in razvoj, pa če tudi samo v drobtincah, to je geslo štajerskih Slovencev v dobi preurejanja Avstrije; o demo-

¹⁾ Serbec Josip: Spomini. Ljubljana 1927, p. 3—4, 10.; Kovačič F.: Slovenska Štajerska in Prekmurje. Ljubljana 1926, p. 353.

kraciji in njenih reformah, ustavnih pravicah i. t. d. je mogoče govoriti šele po zasiguranju narodnosti. Osigurati pa slovensko narodnost je bilo treba najprej med Slovenci samimi; naučiti je bilo treba slovensko čutečega, a nemško govorečega inteligenta slovenščine, pridobiti kmeta za slovenstvo in razviti v njem narodnostno zavest. Narodnostne prilike štajerske narodne inteligence kažejo v šestdesetih letih najlepše ustanovna vabila mnogih čitalnic, ki so bila dvojezična (nemško-slovenska), uradovanje slovenskih denarnih zavodov, ki je bilo še v poznejših desetletjih nemško²⁾, ali pa dejstvo, da je zaslužni rodoljub, štajerski slovenski mecen Dominkuš lomil slovenščino le za silo³⁾. In baš Dominkuš je bil tisti, ki je začel 1862 kot prvi odvetnik na Štajerskem dopisovati z uradi in sodnijo slovensko⁴⁾.

Nalogo, da razširijo slovenščino med nemško govorečo in slovensko čutečo inteligenco, pa tudi med nemško in slovensko govorečim, a narodnostno še nezavednim meščanstvom, ki je preko liberalizma vedno bolj prehajalo v nemštvo, so prevzele slovenske kazine, čitalnice. Ob ustanovitvi mariborske čitalnice 1861 je bila slovenska zavest v Mariboru še skoro mrtva. Kljub Slomškemu imamo 1860 po Trstenjakovem poročilu⁵⁾ v Mariboru le dvanajst rodoljubov; ti ustanovijo po inicijativi Janka Serneca, pod Slomškovo egido in pod uplivom narodnostno naprednejših Čehov »slovansko čitavnico«. S kulturnega vidika pa najbolje prikazuje položaj Slovencev v Mariboru dejstvo, da je bil 1861 izmed štirih takratnih slovenskih listov v Mariboru v javnem lo-

²⁾ Geršak Ivan: Ormoški spomini. Ljubljana 1902, p. 15.

³⁾ Vošnjak Jože: Spomini I. Ljubljana 1905, p. 125.

⁴⁾ Lončar D.: Iz literarne zapuščine dr. Janka Serneca. Veda IV, p. 289.

⁵⁾ Verstovšek K.: Dr. Matija Prelog. Ljubljana 1907, p. 16. Na ustanovnem sestanku je bilo navzočih 12 rodoljubov, ustanovno izjavo z dne 17. VII. 1861 pa jih je podpisalo 20. Posvetovalni sestanek o programu in ciljih čitalnice je bil sklican na dan 13. VII. 1861 v Dominkušovo pisarno. Vabilo (pisano M. Šinku, danes v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru, Šinko M.: korrespondenca, fasc. Društva) za ta sestanek se glasi:

Pozdrav vsakomu Slovenceu!

Neki mariborski Slovenci želijo, da bi se tukaj društvo narodno ustanovilo. U njihovem imenu pozivamo vas uljudno, da pridete na Suboto, t. j. 13. t. m. okol 6 urah popoldne u pisarno Dr. Dominkušovu (u novi Reiserovi hiši) kje ćemo namembu i pravila budućeg društva posvetovati. Drago bode nami, če vi tudi druge prijatelje dopeljate.

S Bogom tečas!

U Mariboru 8/7 861

Dr. J. Sernec

Dr. Ploj.

Pismo je pisal Janko Sernec; pod Sernečevim in Plojevim podpisom pa je pripisano s svinčnikom:

Da bi se gosp. udeležili Vas prosi

Šuman.

kalu na razpolago samo eden⁶⁾, »Novice«, in te zopet samo v enem lokalu, v kazinski restavraciji. V to narodnostno celino je zastavila svoj plug čitalnica ter s tedenskimi, pozneje štirinajstdnevnimi zabavami in izobraževalnimi »besedami« vcepljala meščanskemu izobraženstvu slovensko govorico in slovensko narodno zavest. Poleg tedenskih besed pa je vršila čitalnica to nalogo tudi z vsakoletnimi slovenskimi manifestacijami. 1862 so praznovali Mariborčani prvo obletnico ustanovitve čitalnice, 1863 pa veličastno Ciril-Methodovo slavnost v »Brandhofu« južno od Drave (na Radvanjski cesti za vojašnico Kralja Petra), ki ni imela več značaja besede, ampak ljudskega tabora s 5—6000 udeleženci. Po tem uspehu se je vzpela čitalnica do manifestacije slovenske sodobne kulture; 1864 je priredila slavnost v Kartinovih prostorih (Koroška cesta — današnja hiša št. 22), kjer se je kot skladatelj in dirigent uveljavil med Mariborčani, ki so slabi obiskovalci, a hudi sodniki gledališča in glasbe⁷⁾, s slovensko glasbo Benjamin Ipavic. S tem nastopom je čitalnica prešla od gojitve družabnosti v službi narodnosti h gojitvi slovenske umetnosti in kulture sploh. Odborniki mariborske čitalnice so aktivno sodelovali naslednje leto pri ustanovitvi »Slovenske Matice« in odbor je za tretjo obletnico Slomškove smrti organiziral veliko Slomškovo slavnost. Ako so prve čitalnične prireditve vršile narodnostno propagando, in to predvsem v mestu, je predstavljala Slomškova slavnost manifestacijo proti regijonalizmu in za vse slovenstvo. Poleg dosedanjih podravskega rodoljubov so se zbrali na Slomškovi slavnosti predstavitelji Slovencev iz Štajerske, Koroške in Kranjske. Z njimi in s sprejemom »mariborskega programa« se je osredotočilo na prvem vseslovenskem političnem zboru politično življenje Slovencev in s tem je postala Slomškova slavnost 1865 tudi prva vseslovenska politična manifestacija.

V zvezi s pripravami za to Slomškovo slavnost ali veliko besedo, ki je bila namenjena prav tako kot zadnje tudi nečlanom čitalnice, se je spočela misel, postaviti Slomšku javen spomenik. Že takoj v začetku predpriprav določi odbor⁸⁾, da bodo čisti dohodki slavnosti začetek glavnice, iz katere bi se postavil tak spomenik v Mariboru.

Politično zborovanje, na katerem se je razpravljalo o »mariborskem programu«, se je vršilo 24. septembra 1865. Prejšnji večer je bila Slomškova beseda, na kateri se je nabralo prvih 178 gl. in 24 kr.⁹⁾ za Slomškov spomenik. Postavitev javnega spomenika Slomšku naj bi bila

⁶⁾ Majcinger I.: Čitalnica v Mariboru. SGp XV, št. 39.

⁷⁾ Puff G.: Stiria 1843, p. 27.

⁸⁾ Zapisnik zbornih sklepov narodne slovenske čitavnice v Mariboru: seja 23. aprila 1865.

⁹⁾ SGp X., št. 4.

nova veličastna slovenska manifestacija v Mariboru, in sicer manifestacija vseslovenskega značaja. Ena največjih ovir razširjenju slovenske zavesti v tej dobi je regionalizem in v slovenski politiki z njim združeno zgodovinsko pravo. Mariborska čitalnica, v kateri ima takrat važno besedo izredno bistri, energični in s sodobnim tokom dogodkov v vedni zvezi stoječi Janko Serneč¹⁰⁾, gre za tem, da z manifestacijo vseslovenstva nakaže likvidacijo štajerskega in ostalih regionalizmov; taka manifestacija pa bi bila tudi manifestacija za prirodno pravo in proti zgodovinskemu pravu. In Slomšek je živel v duhu vseh Slovencev, poleg tega pa še v srcu štajerskega kmeta. Tako bi ne bilo navzoče pri name-ravani manifestaciji samo slovensko izobraženstvo, ampak tudi slovensko ljudstvo.

Že na seji 27. septembra 1865¹¹⁾ je čitalnični odbor sklenil osnovati poseben odbor, ki naj izvrši vse priprave za postavitve Slomškovega spomenika. Po sklepu čitalničnega odbora tvorijo odbor za Slomšekov spomenik zastopnika čitalnice (2), zastopnika lavantinske škofije (2) in zastopnika mariborske mestne občine (2); temu šestčlanskemu odboru bi predsedoval vsakokratni predsednik mariborske čitalnice.

Sklep čitalničnega odbora glede vodstva pri graditvi Slomškovega spomenika je važen, ker bi izvedba tega sklepa ter pristanek nanj od obeh ostalih strani moralno priznal mariborsko čitalnico za predstaviteljico Slovencev. Z udejstvitvijo tega sklepa bi bila na zunaj izražena narodnostna sloga, ki je med množicami ljudstva še obstajala. Vodilni mariborski politiki, kot Tappeiner, pa so že takrat gledali Maribor kot nemško mesto, vsled česar niso sprejeli sodelovanja s čitalnico. Liberalni mariborski mestni očetje so videli v cerkvi samo oporo reakcije in enega stebrov Bachovega absolutizma. Tudi niso mogli pozabiti na Slomškove slovenske pastirske liste¹²⁾ in na njegovo odločno slovensko nastopanje v mariborski čitalnici ter so se vsled tega tako iz političnih kakor iz narodnostnih razlogov zahvalili za povabilo k sodelovanju pri postavitvi Slomškovega spomenika, in to z diplomatsko utemeljitvijo, da občinski svet ne smatra postavitve takega spomenika za občinsko zadevo¹³⁾. Pač pa je lavantinski ordinarijat, ki je kmalu po smrti postavil nad Slomškovim grobom nagrobno ploščo z napisom¹⁴⁾, sprejel načrt čitalnice in odposlal v odbor dva člana, enega kot zastopnika lavantinske duhovščine in enega kot zastopnika konzistorija. Ta takozvani izvršilni

¹⁰⁾ Serneč Janko: O zgodovinskem pravu. Čitalnica III, Gradec 1865. p. 255—257.

¹¹⁾ Akt št. 5425. (V arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.)

¹²⁾ Kosar F.: Anton Martin Slomšek. Marburg 1863, p. 255—258.

¹³⁾ Z. 2811 od 3. XI. 1865. (V arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.)

¹⁴⁾ Medved A.: Anton Martin Slomšek. Celovec 1900, p. 190.

ali ožji odbor je imel v rokah predvsem inicijativo in eksekutivo; vrhovna odločitev pa je bila v rokah razširjenega odbora, v katerem so bili poleg ožjega odbora vsi slovenski dekani, predsedniki vseh slovenskih čitalnic, uredniki slovenskih listov in posebno vabljeni zaslužni rodoljubi.

Matija P r e l o g je kot zastopnik čitalnice sklical prvič¹⁵⁾ odbor (Prelog, Vogrin, kot zastopnik dekanov, Ulaga, kot zastopnik konzistorija, Serneec, Jedlička) 12. novembra 1865; na tej seji je bila ustanovljena »ustava«, to je program za dovršitev podjetja in izdelan načrt za propagando in zbiranje denarja. Vsled tega je odbor naprosil Slomšekovega prijatelja, kanonika Franca K o s a r j a, da spiše primeren oklic na slovensko javnost. Kosarjev poziv je bil sprejet na odborovi seji 20. novembra 1865; odbor ga je objavil v »Zg. Danici« in v »Novicah«, poleg tega pa ga dal še separatno natisniti in ga je kot propagando za prispevke razposlal po vsej Sloveniji¹⁶⁾. Kosar označuje v oklicu Slomšeka kot boreca za napredek in višjo omiko vseh stanov slovenskega naroda, kot moža, ki je zaslužen za vse Slovence. Zato so mu dolžni zahvalo in ohranitev spomina vsi Slovenci, kjerkoli bivajo, in vse družabne plasti, zlasti še duhovniki, učitelji, starši in mladina. Od konzistorija je dobil odbor dovoljenje za nabiranje denarja za Slomšekov spomenik po lavantinskih cerkvah. Razen tega je lavantinski ordinarijat odposlal prošnje za prispevke¹⁷⁾ tudi vsem ostalim slovenskim škofijam in prejel od tam večje zneske, ki so bili izročeni nato čitalnici, oziroma blagajniku odbora za Slomšekov spomenik. Nadalje je odbor pridobil za nabiranje denarja grofico Brandis, načelnico od Slomšeka ustanovljenega mariborskega katoliškega ženskega društva. S tem je bila dana možnost in podlaga za sodelovanje pri odkritju med Slovenci in konservativnimi Nemci. Vse podjetje je tako stalo v bistvu na ramah cerkve. Pojav sodelovanja med Slovenci in konservativnimi Nemci pa nam že kaže duh, ki je čez par let osnoval v Mariboru in na Spodnjem Štajerskem konservativna ali katoliška politična društva.

Ko je odbor za postavitvev Slomšekovega spomenika organiziral zbiranje denarja, pa je njegovo delo zastalo. L. 1866. in 1867. se je vršila samo še po ena seja. Na zadnji seji se je prvotni sklep, postaviti Slomšku javen spomenik, izpremenil in je odbor sklenil na predlog zastopnika konzistorija Jožefa Ulage, postaviti spomenik pred cerkvijo sv. Alojzija. Za Ulagin predlog so glasovali Lovro Vogrin, Ulaga in Ivan Matjašič (zastopnik čitalnice mesto v Kozje odišlega Janka Serneca), trije duhovniki, proti in za javen spomenik pa lajika Josip Šuman in Josip Jedlička. Razlogov za izpremembo sklepov imamo več: Predlagatelj Ulaga, štajerski Klun, je bil strogo cerkveno usmerjen javni delavec. Vsled že

¹⁵⁾ SGp. X., št. 3.

¹⁶⁾ Medved A.: l. c. 186—188.

¹⁷⁾ SGp. VI., št. 38.

omenjenega dejstva, da je bila osnova vsemu početju cerkev, je hotel Ulaga združiti mesto spomenika z mestom Slomšekovega cerkvenega in narodnega dela in najočividnejše tako mesto je mariborsko bogoslovje s cerkvijo sv. Alojzija. Nadaljnji razlogi so bili, da Maribor ni imel v tej dobi javnega trga ali prostora, kamor bi se naj postavil javen spomenik; veliko vprašanje pa je končno bilo, ali bo dovolila liberalna in nemška mestna občina, postaviti na javnem prostoru spomenik slovenskemu in cerkvenemu prvoboritelju. S tem sklepom pa je odborovo delo prenehalo. Denar je pritekal, četudi vedno manj, in Prelog ga je nalagal v mestno mariborsko hranilnico, kjer je rasel z obrestmi. Beseda, prirejena začetkom 1867 na čast odbornikom za Slomšekov spomenik¹⁸⁾, ni mogla ojačiti odborovih energij in seja 1868¹⁹⁾ ne prinese ničesar novega ter je samo uvertura v odborov počitek, ki je trajal do 1875.

Eden vzrokov, da je odborovo delovanje popustilo, je bil odhod smotrenega in energičnega Janka Serneca iz Maribora v Kozje²⁰⁾, vsled česar je padlo toliko dela na idealnega Preloga, da ga ta ni mogel zmagovati.

Posebne, takratnemu življenju v Srednji Evropi odgovarjajoče mariborske razmere so doprinesle svoj delež. Mariborčani so bili veseli, za družabnost vneti ljudje. Družabna zaposlenost je bila velika in se je smatrala za brezpogojno potrebno. 1855 ustanavlja mariborska občina stalno godbo in kot eden glavnih razlogov mestnih očetov za ustanovitev stalne godbene institucije je dejstvo²¹⁾, da mariborska mladina ne more plesati, ker nima godbe, vsled česar je oškodovana na velikih dobrotah, katerih so bili oni deležni v svoji mladosti. Vino, ples in petje je bilo tudi v šestdesetih letih središče mariborskega kulturnega in javnega življenja²²⁾, in tem razmeram je čitalnica s smotreno uravnano družabnostjo dobro odgovarjala. Taka okolica pa duševno ni mogla dolgo časa vztrajati pri enem cilju in programatično delati, vsled česar je s časom morala zmanjkati posameznemu programatičnemu cilju, pa tudi pri podrobnem delu, kot je n. pr. Slomšekov spomenik, opora javnega mnjenja. Lahki družabnosti in z njo zvezani brezsmotrenosti je zapadla naravno tudi čitalnica; kot mnogo drugih, tako postane tudi mariborska preveč razveseljevalnica²³⁾, s čimer izgublja svoj narodni pomen v času,

¹⁸⁾ Zapisnik od 23. XII. 1866. ¹⁹⁾ Prim.: ⁵⁷⁾ in SN II, št. 29, št. 86.

²⁰⁾ Vošnjak J.: Spomini, I, p. 195.

²¹⁾ Vortrag des Gemeindevorstehers von Marburg bei der am 13. September stattfindenden Comitésitzung betreffend die Errichtung einer städtischen Musikkapelle in Marburg (Mestni arhiv v Mariboru).

²²⁾ Glaser J.: Koledar za 1931, Uredil N. J. Vrabl. Maribor 1930, p. 90.

²³⁾ SN II., št. 16.

ko vsled porasta nemškega nacijonalizma niso v Mariboru večje slovenske narodnostne manifestacije več mogoče.

Nove naloge in potreba podrobnega dela.

Vzporedno s tem epikurejskim razpoloženjem meščanstva pa je šlo meščansko gospodarsko življenje. Uvedba strojev, zlasti železnica je Maribor v trgovskem oziru izredno dvignila. Ojačena intenzivnost trgovine pa tudi obrti je omogočala življenje, ki je bilo prijetno kot v Talleyrandovem ancien régimeu in katero je idejno izoblikovalo duševnost brez smisla za kulturno podrobno delo in prav tako brez smisla za aktivnost katerekoli ideje. V tem miljeju se je usidral liberalizem, za katerega je deloval individualizem, trgovski procvit in renesančno usmerjeno družabno življenje. Kakor avstrijski nemški liberalizem tako je tudi štajerski nastavil svoje delo na prosvitljenosti; samo s to razliko, da je opustil gospodarske programe prosvitljenosti, ker je zlasti železniški promet meščanstvo gospodarsko razvil, vsled česar je liberalizem skušal v gospodarstvu vzdržati dosednji individualistični razvoj. S tem pa je kot dosedanja revolucionarna in borbena sila, ki je vzrastla iz gospodarskih teženj prosvitljenosti, stopil liberalizem na stališče konservativnosti. Vsa njegova borba je bila nadalje usmerjena še v negativnem pravcu borbe proti cerkvi za svobodo misli in v borbo proti absolutizmu za demokracijo. Ko pa je to delo izvršil z dualizmom, decembersko ustavo in s šolskim in cerkvenopolitičnimi zakoni, je bil njegov dantonski program izčrpan. Radi svoje racijonalistične usmerjenosti se ni mogel uživeti v sodobne, zlasti gospodarske probleme ter je nadalje živel samo še od taktike, v kateri je vihtel zastavo nacijonalizma, dokler ga ni izpodrinil socijalizem, ki je prevzel njegovo dediščino, predvsem nerešenih gospodarskih vprašanj. Liberalizem kot gonilna sila časa je opešal.

Za Slovence kakor tudi za Štajerce so bili temeljnega pomena: dualizem, ki je klical Slovence od politične sentimentalnosti k politični realnosti; decemberska ustava, ki je Slovencem pokazala, da obstoje poleg političnih še kulturni problemi, in začela med Slovenci s cepitvijo duhov; nato odpoved konkordata in temu sledeči zakoni kulturnega značaja, ki so končno prisilili Slovence, da se izjavijo ali proti tem zakonom ali za nje, obenem z njimi pa tudi za liberalizem, ki je s temi zakoni dosegel na Slovenskem svojo kulminacijo.

Doba, v kateri zaspil akcija za Slomšekov spomenik, je čas, ko vzame dualizem Slovencem sapo, ki jim je že zastala vsled narodnostnih posledic vojne 1866. Pojačeni nemški duh v Mariboru sili Slovence, da se udeležujejo s propagando za slovenstvo potom čitalničnih izletov le zunaj

mesta, kjer dosega izleti Št. Ilj, Jarenino, Št. Peter, Fram in Ruše²⁴). Izven Maribora pa razvija družabnost slovenstvo pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, v Ptujju, ali pa na proslavi narodnega prepoveditelja Krempla pri Mali Nedelji, katero je priredila ptujška čitalnica. V zvezi z zadnjo pozovejo haloški duhovniki z Božidarjem Raičem na čelu slovenske pisce, da napišejo propagandno igro zgodovinskega značaja »Svetopolkova oporoka«²⁵), v kateri naj pokažejo slovanstvo v zgodovinsko aktivni vlogi. Raič Božidar sam je razpisal nagrado 50 gl. za najboljšo zgodovinsko igro; nagrado je dobil filozof Remec Franc za igro »Samo«. Vendar namestništvo njene uprizoritve ni dovolilo.

V dobi, ko se na Dunaju razpravljajo temeljna vprašanja o človeških pravicah in o državnopravni preureditvi Avstrije, pa se tudi v naših štajerskih krajih začne borba za načelna kulturna vprašanja, ki so prišla v državnem zboru na dnevni red deloma šele v sedemdesetih letih. Maribor je središče liberalizma za Spodnje Štajersko. Pod njegovim uplivom nastopijo 1867 proti konkordatu Marenberg, Slovenjgradec in Brežice²⁶). Proti razširjajočemu se propagiranju za odpravo konkordata je organiziral Ulaga pokret za ohranitev konkordata, zlasti v občinah, ki niso podpisale izjave proti konkordatu, tako v Rušah, Limbušu in Sv. Petru²⁷). Medtem ko se je doma bila borba za konkordat in proti njemu v bistvu med liberalnimi Nemci ter konservativnimi Slovenci in aristokracijo, pa se je dunajsko slovensko dijaštvo že izreklo proti konkordatu, ko je z »veliko večino«²⁸) sklenilo nezaupnico Tomanu.

V političnih ozirih so Štajerci zaostali za kulturnimi. Vzporedno z debatami v parlamentu povdarjajo Slovenci tudi doma, da je svoboda brez narodnosti sužnost²⁹). Za nadaljnji razvoj dogodkov je važno, da nastopajo Slovenci v borbi za konkordat in proti novim zakonom o šoli ali zakonu skupaj s konservativci ostale države, na Štajerskem predvsem z Nemci. Konservativni Nemci niso bili na vladi ter so v opoziciji bili proti Slovincem mnogo tolerantnejši kot vladni nemški liberalci, ki so videli v liberalizmu državotvornost avstrijsko. Vsled tega so zadobivala večji pomen kulturna vprašanja, ki so bila pred durmi, ko pa politična, ki so bila že rešena v parlamentu. Ulaga ocenjuje delovanje slovenskih poslancev na Dunaju ob glasovanju za decembersko ustavo predvsem s kulturnega vidika. Ravnilo njihovemu ravnanju bodi: vse za Boga, cesarja in domovino³⁰)! Sedanje ravnanje ne more odgovarjati

²⁴) SGp I., št. 14, 20, 24.

²⁵) SGp I., št. 18.

²⁶) SGp I., št. 27.

²⁷) SGp I., št. 30.

²⁸) SGp I., št. 33. Višanec-Fr. Firbas, Prim. Prijatelj I.: Janka Kersnika: Zbrani spisi VI, I, p. 75. LZ XLIV, p. 281 e. s.

²⁹) SGp I., št. 35.

³⁰) SGp I., št. 27.

zaupanju, katerega jim je ljudstvo dalo s poslanstvom; kako dolgo bodo še odlašali z nastopom proti agitaciji za odpravo konkordata? Nastopanje pri glasovanju pa ironizira³¹⁾. Ko je bilo izraženo mnenje, da se štajerski lajiki ne izjavijo proti konkordatu, ker so Kranjci zanj in pa ker se boje, da bi potem duhovščina narodno stvar zapustila, odgovarja Ulaga odločno: »Slovenski duhoven je naroden, ker tirja to od njega njegov poklic in katoliški duh vere; da zamore delati za večni blagor vernikov, mora pospeševati narodne pravice in narodni razvoj, ker je to sredstvo, da lažje vzbuja duhove in jih vnema za večne resnice in dobrote«³²⁾. Iz obojega vidimo jasno dvojje stališč: programatično in taktično konsekvantnost konservativcev in življenje slovenskega liberalizma na osnovi taktike, ki hoče obdržati enotnost s slovenskimi konservativci. In pred volitvami v čitalnico 1867 priporoča »Slov. Gospodar«, da se naj v današnjih važnih časih volijo v odbor možje, ki bodo sposobni čitalnico voditi po pravi poti³³⁾. Borba za in proti konkordatu daje pečat slovenskemu javnemu življenju ter potisne v ozadje narodnostna razmotrivanja.

Štajerski Slovenci so za to, da se konkordat obdrži; slovenski liberalci stojijo tu za konservativci, kar nam dokazuje Razlagov nastop pri glasovanju o konkordatu v brežiškem okrajnem zastopu³⁴⁾. #

Druga značilna poteza štajerskega javnega življenja je gospodarsko in upravno politično poučevanje ljudstva. Štajerski rodoljubi Vošnjak Jože, Jančar Franjo, Prelog Matija, Stepišnik Lovro, Razlag Radoslav, Čeh Franjo, ki so s preprostimi spisi vzgajali ljudstvo gospodarsko, politično, pa tudi narodnostno, so polagali s tem temelje slovenski gospodarski organizaciji. Ako je predstavljala čitalniška propaganda družabno vzgojo slovenske narodnosti, so gospodarski in politični članki v Geršakovi »Čitalnici« in Prelogovem »Slov. Gospodarju« praktično in življenjsko narodno vzgajališče štajerskih Slovencev. »Slovenski Gospodar« je obenem izraz stremljenja, zasidrati slovensko zavest na konservativni in gospodarski podlagi.

Začetkom 1868 je konkordat zrušen. 22. marca prirede Mariborčani v znak veselja nad liberalno zmago veliko manifestacijo in bakljado; da je bilo veselje popolno, so manifestanti med drugim razbili okna na bogoslovju in škofiji. Taki izbruhi strasti so nasprotstvo med liberalci in konservativci, ki je bilo dosedaj predvsem politično in kulturno, prenesli tudi na narodnost. Že v agitaciji za in proti konkordatu se z liberalizmom predstavlja nemštvo, s konservativizmom slovenstvo; borba za in proti konkordatu je politične strasti razvnela, ojačila pa tudi narodnostna nasprotstva. Sredi borbe za in proti konkordatu kaže ojačeno narodnostno

³¹⁾ SGP I., št. 28. ³²⁾ SGP I., št. 35. ³³⁾ SGP I., št. 37. ³⁴⁾ SGP I., št. 35.

nasprotstvo v Mariboru samolastna prepoved šolskih ogledov, da bi se kot darilo šolski deci dajala Razlagova »Pesmarica«³⁵⁾. »Mariborčanki« je bila Razlagova pesmarica ruska slovnica; izraz »ruska« pa pomeni za mariborskega meščana Slovana in ultrareakcionarca. Navedeni in podobni dogodki so narodnostno zavest Slovencev budili in prekrojili definitivno podravske meščane in deloma tudi tržane, kot n. pr. v Marenbergu, kjer je to pospeševala tudi stara prometna zveza s Srednjo Štajersko, iz liberalcev v Nemce. To je povzročilo, da se je obenem z borbo konservativnosti in liberalizma budil tako slovenski kot nemški narodni duh.

Tradicija Slomšekova, ki je vezala sodobni evropski kulturni razvoj s Slovenci, je v Mariboru tudi še živela. Pod vplivom te tradicije in borbe za konkordat so omogočili Sernečev zmerni liberalizem³⁶⁾ in vztrajnost³⁷⁾, Dominkušev mecenat, Vošnjakova organizacija, Raičev in Trstenjakov idealizem, nadarjenost in dobra volja Tomšičeva, da se razvijejo Levstikove ideje o slovenskem političnem listu v plod baš v narodnostno ogroženem Mariboru. Poleg čitalnic in zaslužnega za ljudstvo pisanega »Slov. Gospodarja« začne 1868 »Slov. Narod« s propagando za slovenstvo med meščanstvom.

Radikalizacijo narodnostnega življenja v Mariboru kaže že poizkus reorganizirati čitalnico, in njena skrb za prirejanje gledaliških predstav na deželi, n. pr. v Ormožu³⁸⁾. Reorganizacija čitalnice pa se ni posrečila popolnoma. Slovansko vzajemnost je gojila n. pr. s proslavo postavitve temeljnega kamna praškega narodnega gledališča³⁹⁾, politično izobrazbo pa z uvedbo aktualnih znanstvenih in idejnih predavanj, kakor je bilo n. pr. Šumanovo razglabljanje o principu, da gre narodnost pred svobodo. Reorganizacija v večjem obsegu pa se ni posrečila, ker je duševno in praktično nemogoče združiti inicijativna idejna premostrivanja in podrobno organizacijsko delo z veselo družabnostjo, n. pr. s plesom, pa naj je potem to razveseljevanje cilj ali pa samo sredstvo. Nova doba je zahtevala za organizacije novih temeljev, zgrajenih na točnem sodobnem programu glede ideje in sredstev; zato bi bila potrebna reorganizacija z novimi pravili in programom.

Izredno narodno propagandno delo pa vrši v tem času najagilnejša čitalnica na Slovenskem, v Ljutomeru. Pravo rodoljubje odlikuje predsednika Ploja, ki naroči na lastne stroške 25 izvodov »Slov. Gospodarja« za okoliške občine⁴⁰⁾. Pod vplivom ljutomerske čitalnice začne Središče s pripravami za ustanovitev domače čitalnice, Ormož pa organizira malo gledališče. Pevci ljutomerske čitalnice budijo narodno zavest pri Veliki

³⁵⁾ SGP I., št. 20 ³⁶⁾ Lončar D.: I. c., p. 280—281. ³⁷⁾ Vošnjak J.: I. c., I, p. 117.

³⁸⁾ SGP. II., št. 3.

³⁹⁾ SGP II, št. 20, SN I, št. 21.

⁴⁰⁾ SGP II, št. 15.

Nedelji⁴¹⁾, Ormožu⁴²⁾ in Središču. Te prireditve ljutomerske čitalnice pa niso običajne veselice, temveč slovenske narodne manifestacije, pri katerih sodeluje po 1000 ljudi in na katerih nastopajo politični voditelji, kakor Herman in Zarnik. Te manifestacije so kot lokalni tabori predhodniki organiziranih taborov, ki so se, da bi imeli kak pomen, morali vršiti in so se lahko vršili najprej samo tam, kjer so bile predpriprave v zavesti ljudstva že izvršene. In te predpriprave je izvršila po lastni inicijativi ljutomerska čitalnica.

Dvignjeno narodno zavest v Mariboru in na Štajerskem sploh kaže vsebina »Slov. Gospodarja« in ustanovitev »Slov. Naroda«. »Slov. Gosp.« je v prvem letu predvsem pomočnik »Novic«, ki so prikrojene posebnim štajerskim razmeram. V zvezi z borbo za in proti konkordatu pa postaja SGp vedno radikalnejši v narodnostnem oziru; to je razumljivo, ker so bila politična vprašanja svobode ali pa državnopravna, kakor n. pr. dualizem in avstrijski centralizem, za štajerskega kmeta preveč abstraktna; šola, zakon pa so bile zadeve, ki so bile najožje zvezane z našim konservativnim kmetom, kateri se je, zvezan z duhovščino, boril proti njim in s tem tudi proti nemškemu in liberalnemu meščanstvu. Obenem s to borbo pa da § 19 decemberske ustave pravno podlago za uveljavljenje našega jezika v uradih, šoli in cerkvi; a tudi tem jezikovnim težnjam nasprotuje meščanski liberalizem, ki se bori za nemški uradni jezik. Boj proti kulturnim in jezikovnim težnjam nemškega liberalizma postane program »Slov. Gospodarja«. V zvezi s tem se z ozirom na manjšinski položaj Slovencev v deželi naravno povdarja še načelo avtonomije, tako da stopi Prelog⁴³⁾ ob novem letu 1868 pred Štajerce s programom zedinjene Slovenije, uvedbe narodnega jezika v urade in rehabilitacije cerkve. Programu sledijo ostri napadi na slovenske poslance v parlamentu, zlasti na Svetca, na kranjske prvake, ki še trpijo nemško uradovanje kranjskega deželnega odbora na slovenske vloge, na »Novice«, ki so mu zanikrne v agitaciji za naše kulturne ustanove, n. pr. za Slov. Matico, za katero razvija živo propagando⁴⁴⁾). Konservativnim mariborskim rodoljubom okoli Preloga so Mladoslovenci »mladika na drevesu Slovenije«, ljudje, ki čutijo, da imajo »Novice« in prvaki »skrhane zobe in kratko sapo«⁴⁵⁾; zato napovedujejo štajerski rodoljubi z veseljem rojstvo »Slov. Naroda«. Goriška »Domovina« pa jim je bila narodnostno mlačna ter so jo v čitalnici odpovedali⁴⁶⁾. #

Ekskluzivni kranjski interesi »Novičarjev« in oportunistična politika slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu je povzročila odpor vseh štajerskih Slovencev proti ljubljanskemu vodstvu ter jih v narodnostnih

41) SN I, št. 16.

42) SN I, št. 44.

43) SGp III, št. 2.

44) SGp II, št. 3.

45) SGp II, št. 12.

46) SN I, št. 46.

pogledih strnila z Mladoslavenci. Miselno je bila s tem podana osnova za aktivno udejstvovanje Mladoslavencev. Po liberalni usmerjenosti je obstajala njih zgodovinska naloga v tem, da organizirajo meščanstvo⁴⁷⁾ na slovenskih tleh in tako nadaljujejo delo čitalnic, katere so že izgubile stik s potrebami časa. To svojo nalogo so začeli izvrševati štajerski Mladoslavenci potem, ko so že ustanovili Matico Slovensko, s tem, da so osnovali 1868 »Slovenski Narod«. Z ustanovitvijo »Slov. Naroda« je bila omogočena delitev političnega in narodnostnega dela med štajerskimi (pa tudi ostalimi) Slovenci: »Slov. Gospodar« je osredotočil svoje delo na deželno, »Slov. Narod« pa med izobraženstvo v trgih in mestih. Skupno bijeta oba lista borbo za slovenske prevode zakonov, za slovenščino na mariborskih ljudskih šolah, kjer jo je občina predlagala samo kot izreden prost predmet, proti dopisovanju javnih organov v nemščini ali spakedrani slovenščini, proti nemško mislečim učiteljem in skupno propagirata uvedbo slovenskega uradovanja v občinah. Uspeh te propagande je bil odvisen od osebnosti, ki so zastopale slovenstvo v posameznih krajih. Poleg znanih prvakov so se pozitivno udejstvovali v tem pravcu tudi kmetje in obrtniki. Kopač v Rogatcu, Čolnik v Drvanji v Slovenskih goricah, Grizold v Rušah, Roblek v Žalcu, Šentak na Vranskem, Šorn v Grajski vasi, Lipold v Mozirju, Stepišnik v Ložnici pri Slovenski Bistrici i. t. d. Največji uspeh so imele naravno največje osebnosti, kakor Davorin Trstenjak ali pa Jože Vošnjak. Vošnjak n. pr. je dosegel, da je občina Tinje, ki je nastala iz štirih manjših občin na pobočju Pohorja — torej zaostali kraji —, na svoji prvi seji po združitvi sklenila, da je uradni jezik občine slovenski⁴⁸⁾. Isto je dosegel v napredni občini in okrajnem zastopu Šmarje pri Jelšah. Trstenjak se v podrobno organizacijsko delo ni spuščal toliko, močno pa je uplival tozadevno s svojo inicijativo, bodisi osebno bodisi s korespondenco, medtem ko njegovi zgodovinski in jezikoslovni spisi niso delovali v toliki propagandni meri kakor nekoč pesmi Koseskega. Njegov upliv je še posebno porastel, ko sta mu izkazala priznanje za njegovo delo znanstveni in kulturni prvak slovanskega juga Rački in Stroßmayer s svojim obiskom na Ponikvi 21. julija 1868⁴⁹⁾.

Temelji podrobne organizacije.

Z nastopom »Slov. Naroda« 2. aprila 1868 so se brž pojavila tudi manjša nasprotja v cerkvenih zadevah. Mladoslavenski organ je kritikoval postopanje sekovske škofije proti Slovencem v šentlovrenški župniji nad Radeljskim prelazom kot krivično⁵⁰⁾ in sploh nastopal v vpraša-

⁴⁷⁾ Prijatelj I.: Janko Kersnik, njega delo in doba. II. in III., p. 58.
št. 35.

⁴⁹⁾ SN I, št. 48, 49

⁵⁰⁾ SN I, št. 28.

⁴⁸⁾ SN I,

nju uradnega jezika z istim merilom proti državi kakor tudi proti cerkvi; »Slov. Gospodar« se je istotako zavzemal za slovenščino v cerkvenem uradovanju, vendar v mnogo milejši obliki. Nastopanje škofa Stepišnika, ki je šlo v bistvu za tem, da ostane v političnih in narodnostnih bojih nevtralen, z njim pa tudi njegova duhovščina⁵¹⁾, je ostavilo jezikovne razmere tam, kjer so bile. Vladno Stepišnikovo stališče ni dopuščalo slovenščine v cerkveno uradovanje, proti čemur se je konsekvntno in odločno boril Božidar Raič. Vladno stališče škofa je povzročilo, da se je tudi mnogo duhovščine — obratno kot pod Slomšekom — odtegnilo narodnemu delu, zlasti v mestih. Narodno zavedna duhovščina je to indiferentnost kritično gledala in njen glasnik je postal poleg Raiča, ki je nastopal predvsem proti škofu Stepišniku, Trstenjak (Ἐπίσκοπος). Priliko za nastop mu je dal življenjepis mariborskega župana Tappeinerja. Življenjepisec je slavil Tappeinerja kot moža, ki se je strumno boril v Mariboru z »reakcijo in klerikalizmom«. Ironično glosira to navedbo Tappeinerjevega življenjepisca Trstenjak, ko pravi⁵²⁾, da je to nemogoče, ker mariborska duhovščina, razen enega samega, spi. Ta eden — Ulaga — ni ostal dolžan odgovora. Temperamenten⁵³⁾, konsekvnten in brez ozira na levo in desno, vnet za prvenstvo in popolnost cerkve je dokazoval⁵⁴⁾, da je mariborska duhovščina vršila svojo dolžnost tudi v narodnem oziru.

Trstenjak je v zvezi z napadom na narodno nedelavno duhovščino obžaloval tudi dejstvo, da je Slomšekov spomenik odložen »ad calendae graecas«. To je bila deloma istina, ali ne po krivdi čitalnice, temveč vsled takratnih razmer. Ustanovitev »Slov. Gospodarja« in »Slov. Naroda« je zaposlila vse slovenske sile v Mariboru. Boj zaradi kulturnih zakonov pa je zaposlil popolnoma tudi cerkev, ki je gmotno največ nudila za spomenik. Denarja je bilo nabranega okoli 3500 goldinarjev, ali to je bilo za nameravani spomenik še vedno premalo. Tudi vprašanje prostora za spomenik še ni bilo rešeno. Na predlog odbora, da se spomenik postavi pred cerkvijo sv. Alojzija, je lavantinsko škofijstvo odgovorilo,⁵⁵⁾ da je treba radi prostora pred cerkvijo sv. Alojzija predložiti načrt, preden lahko dovoli postavitve na tem prostoru. Škofijstvo pa bo dovolilo to samo tedaj, če spomenik ne bo zaviral ravnega vhoda v cerkev. Ker izvršilni obor nima pravice odločevati o končnem načrtu za Slomšekov spomenik, bo v kratkem sklical sejo širšega odbora, da o tem sklepa. O napovedani seji manjkajo vsaki podatki. Denar za spomenik je sicer

⁵¹⁾ Kovačič F.: Zgodovina lavantinske škofije. Maribor 1927, p. 358, 415. Vošnjak J.: Spomini I, p. 132—133. ⁵²⁾ SN I, št. 27. ⁵³⁾ Erjavec F.: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928, p. 13.

⁵⁴⁾ SN I, št. 30.

⁵⁵⁾ SGp II, št. 45.

pritekal, a le polagoma. Težavo je videl odbor tudi v vprašanju odkritja spomenika. Ali bi bilo v teh kulturno in narodno razburkanih časih slovesno odkritje Slomšekovega spomenika, prvoboritelja za cerkev in slovenstvo v Mariboru, sploh mogoče? In v ospredje so stopale takrat aktualne naloge kulturne in narodne podrobne organizacije, za katero sta že pripravljala spodnještajersko slovenstvo »Slov. Gospodar« in »Slov. Narod«.

V narodnostnem oziru je bila slovenska politika kot politika ogroženega manjšinskega naroda radikalno razpoložena. Stremljenje štajerskih politikov je šlo za tem, da zradikalizirajo tudi ljudsko narodno zavest ter dajo s tem svojim narodno-političnim zahtevam poudarek, ki bi naj onemogočil stališče graške in dunajske vlade, da so zahteve slovenskih poslancev samo njih osebne zahteve, ne pa tudi težnje ljudstva. Radi splošnega radikalnega stališča štajerskih Slovencev niso tabori predvsem delo Mladoslavencev kakor na Kranjskem, ampak delo vseh štajerskih rodoljubov. Z istim prepričanjem nastopajo na štajerskih taborih Herman kakor Zarnik, Vošnjak kakor Prelog i. t. d. V narodnostni zavesti in tudi taktiki so si vsi štajerski rodoljubi edini. Drugačen pa je kulturni položaj. Slučaj Trstenjak-Ulaga je deloma stanovskega, deloma pa mogoče celo osebnega značaja. Obratno pa je slučaj Serneec Janko-»Zgodl. Danica« čisto principijelnega značaja. Janko Serneec je v zvezi z novo posvetno zakonsko postavo gledal v zakonu posvetno ustanovo; iz tega je izvajal, da pripada zakonodajna oblast glede zakona državi. Proti temu stališču, katerega je Janko Serneec obravnaval v »Slov. Narodu«, je nastopila »Zgodnja Danica« z daljšimi razmotrivanji: Dr. Jan. Serneec in nova posvetna zakonska postava. V njih povdarja božji izvor zakramentov, vsled česar pripada beseda o zakonu edino cerkvi. Ta slučaj v svoji celokupnosti združuje probleme, kak položaj naj zavzema cerkev v javnem življenju. V teh vprašanjih so se duhovi ločili; vendar je radikalno narodno mišljenje bilo tako močno, da je narodnost močnejše družila, ko so kulturna vprašanja ločila. Hidra kapitalističnega gospodarstva je uničevala vedno bolj našega malega človeka, posebno kmeta. Da je treba kmetu pomagati tudi z gospodarskim poukom, v tem so si bili edini vsi, tako Ulaga⁵⁰⁾ kakor Vošnjak. Narazen pa so zopet šli nazori pri vprašanju politične prosvete med ljudstvom; ali se naj politična prosveta združi s kulturno in postavi na cerkveno podlago, ali pa na podlago ustavnosti, na podlago svobode. V tem zadnjem vprašanju je razvoj zavisel od osebnosti, ki so delovale v posameznih krajih, od prvakov. Ljudstvo se je oklenilo najdelavnejšega in pri javnih nastopih, n. pr. volitvah, je bila zopet narodnost tista, ki je nakazala pot k sporazumu.

⁵⁰⁾ SGp II, št. 36.

V narodnostnem smislu so čitalnice budile narodnostno zavest in naučile meščansko usmerjeno izobraženstvo slovenščine kot omikanega jezika, predvsem v večjih krajih. Naloga tega izobraženstva je bila, ako hoče živeti politično življenje, da si ali politično osvoji mesta, ali pridobi za svoj program deželo, ali pa oboje. Zadnje je prišlo v poštev na Kranjskem. Na Štajerskem pa je nemštvo s stanovsko-meščansko usmerjenim liberalizmom že osvojilo naša mesta nacionalno in politično; poleg tega je bil političen naskok na mesta brezuspešen tudi vsled gospodarske slabosti Slovencev. Preostala je torej samo ena možnost, zatreti vsak nemški vpliv na deželi in deželo zasigurati politično. Prvi, ki je sprožil to misel, je bil Prelog⁵⁷⁾; enakopravnost in narodna svoboda sta temeljni točki, ki jih naj obravnavajo tabori. Na Prelogov poziv zbrani rodoljubi so na sestanku 7. julija 1868 sklenili, naj se vršita dva tabora, in sicer v Ljutomeru in v Savinjski dolini⁵⁸⁾. Izbrana kraja sta predstavljala najbolj probujene pokrajine Spodnje Štajerske. Ljutomerski tabor se je naslonil na živahne prireditve ljutomerske čitalnice, savinjski pa na osebno delo in vpliv številnih savinjskih rodoljubov v trikotu Mozirje, Vranksko, Žalec. V Savinjski dolini je nemštvo živelo samo pri pojedincih, večinoma uradnikih. Graščaki so bili konservativni in kot taki proti Slovincem tolerantni. Ečini kraj, kjer je nemštvo predstavljalo v Savinjski dolini večjo skupino prebivalstva, je bil Sv. Pavel pri Preboldu, kjer je čutilo nemško od liberalnega in nemškega tovarnarja odvisno delavstvo. Uspeh obeh taborov je bil tako že naprej zajamčen.

Ako so tabori predstavljali soglasno narodnostno delo vseh štajerskih Slovencev, pa se razvije podrobna štajerska organizacija v dveh smereh: v konservativno-katoliški in v svobodomiselno-nacionalistični; obe vrsti organizacij pa hodita vzporedno ter se podpirata zlasti v narodnem delu. Katoliško-narodno stališče v krogu okoli Ulage (Kosar, Prelog, Majciger, Gregorec) nam je že znano. Liberalci okoli Serneca (Tomšič, Vošnjak, Raič, Trstenjak) zastopajo stališče, da je narodnost prva in cerkev druga, ker je pri nas narodnost bolj v nevarnosti ko katoličanstvo⁵⁹⁾. Komur pa je vseeno, da Slovence pohrustajo Lahi ali Nemci, samo da ostanejo katoličani, ta ni pravi Slovenec. Versko vprašanje je Slovincem novo, kajti katoliški Slovenec je toleranten; versko vprašanje je zrastle iz absolutizma, kot vprašanje politične premoči katolicizma⁶⁰⁾. Slovensko vprašanje je demokratsko vprašanje, vsled česar ni upravičena zveza s konservativno aristokracijo; kajti aristokracija je bila vedno steber absolutizma⁶¹⁾. Radikalno stališče v principijelnem sta-

⁵⁷⁾ SGp II, št. 26. Prim. Kovačič F.: Slovenska Štajerska in Prekmurje, p. 358.

⁵⁸⁾ SGp II, št. 28. ⁵⁹⁾ SN II, št. 6. ⁶⁰⁾ SN II, št. 8. ⁶¹⁾ SN II, št. 1.

lišču do cerkve je zavzemal Raič⁶²⁾). Poleg svojega brezobzirnega boja za slovensko uradovanje v lavantinski škofiji je zastopal revolucionarno katoliško-demokratsko stališče in gledal v absolutistični cerkveni vladi neprijateljico svobode. Vsaka taka absolutna vlada sega po uživanju sreče in blaženstva tega sveta, svoje vernike in podrejene duhovnike na odkazuje na drugi svet. Raič nastopa odkrito za narodno-svobodomiselno slovensko stranko. Svobodomiselstvo mu pomeni isto, kar demokracija; v boju, katerega bije za uvedbo slovenskega uradovanja v škofiji, vidi najsigurnejše sredstvo za doseg tega cilja: soodločevanje duhovščine o tem vprašanju. To je samo del Raičevih nazorov, ki stremijo za demokratizacijo tako države kakor cerkve. Proti tem in podobnim nazorom je nastopila »Zgodnja Danica« in zastopala interese cerkve, ki brani vrhovne, večne interese človeštva. Slovensko svobodomiselstvo je po mnenju »Zgodnje Danice« sodelovalo s slovenskim duhovništvom samo vsled tega, ker je duhovščina faktor, brez katerega narodna stranka ne more izhajati. Katoliška duhovščina na Slovenskem Štajerskem pa je nastopila proti temu stališču z mnenjem, da ne gre identificirati duhovščine in narodne stranke. Duhovščina in narodna stranka sta dva faktorja. Namen prvega je varovati krščanstvo, namen drugega pa slovensko narodnost; narodnosti pa ni mogoče ohraniti brez krščanstva in to mora vedeti tudi narodna stranka⁶³⁾).

Usmerjenost novih organizacij.

V debati z Raičem podano stališče so štajerski konservativci varovali tudi v bodočnosti. Interesi cerkve in slovenske narodnosti so jim vzporedni, narodnost jim je, kot Slomšek, nujno sredstvo za doseg večnih in izveličavnih nalog cerkve. Obe smernici: cerkvena zavest in narodno mišljenje so štajerski konservativci razvijali v podrobni organizaciji kulturnih društev.

V alpskih nemških deželah so obenem s politično borbo za in proti konkordatu začeli katoličani pod vodstvom škofov organizirati katoliška ali konservativna politična društva. Naloga teh društev je bila, gojiti med ljudstvom politično zavest na katoliški podlagi. Ko je val tega razvoja dosegel našo Spodnjo Štajersko, je bilo za Slovence važno vprašanje, kaka bo narodnostna orientacija teh društev.

Na Slovenskem Štajerskem ni izšla misel katoliških političnih društev od zgoraj, iz škofije, ampak iz vrst podeželske duhovščine. Prvi, ki je začel z njih organizacijo, je bil slovenjebistriški kaplan Jožef Š u c. Že koncem 1868 je začel z ustanavljanjem katoliških političnih društev

⁶²⁾ SN II, št. 87.

⁶³⁾ SGp III, št. 17.

v okolici Slovenske Bistrice⁶⁴) (Ciglence, Devina, Nova vas, Zgornja Bistrica in Ložnica). Ljudstvo se je odzvalo Šucovi nameri, zato pa so bila toliko večja nasprotstva od strani političnih oblasti, zlasti slovenjebistriškega županstva in nemškega ter liberalnega slovenjebistriškega meščanstva. Nasilje zadnjih dveh je preprečilo n. pr. 29. decembra 1868 ustanovitev društva v Zgornji Bistrici⁶⁵). Tako se je že pri začetku teh društev pojavilo nasprotstvo med konservativno in slovensko deželno pa med liberalnim ter nemškim mestom. Značilna je nadaljnja usoda Šucova. Slovenska Bistrica in tamkajšnje županstvo je zahtevalo Šucovo premestitev, čemur je škofijstvo tudi ugodilo; v tem imamo primer, da vladni škof Stepišnik ni branil duhovnikov, ki so ravnali v izrazito cerkvenem interesu, in to v času, ko še ni bilo jasno, kakšna bo narodna usmerjenost novih društev, oziroma v času, ko se narodna stranka bori obenem s slovenščino tudi za vero. Zadnje nam tudi dokazuje n. pr. slučaj z limbuškimi nemškutarji: »Slov. Gospodar« jim kliče: Pazite, da vam z nemškutarijo ne splava po Dravi tudi vera⁶⁶).

Nadaljnji razvoj konservativnih ali katoliških političnih društev, zlasti v narodnostnem pravcu, pa je odločilo dejstvo, da so bili slovensko zavedni duhovniki tudi idejno najmočnejši. Vsled tega vzrastejo nova društva predvsem tam, kjer imamo slovensko zavedno duhovščino, tako da postanejo konservativna ali katoliška politična društva vsled položaja svojih ustanoviteljev oporišča ne samo katoliške, ampak tudi slovenske politične zavesti. Zanimivo je že dejstvo, da sledi Šucovim ustanovitvam 31. jan. 1869⁶⁷) ustanovitev društva v eni najmočnejših slovenskih postojank v mariborski okolici, v Framu.

Duhovščina gre na novo delo, ki je tudi eminentno narodno, obenem s tem pa na ugotovitev točnega in principijelnega programa, ki bi vezal nova društva v enoto. V ta namen se je zbralo 11. avgusta 1869 v celjski čitalnici 31 štajerskih duhovnikov pod predsedstvom Kosarjevim. Na dnevnem redu so imeli obravnavo o mladini, o organizaciji katoliške stranke, o ustanovitvi tiskovnega in o ustanovitvi znanstvenega društva⁶⁸).

Duh zbrane duhovščine v narodnostnem oziru kaže dejstvo, da se je zborovanje vršilo brez nemške besede in pa da je bil odklonjen predlog, po katerem bi naj bil škof pokrovitelj nad novim katoliškim gibanjem, ter sprejet predlog, da prevzame to pokroviteljstvo narodnostno zaslužen duhovnik. Z istega vidika je važno tudi Kosarjevo poročilo o mladih, ko pravi, da ne smemo soditi mladine preveč ostro. Glavna naloga duhovščine v tem pogledu je, popraviti Maximilianum v Celju in imeti obzir proti mladini. Kosarjevo stališče nam je razumljivo, če vemo, da je

⁶⁴) SGp III, št. 1; SN II, št. 1.

⁶⁵) SN II, št. 1.

⁶⁶) SGp III, št. 21.

⁶⁷) SGp III, št. 4; SN II, št. 14.

⁶⁸) SGp III, št. 33; SN II, št. 95.

bilo dijakom Maximiliana zabranjeno obiskovati prireditve v čitalnici, ne pa tudi v kazini, in da je bil zaradi tega prestopka dijak odstranjen iz zavoda⁶⁹); ali pa slučaj, da ni bil sprejet v mariborsko teologijo absolvent varaždinske gimnazije — kjer je takrat študiral zlasti mnogo Prlekov —, ker ni znal dovolj nemško⁷⁰). Referat o organizaciji katoliške stranke je imel Ulaga, ki je povdarjal potrebo po katoliški orientaciji našega političnega življenja, nakar je bil izvoljen pripravljalni odbor, katerega so tvorili duhovniki Jeraj, Hašnik, Hajšek, Dolinšek in Gajšek. Cerkveno in narodno usmerjenost zborovalcev kaže sklep, da je njihovo glasilo »Zg. Danica«, zraven tega pa mora duhovščina vsestransko podpirati tudi »Slovenski Narod«. Zadnji dve točki dnevnega reda, ustanovitev tiskovnega in znanstvenega društva, sta ostali nerešeni. Sklepi celjskega duhovniškega sestanka so važni kot izraz novega gibanja, ki gre vzporedno z gibanjem avstrijsko-katoliško-konservativne stranke, ki je 15. in 16. septembra 1869 sklenila, ustanavljati povsod katoliško-konservativna društva. Celjski sestanek je prvi sestanek na Slovenskem sploh, ki kaže bodoče smernice katoliško-politične organizacije z mladinsko, politično, tiskovno in znanstveno orijentacijo, obenem pa ožje stike ne samo s slovanskimi, kakor dotlej, ampak tudi z nemškimi konservativnimi federalisti, ki so Slovencem priznavali principijelno pravico do slovenščine, ne pa tudi do federacije v zedinjeno Slovenijo⁷¹). S prvimi konservativnimi ali katoliško-političnimi društvi ter s celjskim sestankom je bila podana osnova za organizacijo štajerskih Slovencev v katoliško-politični smeri.

Obenem s tem so začeli tudi Mladoslavenci ali liberalci — četudi ta naziv za nje ni točen — s politično organizacijo. Kakor konservativci, tako so našli tudi liberalci vzor za svoje organizacije v nemških, naprednih ali konstitucionalnih društvih. Pri snovanju liberalnih slovenskih štajerskih organizacij pa se je pokazal neki nedostatek. Slovenski liberalci so bili publicistično sicer močni, imeli so dosti idealnih delavcev, ki so dajali, recimo, inicijativo in vodili idejno delo, niso pa imeli delavcev za podrobno delo. S sodelovanjem pri ustanovitvi »Matice Slovenske« in z ustanovitvijo »Slov. Naroda« so pokazali, da se zavedajo svoje dolžnosti, da organizirajo domače meščanstvo. Za Slovence nemila usoda pa je hotela, da se je slovenski liberalizem šele rodil, ko je nemški liberalizem že večji del organiziral in nacijonaliziral spodnještajersko meščanstvo. Za naskok na spodnještajerska mesta, katera je držal nemški liberalizem in branil, kot nam to kažejo že v tej dobi mnogi primeri, tudi z nasiljem, pa je manjkalo slovenskim liberalcem kapitala za gospodarsko penetracijo; za naskok na deželo pa jim je manjkal program.

⁶⁹) SN II, št. 2.⁷⁰) SN II, št. 96.⁷¹) SN II, št. 2.

Slovenski liberalizem se ne izraža v ustavnem, kulturnem ali gospodarskem programu, ampak predvsem v narodnostnem radikalizmu. S tem, da so liberalci pridržali čitalniški narodnostni program v radikalnejši obliki, je bilo mogoče sodelovanje s slovenskimi konservativci. Tako so bili liberalci navezani na sodelovanje s konservativci in oboji so skupno nadaljevali z ustanavljanjem čitalnic, čeprav so se zavedali, da so te le surogat političnih društev in v prvi vrsti razveseljevalnice. Koncem 1868, torej vzporedno s Šucovim katoliško-političnimi društvi v okolici, je bila preustrojena čitalnica v Slovenski Bistrici, 1869 poživljena v Sevnici⁷²⁾, ustanovljene pa na Vranskem⁷³⁾, v Laškem⁷⁴⁾, v Vojniku in v Žalcu⁷⁵⁾. Pri vranski in žalski, manj pri laški in vojniški čitalnici vidimo združeno ustanovitveno gibanje s pripravo za žalski tabor. Napram mnogokratnemu pozivu Jožefa Vošnjaka, da se naj čitalnice preuredijo v gospodarsko-politična društva, kaže nadaljnje ustanavljanje čitalnic v narodnostno ogroženih trgih težnjo, da nastopa slovenstvo složno proti Nemcem. Odločevale so torej krajevne razmere in domači Slovenci sami, ki so v boju za narodnostni obstoj morali pozabiti na kulturne in principijelne razlike v mišljenju posameznikov, katerih se ljudstvo v splošnem sploh še ni zavedalo.

V duševnem središču štajerskih Slovencev, v Mariboru, pa poizkusijo liberalci z ustanovitvijo političnega demokratskega društva. Pravila⁷⁶⁾ imajo ustavni in narodnostni značaj ter so bila sprejeta 24. novembra 1868. Društvo, imenovano »Slovensko politično društvo v Mariboru«, je začelo najprej z nabiranjem članov ter je napovedovalo, da bo vršilo pouk o političnih in narodnih zadevah in izdajalo tozadevne brošure⁷⁷⁾. V načrtu je imelo izdanje brošur slovenskim taborjanom o vpeljavi in potrebi slovenščine v uradih in šoli ter dve brošuri o političnih slovenskih zadevah⁷⁸⁾. Ali odziva na poziv za vstop v društvo cela dva meseca⁷⁹⁾ ni bilo. »Slov. Narod« je apeliral na narodno-obrambno dolžnost Slovencev, ki ne bodo čakali danes, ko daje ustava možnost političnih društev, jerihovskih trobent, da razrušijo nemškutarski zid. Slovenci smo kot prva človeka v raju, ki se na vse izgovarjamo. Počivamo na taborskih lovoricah. 15. junija 1869⁸⁰⁾ se je društvo, ki je štelo 150 udov, sešlo. Izvoljeni odbor⁸¹⁾ so tvorili Tomšič (predsednik), Koceli (tajnik), Rapoc (blagajnik), Vošnjak, Radej, Raič, Ulaga, Srebre in Jurčič. Potek tega občnega zbora pa je društvu onemogočil daljše življenje. Ulaga pravi⁸²⁾, da se je »Slovensko politično društvo v Mariboru« osnovalo zato, da bi narodnjaki prišli v ožjo dotiko z ljudstvom in vzbudili pri njem narodno zavest.

72) SN II, št. 3.

73) SN II, št. 13.

74) SN II, št. 43.

75) SN II, št. 47.

76) SN II, št. 30.

77) SN II, št. 36.

78) SN II, št. 41.

79) SN II, št. 55.

80) SN II, št. 67.

81) SN II, št. 70.

82) SGp IV, št. 48.

A to društvo je bilo — mrtvo rojeno dete. »Vzrok temu rajše zamolčimo.« Nadalje govori Ulaga o žalostnem izidu volitev. Kaj bi bil vzrok spora na občnem zboru »Slovenskega političnega društva v Mariboru«? Zaenkrat nam daje možnost domneve poročilo v konservativnem listu »Wanderer«, ki je prinesel vest⁸³⁾, da se pripravlja v Ljubljani v sporazumu s »Slovenskim političnim društvom v Mariboru« demokratsko društvo, ki bo pobijalo Bleiweisa in Costo ter klerikalizem. »Slov. Narod« je to vest dementiral kot nemogočo; izključeno pa to ni, zlasti, če pomislimo na principe mož — antipodov v nazorih —, kot Raič in Ulaga in pa na dejstvo, da je manjkala društvenemu programu pozitivna cerkvenopolitična smer. Po členu 1. društvenih pravil je »namen slov. političnemu društvu . . ., z vsemi postavnimi pripomočki delati, da se politična svoboda avstrijske države pospeši in posebno, da se z najvišjega prestola zagotovljena in v postavodajnih zborih izrečena narodna ravnopravnost v dejansko življenje uvede«.

Mogoče je ta razvoj predvideval najbolj smotreni liberalec Jože Vošnjak. Na Češkem in na Koroškem je spoznal vrednost posojilnic ter uvidel njih narodnostni in socialni pomen. Poleg posojilnic v gospodarski je propagiral ustanavljanje gospodarsko-političnih društev v politični organizaciji. Sam je ustanovil in vzorno vodil gospodarsko-politično društvo »Naprej« v Šmarju pri Jelšah⁸⁴⁾. Obe vrsti organizacij nudita to prednost, da se ljudje v gospodarski organizaciji mnogo lažje snidejo in pozneje razidejo ko pa v politični. Nadalje bi bila s tem odvzeta ost principijelnim političnim vprašanjem, ko bi prevladala gospodarska. Z gospodarsko organizacijo bi bilo možno ojačiti slovensko gospodarstvo v mestih in privezati kmeta mnogo trdneje na narodno stvar ko pa s politično. Vošnjak je s tem nakazal liberalizmu edino pot, na kateri se je lahko pozitivno udeleževal v organizaciji štajerskih Slovencev; po tej poti so usmerili svoje delo že v svoji »Čitalnici« gospodarsko misleči Geršak, Janko Sernek in Rapoc in pozneje Miha Vošnjak.

Vošnjakova razpravljanja o »založnicah« so vzbudila med spodnještajerskimi Slovenci mnogo pozornosti, tako da je Vošnjak napisal za širšo javnost v Koledarju Družbe sv. Mohorja poljudno poročilo o hranilnicah in posojilnicah⁸⁵⁾. Tukaj izvemo, da je bila prva kmetska posojilnica na Slovenskem nemška v Velikovcu. Štajerci pa so začeli že 1869 snovati slovensko posojilnico v Mariboru⁸⁶⁾, ali predloženih pravil vlada ni odobrila⁸⁷⁾. Konservativno gospodarsko podjetje v Slovenski Bistrici

⁸³⁾ SN II, št. 77.

⁸⁴⁾ SGp IV, št. 34; SN III, št. 14, 95, 136.

⁸⁵⁾ Vošnjak J.: Posojilnice na pomoč kmečkemu ljudstvu. Koledarček Družbe sv. Mohora za 1872. Celovec 1871, p. 148—162.

⁸⁶⁾ SN II, št. 31.

⁸⁷⁾ SN II, št. 90

je istotako končalo z neuspehom. Pri Sv. Lenartu v Slov. goricah in v Globokem ustanovljeni prvi gospodarski društvi⁸⁸⁾ se tudi nista razvijali ugodno ter so jih kmalu nadomestila društva s katoliško-konservativnim programom.

Razmere za časa volitev in ljubljanskega programa 1870.

Položaj štajerskih Slovencev v času tik po taborih stoji v znamenju pričetkov podrobne organizacije. Dominkušev polom pri deželnozborski volitvi je dal inicijativo za ustanovitev »Slov. politič. društva v Mariboru«, katoliško-politično društvo v Šmartnem pri Slovenjgradcu pa je odločilo slovensko zmago pri volitvah 1870 v Mislinjski dolini⁸⁹⁾. Slovenščina si pridobiva vedno večjo veljavo v javnem življenju. Na Jožefovo 1869 se poje prvič v mariborski stolni cerkvi slovenska Miklošičeva maša⁹⁰⁾. 31. oktobra so bile umeščene pri Sv. Petru prve slovenske šolske sestre, ki so prevzele slovenski pouk na tamkajšnji ljudski šoli⁹¹⁾. Kot novi propagator za slovenščino v javnem življenju nastopi dijaštvo, katerega navaja javnost, da propagira širjenje slovenskih časopisov⁹²⁾. Narodno življenje dijaštva karakterizira spor, ki je nastal med Slovenci in Nemci na valeti abiturijentov 1869⁹³⁾. Majhna pa je narodna zavest na narodnostni nemško-slovenski meji, vsled česar se vedno glasneje pojavljajo glasovi, da se priključijo Kapla, Sv. Duha na Ostrem vrhu ali Lučane⁹⁴⁾ k lavantinski škofiji, kamor spadajo narodnostno. To stremljenje je imelo delni uspeh v priključitvi Velke k lavantinski škofiji, pozneje pa v razmejitvi okrajnih glavarstev in sodnih okrajev približno po narodnostni meji. Radi ostre protislovenske agitacije pa je omahovalo mnogo inteligence. Poslanec Rak je preklical svoje stališče za zedinjeno Slovenijo⁹⁵⁾ ter nameraval odložiti poslanstvo z naivnim izgovorom, da ne more ugoditi ne nemškutarskim Marenberčanom in ne Slovincem⁹⁶⁾. Zavedna duhovščina je bila vsled vladnega Stepišnikovega stališča na svojih mestih od danes do jutri⁹⁷⁾. Najtežji pa je bil v narodnostnem oziru položaj učiteljstva. Na učiteljskih nemško vzgojeno je pod pritiskom režima zaplavalo v nemške vode, za kar imamo primer v Budni, učitelju na Vranskem, kateri je od agilnega delavca v čitalnici presedlal k nemštvu. K temu sta učiteljstvo navajali še dve dejstvi: Duhovščina se je zavzemala za katoliško šolo, učiteljstvo pa za osamosvojitve šole od duhovščine. Mnogokrat težke gmotne razmere učiteljstva in tuptam nezdravo razmerje med duhovništvom in učiteljstvom — nemškutarski župnik v Št. Ilju pri Velenju Gospodaritsch je 58letnega učitelja, ki je hotel iti ponoči s prižgano

⁸⁸⁾ SN II, št. 111.

⁸⁹⁾ SGp IV, št. 27.

⁹⁰⁾ SGp III, št. 12; SN II, št. 34.

⁹¹⁾ SGp III, št. 46.

⁹²⁾ SN II, št. 108.

⁹³⁾ SN II, št. 90.

⁹⁴⁾ SN II, št. 44.

⁹⁵⁾ SN II, št. 137.

⁹⁶⁾ SN II, št. 144.

⁹⁷⁾ SN II, št. 24.

tresko mimo župnišča, s krepeljem tako pretepel, da je ležal par dni bolan⁹⁸⁾ — so povzročili, da se je učiteljstvo naslonilo na nemški liberalizem, to pa vsled tega, ker slovenskega vsled svoje rezerviranosti v kulturnih vprašanjih ni imelo, da bi se nanj naslonilo.

Politično zavest kaže odkrito nezadovoljstvo štajerskih Slovencev z resolucijo kranjskega deželnege zboru, v kateri manjka zedinjena Slovenija. Misel zedinjene Slovenije se je širila med ljudstvom, k čemur sta pripomogla zlasti ljutomerski in žalski tabor. Kakor so Nemci organizirali proti slovenskim taborom nemške protitabore v Slov. Bistrici in v Celju, ki niso dosegli slovenskih⁹⁹⁾, tako so proti poslancem, ki so zastopali zedinjeno Slovenijo, kot protiutež slovenskim zaupnicam organizirali nezaupnice¹⁰⁰⁾. V to svrhu izrabljajo Nemci štajerski regionalizem in ga liberalno usmerijo. To je bilo tem lažje, ker so Nemci privatno slovenščino upoštevali. Nemški advokati naznanjajo otvoritve svojih pisarn v slovenskem jeziku in v slovenskih listih. Volilno agitacijo vodijo Nemci dvojezično, na nemških podeželskih zborih, n. pr. v Radvanju, nastopajo govorniki tudi v slovenščini, za nedeljivo Štajersko in proti zedinjeni Sloveniji. Jasno že stopajo pred nas obrisi poznejše stranke Štajerčijancev¹⁰¹⁾. Ptujčani agitirajo proti zedinjeni Sloveniji z revščino Kranjske, vsled česar bi bili v zedinjeni Sloveniji davki večji¹⁰²⁾. Obenem z organizacijo proglašov za zedinjeno Slovenijo, ki so zlasti številni iz ljutomerskega¹⁰³⁾, rogaškega okraja¹⁰⁴⁾ in Savinjske doline¹⁰⁵⁾, in z borbo za slovenščino v uradih, ko sklene n. pr. ljutomerski šolski svet slovensko uradovanje¹⁰⁶⁾, pa skrbe za politično zavest politične brošure. Politično delovanje te dobe je slonelo na osebnem delu in vplivu posameznih prvakov, ki so črpali smernice iz časopisja. V izdajanju časopisja ter v organizaciji shodov¹⁰⁷⁾ se kaže vodilna vloga Maribora na Spodnjem Štajerskem. Temu se pridružijo sedaj brošure za uvedbo slovenščine v urade: »Čujte, čujte! Kaj slovenski jezik tirja?«¹⁰⁸⁾ v izdaji Slov. političnega društva v Mariboru ter Dominkušev spis¹⁰⁹⁾: »Die nationalen Bestrebungen der Slovenen«, kjer združuje Dominkuš s terjatvijo po slovenskem jeziku v uradih tudi zahtevo po zedinjeni Sloveniji. Sledila jim je izdaja interpelacije slovenskih deželnih poslancev v Gradcu¹¹⁰⁾, v kateri hoče Slov. politično društvo v Mariboru s priloženim Kozlerjevim zemljevidom tudi podati zemljepisno sliko zedinjene Slovenije. Obenem z organizacijo društvenega življenja pa se pojavlja težnja, da bi se nadaljevalo s tabori v Slovenskih goricah (Sv. Trojica), v Mislinjski dolini in v Šmarju pri Jelšah. Perspek-

⁹⁸⁾ SN II, št. 42.

¹⁰²⁾ SN II, št. 6.

¹⁰⁵⁾ SN II, št. 134.

¹⁰⁹⁾ SN II, št. 46.

⁹⁹⁾ SN II, št. 66.

¹⁰³⁾ SN II, št. 114, 116, 131.

¹⁰⁶⁾ SN II, št. 121.

¹¹⁰⁾ SN II, št. 145.

¹⁰⁰⁾ SN II, št. 138.

¹⁰⁴⁾ SN II, št. 117.

¹⁰⁷⁾ SGp II, št. 28.

¹⁰¹⁾ SN II, št. 105.

¹⁰⁸⁾ SN II, št. 51.

tive za izvedbo taborov pa so postajale radi vladnega nasprotovanja in nasilja Nemcev, ki razbijejo 1869 taborič na Črni gori¹¹¹), vedno manjše, tako da je vojna 1870/71 postala dobrodošel izgovor za odpoved, oziroma preložitve nameravanih taborov.

Ker se slovenske gospodarske organizacije niso mogle takoj razviti, so začeli svoje delo pri nas Čehi, n. pr. zavarovalnica¹¹²) »Slavija«, katero slovenski tisk toplo priporoča.

Mariborska čitalnica poizkuša v tej dobi z organizacijo znanstvenih predavanj, ki se pa ne obnesejo; edino, kar napolni čitalnico, so veseloigre¹¹³). Značilno za njeno življenje je poročilo¹¹⁴), da se spomladi 1870 vsled pomanjkanja obiska ni mogla vršiti volitev predsednika in dveh odbornikov. Da v tej dobi akcija za Slomšekov spomenik ni napredovala, je jasno. Izvršilni odbor je sicer imel sejo¹¹⁵), na kateri je blagajnik poročal, da ima nad 4000 goldinarjev denarja. Iz Haloz pa se je oglasil Raič in predlagal, da se naj za Slomšekov spomenik nabrani denar uporabi za slovensko tiskarno¹¹⁶) v Mariboru, misel o postavitvi spomenika pa opusti. Delo odbora je obstajalo v sprejemanju denarja in v poročanju darovanih zneskov in darovalcev v časopisju.

Čas francosko-nemške vojne 1870/71, era Potočkega in Hohenwarta in volitve 1870 začno s poudarkom zedinjene Slovenije, cerkvenih terjatev proti liberalnim kulturnim zakonom ter z zahtevami po slovenskem jeziku v uradih in po gospodarskih preuredbah. Volitve spadajo v poglavje o razmerju med Slovenci in Nemci na Štajerskem in ne v notranje slovenske zadeve, zato bo o tem govor na drugem mestu. Tukaj nas zanimajo samo v toliko, v kolikor niso samo izraz borbe proti Nemcem, ampak v kolikor kažejo naše posebne razmere. Omenili smo že vlogo šmartinskega katoliško-političnega društva. Programatično pa je važnejša volilna izjava katoliškega političnega društva v Novi vasi¹¹⁷). Ko vzame na znanje volilni program kandidatov v mariborski okolici, izjavlja k zgoraj navedenim smernicam, da ga priporoča, ker ne najde v tem programu ničesar, kar bi se ne zlagalo z društvenim programom, temveč se nadeja še v borbi za katoliške cilje uspehov. Zanimiva je ta izjava v dveh ozirih. V političnem vodstvu ljudstva začno na mesto dotodanjih prvakov nastopati organizacije; ali te organizacije so še vedno samostojne in še niso podrejene kakim višjim, osrednjim vodilnim organizacijam, česar tudi ni dopuščal takratni društveni zakon.

Volilni slovenski program nam kaže, da je to konservativni program, v katerem se izpolnjujejo slovenske narodne zahteve s cerkveno-političnimi. Takoj s tem pa se pojavi vprašanje taktike v slovenski politiki, zla-

¹¹¹) SN II, št. 106. ¹¹²) SN II, št. 142. ¹¹³) SGp IV, št. 15. ¹¹⁴) SGp IV, št. 20.

¹¹⁵) SGp III, št. 29; SN II, št. 86. ¹¹⁶) SN II, št. 40. ¹¹⁷) SGp IV, št. 24.

sti v nastopanju poslancev v graškem deželnem zboru. Ulaga n. pr. je za sodelovanje z nemškimi konservativci, liberalci proti. Liberalci ne tajijo, da bi radi hodili složno z duhovščino¹¹⁸) po eni politični poti in tudi Ulaga želi, da bi bilo katoliško-politično društvo središče vsega slovenskega političnega dela¹¹⁹). Ali liberalci svetujejo duhovščini, da naj ne išče nikjer drugje zvez kot v narodu, katerega poučuje. Nemški konservativec ostane zmerom absolutist¹²⁰), pa tudi če obleče katoliško krinko. Reakcija bi bila grob slovenskega duha, ker narodnost brez politične svobode je nemogoča. Liberalci so za slogo, brez ljubljanskega, t. j. Bleiweisovega in zlasti Costinega absolutizma¹²¹). V očigled dejstvu, da so bili štajerski nemški konservativci še politično neodločilni v deželnem zboru, na drugi strani pa dejstvu, da so avstrijski konservativci okoli Rauscherja in »Volksfreunda« zavzemali vedno odločnejše centralistično stališče, je zmaga taktika liberalcev, ki je zahtevala v Gradcu samostojno nastopanje, na Dunaju pa posnemanje Čehov.

Ko je na Dunaju začasno padel liberalni režim, da po Hohenwartovi demisiji zadnjič zavlada, takrat se je tudi na Štajerskem zopet začelo iskanje historičnega prava, ki pa mora biti identično s prirodnim pravom. Žalski shod štajerskih politikov odločno odkloni Radicsev predlog dedne poklonitve dežel cesarju kot »nevreden resnega premišljevanja«¹²²). Po vzgledu visokošolske mladine v Gradcu, kjer je obstajalo jugoslovansko akademiško društvo Vendija, so obrnili tudi politiki svoj pogled proti vzhodu. Tomšič¹²³) je zapisal pozneje tolikokrat navedeno primero, da je naša bodočnost tam, na jugovzhodu, kamor teko naše reke. Miselno je ta ideja samo razširjenje zaželjenega sodelovanja med Slovenci in Dalmatinci v dunajskem državnem zboru. Hrvatska¹²⁴) naj svoje državno pravo izrabi v istem pravcu kot Madžari in Čehi ter izvede § 6 XI. poglavja zakonov iz 1848. Zedinjena Slovenija se priključi Hrvatski, ki ojači s tem svoje stališče proti Pešti. Ta ideja jugoslovanstva, kot pozneje v majniški deklaraciji združitve prirodnega narodnostnega prava s historičnim hrvaškimi državnim pravom, dobi svojo programatično obliko v osnovi trijalizma, v ljubljanskem programu. Od Štajercev so na ljubljanskem programu sodelovali Kosar, Ulaga in Trstenjak¹²⁵). Kako prijazno urejeno je bilo takrat razmerje med Ljubljano in Mariborom, kaže dejstvo, da je mariborski »Slov. Narod« poročal¹²⁶) o ljubljanskih sklepih preko hrvaškega lista »Zatočnika« in ne direktno iz Ljubljane.

Ljubljanski program so gledali drugače naši konservativci in drugače liberalci. Liberalci vidijo slovensko bodočnost »jasnejšo« na temelju

¹¹⁸) SN III, št. 1. ¹¹⁹) SGp IV, št. 48. ¹²⁰) SN III, št. 40. ¹²¹) SN III, št. 27.

¹²²) SN III, št. 48. ¹²³) SN III, št. 112. ¹²⁴) SN III, št. 132. ¹²⁵) SN III, št. 143.

¹²⁶) SN IV, št. 6; Prim.: Prijatelj I.: RZDHV IV, p. 69—70.

ljubljskega programa, njim je zveza z našimi brati na jugu, jugoslovanska zveza pod našim cesarjem program, naša trdna, naša nepreključna volja. Konservativci smatrajo radi porasta nemške zavesti vsled zmag 1870 naslonitev na Jugoslovane za edino možnost, da dobimo narodne gosposke¹²⁷⁾ in se tako narodnostno rešimo. Kaj da lahko Hrvatje storijo, kaže Jelačić¹²⁸⁾. Ali medtem, ko liberalci povejo pred pogajanjmi, da zahtevajo predvsem priznanje slovenščine kot svojega jezika proti pravašem, so konservativci kot konkretni politiki po vrnitvi iz Ljubljane po Ulagi takoj uvideli, kako daleč je ljubljanski program še oddaljen od Maribora. Slovenija je prva pot do jugoslovanske skupine. Praktično pa moramo gledati najprej na sebe, da ne bo mariborsko ozemlje vključeno v avstrijsko-nemško skupino. V mariborskem okraju je narod izgubil narodno zavest ter je pijan nemškutarije; izjemo tvorijo Sv. Peter, Fram in posamezne soseske v Slovenskih goricah. Dokaz temu so zadnje volitve, ko sta propadla narodna kandidata Radej in Serbec in ko so volitve pokazale v okolici mest nazadovanje slovenskih glasov. Naše ljudstvo so preplašili z zedinjeno Slovenijo, češ, da bo tam — ker je Kranjska uboga — več davkov. Obstajata dve politiki; politika zedinjene Slovenije in jugoslovanske skupine je odročna; priročna pa je ta, da pridejo narodnjaki v ožje stike z ljudstvom. Ker, če ne zbudimo narodne zavesti, potem bodo nasprotniki obinili jugoslovansko misel proti nam¹²⁹⁾. Vse narodne moči se naj zato zberejo v konservativnih političnih društvih, kjer naj delujejo na rešitvi Slovencev v mariborskem okraju pred narodno in politično smrtjo. V smislu teh realnih nazorov so začeli konservativci z razširjanjem že započete organizacije.

Za središče konservativnih društev na Spodnjem Štajerskem je bilo osnovano 17. julija 1870 konservativno-politično društvo v Mariboru¹³⁰⁾. Njegova ustanovitev je bila posledica spora na prvem občnem zboru Slov. političnega društva v Mariboru¹³¹⁾. Ustanovni občni zbor je otvoril škof Stepišnik, ki je povdarjal pravico, iz katere edino izvira narodna enakopravnost. Naslednji govori, ki so povdarjali politično važnost konservativno-političnih društev, cerkveni politični program in narodno enakopravnost, so se vršili izmenoma nemško in slovensko (Ulaga, Prelog). Liberalci so sprejeli ustanovitev novega društva s simpatijami¹³²⁾. Podčrtavali so izjavo »Volksblattovega« sotrudnika Karlona, da pritrdi graško konservativno politično društvo že naprej sklepom mariborskega, kar naj velja zlasti v narodnem oziru. Obratno pa je vzbudila med njimi odpor Šucova brošura: Slovenci! Snujte si katoliško-slovensko-politična društva!, katero so smatrali za površno in enostransko¹³³⁾. V istem času

¹²⁷⁾ SGp IV, št. 47. ¹²⁸⁾ SGp IV, št. 50. ¹²⁹⁾ SGp IV, št. 48. ¹³⁰⁾ SGp IV, št. 29; SN III, št. 83. ¹³¹⁾ SGp IV, št. 48. ¹³²⁾ SN III, št. 83. ¹³³⁾ SN III, št. 64.

so se ustanovila konservativno-politična društva v Šmartnem pri Slovenjgradcu¹³⁴⁾, v Novi cerkvi¹³⁵⁾ in na Donački gori¹³⁶⁾ ter pri Sv. Rupertu v Slov goricah¹³⁷⁾.

Konservativno-politična društva so v mnogem sličila čitalnicam. Šmartinsko obeta pri svojem nastoju, da bo katoliško, narodno in da bo prirejalo tudi zabave, veselice in besede. Imela so sestanke po potrebi; mariborsko n. pr. vsakih 14 dni, deloma slovenske, deloma nemške. Osrednjo važnost mariborskega društva vidimo v tem, da sledijo večinoma vsa podeželska društva s svojimi resolucijami mariborskemu, ki izdaja prav tako kot Slov. politično društvo v Mariboru politične brošure. Konservativno-politična društva se zavzemajo za cerkveno-politični program, protestirajo proti okupaciji Rima po Italiji, vzporedno s tem pa nastopajo za narodno enakopravnost in za federalizem. Ker je, kakor smo že povdarili, nemški liberalizem naša mesta že osvojil, so v novih društvih imeli odločilno besedo Slovenci; od Nemcev je v društvih sodelovala aristokracija; prvi predsednik društva v Mariboru je bil grof Brandis, v Novi cerkvi pa grof Mensdorf. Programatično se v takih društvih povdarja vera in narodnost. § 2. pravil katoliško-konservativnega društva v Mariboru se glasi: Namen temu društvu: braniti ino pospeševati katoliško-konservativne zadeve v cerkvenem, državljanskem, družbinskem obziru gledaje na posebne potrebnosti obeh narodov; razgovori, veselice. Politični predstavitelj teh društev, ki so šla za tem, da postanejo hrbtenica narodne stranke¹³⁸⁾, je bil H e r m a n Mihael.

Razen »Napreja«¹³⁹⁾ so vsa liberalna organizacijska nastojanja obstala pri načrtih. Tudi se ne posreči poizkus Petovarja ustanoviti v Ormožu¹⁴⁰⁾ hranilnico, za katero je nastopal že na ormoškem taboru. Glavno liberalno delo je izdajanje »Slov. Naroda«.

V javnosti se liberalci polagoma obračajo proti stari šoli in zagovarjajo novo¹⁴¹⁾. Do zunanjih sporov pride pa samo v polemikah med »Zgod. Danico« in »Slov. Narodom«, kateremu je »Zgod. Danica« premalo narodna in preveč cerkveno-politična¹⁴²⁾; ljubljanski konservativni prvaki so nasprotni štajerskim liberalcem tudi v narodni organizaciji, kar pokažejo, ko »Matica« odkloni brezplačno oddajo¹⁴³⁾ 3000 izvodov Kozlerjevega zemljevida za brošuro Slov. političnega društva v Mariboru, katero pa je kmalu, obenem s Tomšičem, umrlo. Glavno svojo energijo pa razvijajo liberalci v borbi za slovenščino v šoli in uradu. Bistveno je k temu pripomogel »Slov. Narod«, s katerim manjši »Slov. Gospodar«, kjer se je za to boril zlasti Prelog, ni mogel držati koraka. Borba se bije za vsako malen-

¹³⁴⁾ SN III, št. 16.

¹³⁵⁾ SN III, št. 40.

¹³⁶⁾ SGp IV, št. 34.

¹³⁷⁾ SGp IV, št. 30.

¹³⁸⁾ SGp IV, št. 49.

¹³⁹⁾ SN III, št. 2, 14, 95, 136.

¹⁴⁰⁾ SN III, št. 2.

¹⁴¹⁾ SN III, št. 29.

¹⁴²⁾ SN III, št. 112.

¹⁴³⁾ SN III, št. 2.

kost: da govori nočni čuvaj slovensko ali pa za slovenske kažipote¹⁴⁴), osebno proti posameznim nemškutarjem, ki so živeli med Slovenci, ali pa za slovenščino v ljudski šoli, v občinski upravi ali pa v okrajnih zastopih. Tozadevno delo je bilo težko, ker je manjkala slovenskim časnikarjem zveza z deželno; »Slov. Narod« imenuje do jeseni 1870 n. pr. Rogaško Slatino redno »Kisla voda«! Zlasti ostro borbo bije proti nemškemu uradovanju v škofiji Raič. Od njega tudi izvira predlog, da začno s 1. januarjem 1871 vsi duhovniki občevati z vsemi uradi samo slovensko¹⁴⁵). Največje delo liberalcev v tej dobi v borbi za slovensko uradovanje je ustanovitev »Slovenskega Pravnika«, ki je omogočal razvoj slovenščine v upravi. Doba, ki začneja s »Slovenskim Pravnikom«, je najaktivnejša doba slovenskih odvetnikov, notarjev itd. Tri četrtine uradnih ulog je šlo skozi roke odvetnikov in notarjev in glavni boj za slovenščino v uradih je vodil slovenski odvetnik in slovenski notar preko svojih pisarn. Huda borba se bije za slovensko šolstvo. Vošnjak postavi v svojih nastopih v graškem deželnem zboru¹⁴⁶), kjer se bori za slovenščino kot uradni jezik na Spodnjem Štajerskem, poleg tega pa še za nižjo slovensko gimnazijo v Mariboru in za slovenski učni jezik v Celju in Ptuju, na učiteljski v Mariboru in za pravno fakulteto, temelj in program za poznejše tozadevne zahteve v dunajskem parlamentu; štajerski Slovenci postavijo s tem program, za katerega se bori v Taaffejevi dobi slovenska državnozborna delegacija.

Solsko vprašanje zanima in dvigne vse sloje. Dominkuš ustanavlja podporno društvo za slovenske vseučilišnike s sedežem v Mariboru in z delokrogom po celi Sloveniji. V zvezi z Vošnjakovim nastopanjem v Gradcu nastopijo za slovensko gimnazijo v Mariboru z javno spomenico¹⁴⁷) na ministra prosvete delavni slovenski profesorji Majciger, Pajk, Šuman in Žager. Borba za slovenščino združuje koservativce in liberalce, stare in mlade. Mariborski dijaki so prosili ravnateljstvo gimnazije¹⁴⁸), da bi se učili vsak teden vsaj po eno uro več slovenščine; branili so v šoli slovensko čast proti šovinističnim profesorjem ter se zahvaljevali obenem s celjskimi Stritarju za »Zvon«. V počitnicah pa so bili kot njihovi graški visokošolski tovariši v slovanskem akademičnem društvu¹⁴⁹) zvesti oprode jugoslovanskemu programu; na dijaški veselici v Ljutomeru je v znak pobratimstva govoril tudi hrvatski¹⁵⁰) duhovnik. Vsepopvod se razvije živahna delavnost, ki je v štajerskem Podravju vzbudila in krepila narodno zavest.

Složna zavest pa organizira slovenstvo tudi v nevtralnih organizacijah. Župnik Muršec ustanovi na narodnostni meji v Gomilici¹⁵¹) godbeno

¹⁴⁴) SGp IV, št. 2. ¹⁴⁵) SN III, št. 137. ¹⁴⁶) SN III, št. 100. ¹⁴⁷) SN III, št. 29.

¹⁴⁸) SN III, št. 121. ¹⁴⁹) SN III, št. 129. ¹⁵⁰) SN III, št. 111. ¹⁵¹) SN III, št. 26.

društvo. Središčani¹⁵²⁾ ustanovijo, Rušani¹⁵³⁾ pa poživijo že 1865 ustanovljeno bralno društvo. Idejno dokumentira polet štajerskih Slovencev predlog¹⁵⁴⁾, da se uvede v naše gimnazije hrvaščina, praktično pa ustanavljanje slovenske tiskarne¹⁵⁵⁾ v Mariboru.

Narodne organizacije in borba za slovensko upravo na višku.

Dosedaj so se Nemci držali stališča, ustanavljati politične stranke. Z nemškimi zmagami nad Francozi pa je njihova zavest oživela in nemški nacionalizem je začel nadvladovati nad liberalizmom. V Mariboru je začel baron Rast snovati poleg liberalnega¹⁵⁶⁾ »Fortschrittsvereina« nacionalno nemško-liberalno organizacijo. Ker je slovenski liberalizem pozabil na kulturne smernice liberalizma, so Nemci začeli med Slovenci s propagando štajerskega regionalizma in političnega liberalizma, ki bi naj nastopala proti narodnemu programu zedinjene Slovenije in konservativizma. Propagando za to zgodnje štajerčijanstvo je vodila slovensko pisana priloga Mariborčanke »Slobodni Slovenec« (1870—1871)¹⁵⁷⁾, ki pa je doživela samo 13 števil. In karakteristično za narodno zavest konservativnih Slovencev je, da se takoj pojavi v lavantinskem škofijstvu namera, izdajati z Novim letom 1871 slovenski katoliški, konservativen časopis¹⁵⁸⁾, ki bi pisal proti »Slobodnemu Slovencu«. Istočasno je začelo škofijstvo tudi misliti na pridobitev »Slov. Gospodarja«.

Ta misel je v zvezi s celjskim programom in z organizacijo konservativnih političnih društev, zlasti osrednjega v Mariboru. Ko je škofijstvo samo priporočalo¹⁵⁹⁾ duhovščini snovanje konservativnih političnih društev, je bilo jasno, da bodo začela društva hitreje rasti; 1871, torej v letu po škofovem priporočilu so se ustanovila društva v Konjicah¹⁶⁰⁾ kot središču za južno Pohorje, v Globokem¹⁶¹⁾, v Vurbergu¹⁶²⁾, ki je kot prva slovenska organizacija dobilo na slovensko vlogo od namestništva tudi slovenski odgovor, pri Sv. Juriju na Remšniku¹⁶³⁾, v Vuzenici¹⁶⁴⁾, v Vitanju¹⁶⁵⁾ je zopet oživelo, pri Sv. Lenartu v Slov. goricah¹⁶⁶⁾, v Laškem¹⁶⁷⁾ in v Velenju¹⁶⁸⁾; konservativno društvo v Šmartnem pa se je preselilo¹⁶⁹⁾ v Slovenjgradec. Ozki stiki konservativnih slovenskih organizacij z nemškimi konservativci so kazali na formiranje ali vsaj sodelovanje s konservativno državnopravno stranko; da pa je mogoče v javnosti zastopati konservativne nazore samo z lastnim časopisjem, je bilo jasno. »Slov.

¹⁵²⁾ SN III, št. 33. ¹⁵³⁾ SN III, št. 152. ¹⁵⁴⁾ SN III, št. 127. ¹⁵⁵⁾ SN III, št. 129.

¹⁵⁶⁾ SN III, št. 80. ¹⁵⁷⁾ Glaser J.: Koledar za 1931, p. 79, 83. Dodatno je treba omeniti, da je ena, 13. številka lista izšla še po Novem letu 1871; prim. SN IV, št. 13.

¹⁵⁸⁾ SN III, št. 118. ¹⁵⁹⁾ SGp IV, št. 52. ¹⁶⁰⁾ SGp IV, št. 2. ¹⁶¹⁾ SGp IV, št. 4.

¹⁶²⁾ SGp IV, št. 9. ¹⁶³⁾ SGp IV, št. 15. ¹⁶⁴⁾ SGp IV, št. 23. ¹⁶⁵⁾ SGp IV, št. 26.

¹⁶⁶⁾ SGp IV, št. 27. ¹⁶⁷⁾ SGp IV, št. 29. ¹⁶⁸⁾ SGp IV, št. 36. ¹⁶⁹⁾ SN IV, št. 19

Gospodar« pa je pod Prelogovim vodstvom jasno ločil slovensko programatično zahtevo po zedinjeni Sloveniji od zahteve nemške konservativne stranke in Kranjcev po federaciji dežel. Zato so konservativno usmerjeni elementi, kot Ulaga, osnovali Katoliško tiskovno društvo, ki si je stavilo nalogo¹⁷⁰⁾ ustanoviti tiskarno in izdajati časopis in kakor Slov. politično društvo v Mariboru tudi politične brošure. Člani so k novemu društvu naglo pristopali¹⁷¹⁾, tudi iz Goriške in Hrvatske, in na ustanovnem občnem zboru je društvo imelo zasigurnih letnih dohodkov 1500 goldinarjev. V tem dejstvu vidimo veliko razliko med konservativci in liberalci. Pri konservativcih igra glavno ulogo množica, pri liberalcih pa posamezniki. Finančna bremena nosijo pri konservativnih organizacijah številni člani, pri liberalnih pa posamezni mecen, kot Dominkuš ali pa Rapoc. Prvi vodilni možje v mariborskem Katoliškem tiskovnem društvu so bili Pajk (predsednik), Kosar (podpredsednik), Rola (tajnik) in Bohinc (blagajnik).

V novem društvu se pojavijo hitro tri smeri; pristaši konservativne stranke s Hermanom na čelu so za to, da osnuje društvo lastno tiskarno¹⁷²⁾ in da izdaja »Slov. Gospodarja« tedensko dva- do trikrat. Ker se je pravkar osnovala v Mariboru v bistvu liberalna slov. tiskarna Skaza in solastniki, bi ta korak pomenil prelom z liberalci okoli »Slov. Naroda«; pristaši brezpogojnega slogaštva s Pogačarjem so bili za to, da društvo podpira novo slovensko tiskarno in izpremeni »Slov. Narod« v dnevnik. Zmagali so centrušaši, ki so bili za sodelovanje z narodno Skazovo tiskarno in za »Slov. Gospodar« kot katoliško konservativno glasilo; v ta namen je prispeval največ škof Stepišnik, 400 goldinarjev. Pač pa je v delovnem programu osvojilo društvo konservativne, predvsem Hermanove nazore o Avstriji na zgodovinski podlagi, za pravico cerkve in njen vpliv na šolo, za narodno enakopravnost in za izbran jezik v »Slov. Gospodarju«.

Vzporedno z novim društvom je konservativno društvo v Mariboru izdalo¹⁷³⁾ brošuro »Politische Erörterungen zum Verständnisse der Vergangenheit und Gegenwart«, ki je pisana z državnopravnega avstrijskega in narodnega stališča. V slovenščini predelana¹⁷⁴⁾ je knjižica izšla pod naslovom »Kake ustave je Avstriji potreba?« Kot izraz desničarskih konservativcev pa je izšla v Gradcu brez zveze z mariborskimi konservativnimi organizacijami Hermanova¹⁷⁵⁾ brošura: »Zur Organisation der niederen öffentlichen Dienste in Steiermark und zur Revision des Gemeindegesetzes«. Delo je izrazito reakcionarno, zagovarja n. pr. združitve uprave s sodstvom, in naravnost čudno je, kako da ga »Slov. Na-

¹⁷⁰⁾ SGp V, št. 9.¹⁷¹⁾ SGp V, št. 17.¹⁷²⁾ SN IV, št. 42.¹⁷³⁾ SN IV, št. 43.¹⁷⁴⁾ SN IV, št. 47.¹⁷⁵⁾ SN IV, št. 60.

rod« tako mirno registrira. Janko Sernek je bil absolutno proti borbi, Vošnjak tudi, in tako so se pri novih brošurah zadovoljili liberalci s povdaranjem narodnega stališča.

Radi izrazito konservativnega duha se konservativno politično društvo v mestu Mariboru ni moglo prav razviti¹⁷⁶). Na zborovanja, ki so slovenska in nemška, pridejo okoličani od Št. Ilja, Jarenine, Sv. Petra in Kamnice, ali meščanstvo je izostalo. Poleg avstrijskih političnih vprašanj, n. pr. proti naslonitvi na Prusijo, cerkveno-političnih in federalizma je v mariborskem društvu govoril Pajk tudi o socialnem vprašanju; rešitev delavstva in obrtništva vidi v krščanstvu in v volilni pravici. Nova doba, ki je s socializmom trkala na duri tudi v Mariboru, se kaže 1870 n. pr. v štrajku¹⁷⁷) mariborskih mizarskih pomočnikov. In z novim delavskim vprašanjem je nastalo za Slovence narodno vprašanje: Ali bodo znali, potem ko smo zamudili organizacijo meščanstva, kjer smo prišli najmanj eno desetletje prepozno, organizirati delavstvo in se z delavstvom utrditi v spodnještajerskih mestih? Socialna osnova slovenstva je bil kmet; s kmetov je prišlo slovensko izobraženstvo v mesta in prineslo s seboj v dušah bistveni del slovenstva in kmetstva, konservativnost. Gospodarska nemoč in kulturna brezizraznost je onemogočila našemu liberalizmu, ki je v svoji vsebini v tej dobi konservativen, narodnostno napasti in zavzeti naša mesta. In ko se je porajal socializem med meščanstvom, smo bili Slovenci zopet gospodarsko preslabi in časovno prepozni, idejno pa prekonservativni. Ušla nam je zadnja možnost, da se vsidramo v spodnještajerskih mestih.

Trajnega pomena za razvoj konservativne misli je nakup »Slov. Gospodarja« od Preloga, katerega je Katoliško tiskovno društvo prevzelo 1. julija 1871. Misel na lastno tiskarno je društvo opustilo, ker za to tudi ni bilo prave potrebe, ko se je 18. julija 1871¹⁷⁸) otvorila v Mariboru Narodna tiskarna Skaze in solastnikov. S prevzemom »Slov. Gospodarja« je bila pokopana Hermanova misel premestiti »Slov. Gospodar« v Gradec. Obenem s tem pa je zastala tudi akcija, katero je vodil Kosar, da pridobi društvo tudi »Slov. Narod« in Skazovo tiskarno. V svojem nadaljnjem stremljenju gleda Katoliško tiskovno društvo samo še na nakup nove ustanovljene slovenske tiskarne v Mariboru¹⁷⁹). Pomen pridobitve »Slov. Gospodarja« obstoji v tem, da preneha s tem biti nemško-konservativni med spodnještajersko duhovščino močno razširjeni »Vaterland«¹⁸⁰) glasilo naših konservativnih političnih društev, ker ga nadomesti »Slov. Gospodar«.

¹⁷⁶) SGp V, št. 17. ¹⁷⁷) SN III, št. 22. ¹⁷⁸) SN IV, št. 79. ¹⁷⁹) Kovačič F.: Katoliško Tiskovno društvo in Cirilova tiskarna v Mariboru. Maribor 1917, p. 7—9. Tu so navedena tudi vsa izdanja Kat. tisk. društva. ¹⁸⁰) SN IV, št. 124.

Ko se spodnještajerski konservativci s svojimi organizacijami bolj in bolj bližajo tudi v taktiki nemškemu konservativcem, bijejo obenem z liberalci odločen boj za pravice slovenskega jezika v uradu in šoli. Opuštijo pa borbo proti škofu Stepišniku¹⁸¹), čemur je vzrok deloma v tem, ker je postal »Slov. Gospodar« posredno cerkveni organ in pa, ker je škofijstvo pod Hohenwartom ugodilo slovenskim zahtevam glede slovenskega odgovarjanja na slovenske vloge. Sicer pa je narodna zavest že tako napredovala, da so posebno pod vplivom radikalizma »Slov. Naroda« v tem vprašanju občine same terjale slovensko uradovanje. Značilni primeri, kako trdovratna je bila borba za slovensko uradovanje, predstavljajo pohorske vasi¹⁸²), Janžev vrh, Orlica, pa tudi Sv. Anton, v Savinjski dolini Grajska vas¹⁸³), izmed trgov pa Šmarje pri Jelšah in Ljutomer. Po intenzivnosti dela predstavljata zadnja dva kraja višek narodne slovenske delavnosti, ki je bila v zvezi s tamkajšnjimi prvaki Vošnjakom, Plojem, Klemenčičem in Kukovcem. Medtem ko je delo konservativnih Slovencev povzročilo največji in daleko prevladujoči razmah slovenskih organizacij, pa razvijejo liberalci in slogaši v Šmarju in Ljutomeru višek aktivnosti. Obvladajo občino, okrajni zastop, šolski svet, ustanavljajo hranilnice in posojilnice, da, Ljutomer začne celo pod vplivom Dragotina Huberja misliti na ustanovitev slovenske knjigarne. Narodna zavest Ljutomerčanov se izraža v dejstvu, da je bil nemški notar Höchtl¹⁸⁴) prisiljen ob svojem nastopu razglasiti, da bo uradoval tudi slovensko. Vošnjakova misel gospodarske organizacije je vplivala v isti meri na liberalce kakor na konservativce, katerim pa se je prvi tozadevni poizkus v Slov. Bistrici¹⁸⁵) ponesrečil. Pozitivno se je v gospodarski organizaciji udeleževal takrat liberalni Geršak¹⁸⁶) kot tajnik ptujske podružnice kmetijskega društva; pod Geršakovim vplivom je začela tudi ptujska čitalnica¹⁸⁷) obravnavati gospodarska vprašanja. Vzporedno z ustanovitvijo Narodne tiskarne v Mariboru, Vošnjakovega dela v Šmarju, Kukovčevega v Ljutomeru, Geršakovega v Ptujju pa je največjega pomena propagandno delo liberalcev za uvedbo slovenščine v urade; pri tem sta zlasti agilna Tomšič in Raič. Kot svojo labudjo organizacijo je Tomšič zapustil uradniško spovednico, v kateri je »Slov. Narod« do poletja 1871 ocenil vse uradništvo v Sloveniji po jezikovni sposobnosti in volji za slovensko uradovanje; Raič pa je brezobzirno zahteval absolutno slovensko uradovanje v cerkveni upravi in diferenciral pojme konservativnosti pa liberalizma, oziroma demokracije tudi v cerkvenih vprašanjih, tako da je nastopil proti njemu Ulaga¹⁸⁸) s trditvijo, da ima Raič luteranske nazore.

¹⁸¹) SN IV, št. 15, 70. ¹⁸²) SN IV, št. 3. ¹⁸³) SN IV, št. 66. ¹⁸⁴) SN IV, št. 29.

¹⁸⁵) SN IV, št. 122. ¹⁸⁶) SN IV, št. 31. ¹⁸⁷) SN IV, št. 55. ¹⁸⁸) SGp V, št. 39.

V slovenskih organizacijah 1871 na Spodnjem Štajerskem vidimo, da delujejo skupaj konservativci in liberalci in da so konservativci s smotrenim delom osvojili deželo s cerkvenim in narodnim programom in da so liberalci razvijali nevtralne organizacije v krajih, kjer so živele agilne liberalne osebnosti, in to na narodni in gospodarski podlagi. Medtem ko vidijo konservativci ogroženo cerkev in narodnost, vidijo liberalci ogroženo samo narodnost. Ker upoštevajo liberalci — razen Raiča, ki je odločno proti konservativcem — cerkev kot narodno pozitivno podlago in vidijo liberalizem v nemški režimski obliki kot narodno negativno podlago, je postalo jasno, da bo kulturno vprašanje za liberalce samo vprašanje taktike, za konservativce pa bo to principijelna vsebina programa. Narodnost kot suprema lex in številčna šibkost je liberalce navajala k slogi s konservativci, ki so prav tako rabili aktivno liberalno izobraženstvo n. pr. za zastopstvo v deželnem zboru. Sloga je kljub ekstremom na levi (Raič) in desni (Ulaga) obstajala v narodnih in kulturnih vprašanjih, ker so jo liberalci morali hoteti in konservativci želeli.

Idejna in taktična trenja.

Pri vsem tem se vendar konservativci vedno bolj oddaljujejo od liberalcev; liberalci so morali popuščati, ker je to odgovarjalo tudi politični moči obeh struj. Pri volitvah 1871 zmaga odločno konservativni program, katerega pa zastopajo tudi liberalci. 21. avgusta določeni kandidati so poleg Hermana tudi liberalci. »Slov. Gospodar«¹⁸⁹⁾ jih predstavi ljudstvu z izrecnim povdarkom cerkvenih nazorov, kar je bilo nekaj novega. Janko Serneč je izjavil, da v verskih in cerkvenih vprašanjih ne bo nasprotoval. Vošnjak je pogumen branitelj narodnih pravic, moder je pa tudi zadosti, da spozna dolžnost zastopnika storiti v verskih stvareh to, kar ljudstvo hoče. Dominkuš je izrekel, da je zagovornik pozitivne vere. Nezaupanje, ki se kaže proti tem kandidatom, nastopi tudi pri volilni agitaciji. Prelog¹⁹⁰⁾ interpelira Dominkuša v mariborski čitalnici radi verskih vprašanj. Konservativni volilci ljutomerski interpelirajo Serneca¹⁹¹⁾, ali bo vedno nastopal skupaj z nemškimi konservativci, nakar je Serneč odgovoril, da tega obljubiti ne more ter da bo pri svojem postopanju presodil, kaj terjata pravica in korist našega naroda. V verskih vprašanjih so interpelirali volilci Dominkuša tudi v Celju. Raič¹⁹²⁾ je ironiziral verska izpraševanja kandidatov, češ, da ti ne gredo na koncil, ampak v Gradec v narodni boj. Pomembne pa so te interpelacije radi tega, ker nam kažejo vpliv konservativnih društev med ljudstvom, v politični taktiki pa stremljenje po sodelovanju med nemškimi

¹⁸⁹⁾ SGp V, št. 34. ¹⁹⁰⁾ SN IV, št. 123. ¹⁹¹⁾ SN IV, št. 104. ¹⁹²⁾ SN IV, št. 123.

konservativci in Slovenci v graškem deželnem zboru. Odpor proti nemštvu in liberalizmu je združil z uspehom — v mariborskem okraju so sicer propadli, vendar številčno napredovali — vse Slovence v volilnem boju razen v Posavju, kjer je vsled razkola konservativnih in liberalnih Slovencev, vsled politične zaostalosti kraja in vsled popularnosti kandidatove zmagal liberalec in nemškutar, veleposestnik Janežič; posavske volitve so obema slovenskima strujama pokazale opasnost političnega razkola za slovenstvo.

Posavski poraz je slovensko enotnost močno omajal. Konservativci so očitali liberalcem¹⁰³), da so oni krivi poraza radi Železnikarjevega, Zarnikovega in Jurčičevega liberalizma, liberalci pa, da je kriva poraza¹⁰⁴) narodno mlačna duhovščina in konservativnost, ki je razkol ustvarila. Raič je povdarjal, da ustvarja nemškutarstvo narodno mlačna duhovščina, vsled katere se udaja ljudstvo Nemcem. Kulturni razkol, ki je dosegel pozneje svoj višek na Slovenskem s Stritarjevimi Dunajskimi soneti, je tako dosegel tudi Štajersko. Za enkrat pa ni imel globljih posledic in ko so bile volitve pozabljene, je narodna in kulturna ekspanzivnost nemškega liberalizma zadelovala posavsko razpoko na slovenski politični slogi. Ko je vsled napadov »Slov. Gospodarja« na Raiča in vsled močne cerkvene usmerjenosti Šuman izstopil iz konservativnega političnega in Katoliškega tiskovnega društva in iz istih razlogov Pajk odložil predsedstvo Katoliškega tiskovnega društva¹⁰⁵), je pomenilo to v obeh organizacijah ojačenje desnice. Ulaga je namreč nastopal proti italijanski zasedbi papeževe države; Pajk in Šuman pa sta smatrala, da je zasedba po narodnostnem načelu upravičena ter da s protestom proti zasedbi papeževe države Slovenci tudi nastopajo proti zedinjeni Sloveniji.

Volitve same pa so pokazale dvoje šibkih narodnih pokrajin, Dravsko dolino in Haloze, na drugi strani pa izgubo glasov kolikor toliko narodnih trgov, katere so požrla mesta Maribor, Ptuj in Celje.

Samostojno usmerjene organizacije v tej dobi so samo konservativna politična društva. Sloga vlada v družabnih čitalnicah, sloga ustanavlja bralno društvo pri Mali Nedelji in na Dobrni¹⁰⁶), kakor tudi pevsko društvo¹⁰⁷) za celo Savinjsko dolino s sedežem v Celju. Odločilno vpliva na usmerjenost kake organizacije še vedno osebnost prvaka, ki deluje v dotičnem kraju. Društva pa niso osnovana samo za kraj s sedežem društva, ampak tudi za širšo okolico. Kosar¹⁰⁸) povdarja, da mora biti v vsaki dekaniji po eno katoliško-politično društvo; Fram¹⁰⁹) je središče konservativne akcije za Fram, Poljskavo, Slivnico in Šmartno na Pohorju. Napredovanje organizacije štajerskih Slovencev kaže dejstvo, da ima »Slov. Go-

¹⁰³) SGp V, št. 37.¹⁰⁴) SN IV, št. 106,111.¹⁰⁵) SGp V, št. 23.¹⁰⁶) SGp V, št. 31.¹⁰⁷) SN IV, št. 90.¹⁰⁸) SGp V, št. 41.¹⁰⁹) SGp V, št. 34.

spodar« 1871 že nad 1100 naročnikov; da je to število visoko, kaže primer »Slovenca«, ki ima v osemdesetih letih le 400²⁰⁰⁾ naročnikov. Jugoslovansko vzajemnost dokumentira podpora²⁰¹⁾, katero je okrajni zastop v Šmarju pri Jelšah dovolil v znesku 25 goldinarjev enemu učitelju, da se udeleži kongresa jugoslovanskih učiteljev v Zagrebu, udanostne izjave Strossmajerju od strani spodnještajerske duhovščine, narodno pa pristop mariborskih bogoslovcev kot ustanovnik k Slov. Matici in oživiljenje²⁰²⁾ literarnega internega društva v teologiji. To društvo, katero je nastalo že za časa Slomška 1860 in ki je za časa 1860—1868 delovalo v izrazito jugoslovanskem, ilirskem duhu, se je 1870 obnovilo pod vplivom Bohinca in začelo 1872 zopet izdajati beletrističen list »Lipico«. Ko je 1871 začel izhajati v Bukareštu nacionalistični jugoslovanski list »Jugoslavija«, pod uredništvom Slovenca iz Begunj, je Jurčič pazno poročal o njem tudi naši javnosti.

Režimsko nasprotovanje (Auersperg-Lasser) narodni stvari je nadalje otežkočalo delo in onemogočalo vsak večji uspeh. Psihološko je delovalo to na štajerske Slovence slabo ter jih sililo k taktični preorijentaciji. V tem pravcu nastopajo po smrti Preloga konservativci vedno odločneje za sodelovanje z nemškimi konservativci. V dobi, ko živi naše javno mnenje pod utisom, da bomo Slovenci kot narod izginili ter postali Prusi ali Rusi, je postajala težnja po sodelovanju s konservativci zlasti v štajerskem deželnem zboru vedno bolj močna in iz praktičnih razlogov razumljiva. Proti liberalni taktiki samostojne slovenske politike in sodelovanja s Čehi povdarjajo konservativci²⁰³⁾, da, če bodo štajerski Slovenci čakali »zedinjene Slovenije« ali »ilirskega kraljestva«, da se tako reši njihova narodnost, »utegne rešitelj prepozno priti«. Od sodelovanja z nemškimi konservativci pa odvaja Slovence po mnenju konservativcev smešni strah, da bi jih imeli²⁰⁴⁾ nemški liberalci za konservativce, kar je tudi vzrok nesrečnega razdora med Slovenci. Liberalci pa so videli vso politično borbo v Avstriji kot boj²⁰⁵⁾ med Nemci in Čehi ter nastopali proti sodelovanju s konservativnimi Nemci. Slabost štajerskih liberalcev je tvorilo pomanjkanje delavcev, ki so odhajali drug za drugim: Razlag, Zarnik — v Ljubljano, katerima je 1872 sledil tudi najagilnejši, Vošnjak. Premestitev Šumana in Pajka radi spomenice na ministra prosvete za slovensko gimnazijo v Mariboru in vladni pritisk na uradništvu je zavezal mnogemu slovenskemu izobražencu jezik za narodno stvar. Gospodarska slabost pa je onemogočala v mestih slovenskim liberalcem vsako aktivnost, tako da so konservativci morali videti aktivnost Nem-

²⁰⁰⁾ Prijatelj I.: Janko Kersnik. II, III, n. pr. p. 303. ²⁰¹⁾ SN IV, št. 88. ²⁰²⁾ SN IV, št. 18. Munda M.: ČZN, XXIII, p. 116—126. ²⁰³⁾ SGp VI, št. 46. ²⁰⁴⁾ SGp VI, št. 51.

²⁰⁵⁾ SN V, št. 5.

cev in brezdelje slovenskega izobraženstva po mestih in trgih, ki za ljudstvo ne mara ter ga prepušča zapeljivcem²⁰⁶). Katoliška politična društva se v mestih niso mogla usidrati, ker »meščani nimajo duha ne za narodno in ne za katoliško stvar; mnogim je že samo ime katoliško politično društvo grozen bavbav, pred katerim beže kakor daleč le morejo«²⁰⁷). Zato je sestanek Katoliškega političnega društva v Mariboru 7. februarja 1872 sklenil, da se morajo manjša društva ustanoviti vsaj po večjih župnijah. Društva naj bodo politična, poglobitni namen jim bodi pouk društvenikov v čitanju, razgovoru in uku o gospodarskih, narodno-političnih in cerkvenih zadevah. V takih društvih se lahko ustreza krajevnim potrebam, v njih tudi lahko duhovnik govori, česar v cerkvi ne more. Smernica pa naj bo, da se v teh društvih ne govori o stvareh, ki spadajo v cerkev, ampak o rodbinskem in političnem življenju; pri tem se mora upoštevati obramba katoliškega in narodnega stališča. Obenem z narodno poudarjajo konservativci tudi krščansko šolo²⁰⁸), ki bo trdna opora proti »strahovitemu društvu internacionale«, proti socijalizmu²⁰⁹).

Ločitev duhov in nazadovanje organizacij.

Ako je dosedaj obstajala razlika v taktiki štajerskih Slovencev z nemškimi konservativci ali brez njih, se s cerkvenim duhom, ki se razvija v konservativnih društvih, pojavi principijelno vprašanje aktivnega ali pasivnega dela v duhu katoliške akcije. Konservativci so za aktivnost v pravcu cerkvenih zahtev, liberalci se zadovoljujejo s pasivnostjo, torej s tem, da cerkvenim težnjam ne nasprotujejo. Jasno se to pokaže pri vprašanju svobode, ki jo hvali Dominkuš²¹⁰), kateremu odgovarjajo konservativci, da naš kmet od svobode ne čuti ničesar in da bo stal za onim, ki je za verske reči, ker drugi slovenski zastopnik ne more biti. S tem je bilo tudi že rešeno vprašanje slovenstva v štajerskih mestih; mesta so bila prepuščena Nemcem. Iz mest je nemštvo pod geslom regijalizma in liberalizma začelo tako v Podravju kakor tudi v Posavju prodirati na deželo, kjer je osvojilo to, kar je zamudil slovenski liberalizem v dobi preporoda. Slovenstvo je bilo s tem predvsem po krivdi liberalcev, v manjši meri tudi konservativcev, radi njihovega principijelnega stališča potisnjeno tako v mestu kot na deželi v defenzivo. Kakor sta nastopala Ulaga in Gregorec za odločno cerkveno orijentacijo konservativcev, tako je zastopal na drugi strani prav tako odločno liberalna načela za domovino, omiko in svobodo prvobornik za slovensko cerkveno uradovanje, Havličkov učenec Raič²¹¹). Pod

²⁰⁶) SGp VI, št. 32. ²⁰⁷) SGp VI, št. 7. ²⁰⁸) SGp VI, št. 6. ²⁰⁹) SGp VI, št. 8.

²¹⁰) SGp VI, št. 41. ²¹¹) SN V, št. 118.

spodar« 1871 že nad 1100 naročnikov; da je to število visoko, kaže primer »Slovenca«, ki ima v osemdesetih letih le 400²⁰⁰⁾ naročnikov. Jugoslovansko vzajemnost dokumentira podpora²⁰¹⁾, katero je okrajni zastop v Šmarju pri Jelšah dovolil v znesku 25 goldinarjev enemu učitelju, da se udeleži kongresa jugoslovanskih učiteljev v Zagrebu, udanostne izjave Strossmajerju od strani spodnještajerske duhovščine, narodno pa pristop mariborskih bogoslovcev kot ustanovnik k Slov. Matici in oživiljenje²⁰²⁾ literarnega internega društva v teologiji. To društvo, katero je nastalo že za časa Slomška 1860 in ki je za časa 1860—1868 delovalo v izrazito jugoslovanskem, ilirskem duhu, se je 1870 obnovilo pod vplivom Bohinca in začelo 1872 zopet izdajati beletrističen list »Lipico«. Ko je 1871 začel izhajati v Bukareštu nacijski jugoslovanski list »Jugoslavija«, pod uredništvom Slovenca iz Begunj, je Jurčič pazno poročal o njem tudi naši javnosti.

Režimsko nasprotovanje (Auersperg-Lasser) narodni stvari je nadalje otežkočalo delo in onemogočalo vsak večji uspeh. Psihološko je delovalo to na štajerske Slovence slabo ter jih sililo k taktični preorijentaciji. V tem pravcu nastopajo po smrti Preloga konservativci vedno odločneje za sodelovanje z nemškimi konservativci. V dobi, ko živi naše javno mnenje pod utisom, da bomo Slovenci kot narod izginili ter postali Prusi ali Rusi, je postajala težnja po sodelovanju s konservativci zlasti v štajerskem deželnem zboru vedno bolj močna in iz praktičnih razlogov razumljiva. Proti liberalni taktiki samostojne slovenske politike in sodelovanja s Čehi povdarjajo konservativci²⁰³⁾, da, če bodo štajerski Slovenci čakali »zedinjene Slovenije« ali »ilirskega kraljestva«, da se tako reši njihova narodnost, »utegne rešitelj prepozno priti«. Od sodelovanja z nemškimi konservativci pa odvaja Slovence po mnenju konservativcev smešni strah, da bi jih imeli²⁰⁴⁾ nemški liberalci za konservativce, kar je tudi vzrok nesrečnega razdora med Slovenci. Liberalci pa so videli vso politično borbo v Avstriji kot boj²⁰⁵⁾ med Nemci in Čehi ter nastopali proti sodelovanju s konservativnimi Nemci. Slabost štajerskih liberalcev je tvorilo pomanjkanje delavcev, ki so odhajali drug za drugim: Razlag, Zarnik — v Ljubljano, katerima je 1872 sledil tudi najagilnejši, Vošnjak. Premestitev Šumana in Pajka radi spomenice na ministra prosvete za slovensko gimnazijo v Mariboru in vladni pritisk na uradništvu je zavezal mnogemu slovenskemu izobražencu jezik za narodno stvar. Gospodarska slabost pa je onemogočala v mestih slovenskim liberalcem vsako aktivnost, tako da so konservativci morali videti aktivnost Nem-

²⁰⁰⁾ Prijatelj I.: Janko Kersnik. II, III, n. pr. p. 303. ²⁰¹⁾ SN IV, št. 88. ²⁰²⁾ SN IV, št. 18. Munda M.: ČZN, XXIII, p. 116—126. ²⁰³⁾ SGp VI, št. 46. ²⁰⁴⁾ SGp VI, št. 51.

²⁰⁵⁾ SN V, št. 5.

cev in brezdelje slovenskega izobraženstva po mestih in trgih, ki za ljudstvo ne mara ter ga prepušča zapeljivcem²⁰⁶). Katoliška politična društva se v mestih niso mogla usidrati, ker »meščani nimajo duha ne za narodno in ne za katoliško stvar; mnogim je že samo ime katoliško politično društvo grozen bavbav, pred katerim beže kakor daleč le morejo«²⁰⁷). Zato je sestanek Katoliškega političnega društva v Mariboru 7. februarja 1872 sklenil, da se morajo manjša društva ustanoviti vsaj po večjih župnijah. Društva naj bodo politična, poglavitni namen jim bodi pouk društvenikov v čitanju, razgovoru in uku o gospodarskih, narodno-političnih in cerkvenih zadevah. V takih društvih se lahko ustreza krajevnim potrebam, v njih tudi lahko duhovnik govori, česar v cerkvi ne more. Smernica pa naj bo, da se v teh društvih ne govori o stvareh, ki spadajo v cerkev, ampak o rodbinskem in političnem življenju; pri tem se mora upoštevati obramba katoliškega in narodnega stališča. Obenem z narodno poudarjajo konservativci tudi krščansko šolo²⁰⁸), ki bo trdna opora proti »strahovitemu društvu internacionale«, proti socializmu²⁰⁹).

Ločitev duhov in nazadovanje organizacij.

Ako je dosedaj obstajala razlika v taktiki štajerskih Slovencev z nemškimi konservativci ali brez njih, se s cerkvenim duhom, ki se razvija v konservativnih društvih, pojavi principijelno vprašanje aktivnega ali pasivnega dela v duhu katoliške akcije. Konservativci so za aktivnost v pravcu cerkvenih zahtev, liberalci se zadovoljujejo s pasivnostjo, torej s tem, da cerkvenim težnjam ne nasprotujejo. Jasno se to pokaže pri vprašanju svobode, ki jo hvali Dominkuš²¹⁰), kateremu odgovarjajo konservativci, da naš kmet od svobode ne čuti ničesar in da bo stal za onim, ki je za verske reči, ker drugi slovenski zastopnik ne more biti. S tem je bilo tudi že rešeno vprašanje slovenstva v štajerskih mestih; mesta so bila prepuščena Nemcem. Iz mest je nemštvo pod geslom regionalizma in liberalizma začelo tako v Podravju kakor tudi v Posavju prodirati na deželo, kjer je osvojilo to, kar je zamudil slovenski liberalizem v dobi preporoda. Slovenstvo je bilo s tem predvsem po krivdi liberalcev, v manjši meri tudi konservativcev, radi njihovega principijelnega stališča potisnjeno tako v mestu kot na deželi v defenzivo. Kakor sta nastopala Ulaga in Gregorec za odločno cerkveno orijentacijo konservativcev, tako je zastopal na drugi strani prav tako odločno liberalna načela za domovino, omiko in svobodo prvobornih za slovensko cerkveno uradovanje, Havličkov učenec Raič²¹¹). Pod

²⁰⁶) SGp VI, št. 32. ²⁰⁷) SGp VI, št. 7. ²⁰⁸) SGp VI, št. 6. ²⁰⁹) SGp VI, št. 8.

²¹⁰) SGp VI, št. 41. ²¹¹) SN V, št. 118.

njegovim vplivom mečejo liberalci krivdo na težkem narodnem položaju na cerkev²¹²), ki se abstiniira od narodnega dela. Politična borba se je razvnela in dosegla svoj višek v debati med Raičem in Gregorcem, kjer očita Raič²¹³) lavantinskemu škofijstvu, da je bila sekovska škofija, ki je imela izmed 53 dekanij samo 10 slovenskih, bolj narodna ko je lavantinska; v sekovski so obstajali slovenski cerkveni ukazniki, iz lavantinskega škofijstva pa dobiva duhovščina samo nemške okrožnice. Višek nezapiranja konservativcev do liberalcev pa kaže strastno pisanje²¹⁴) o plesu ptujske čitalnice na tretjo adventsko nedeljo 1872. Razlika med obema ekstremoma obstoji v tem, da je Raič osamljen, medtem ko stoji za Ulago konservativna organizacija. Zmerni slogaški politiki, kot konservativni Kosar ali liberalni Janko Serneč, pridejo politično manj do veljave, oziroma se posvetijo, kakor Trstenjak ali Pajk, slovstvenemu delu, ali pa, kot Janko Serneč, gospodarski organizaciji. Velika razlika med obema strujama obstoji v njih aktivnosti. Konservativci agresivno zahtevajo izvajanje svojega programa v javnosti, medtem ko liberalci samo dokazujejo, da niso proti cerkvi; konservativci so utrjeni v konservativnih političnih društvih, liberalci v publicistiki, sicer pa plavajo samo v strujah časa in so brez globlje zveze z ljudstvom. ↓

V tem kresanju mnenj se je spomnila štajerska javnost tudi Slomškovega spomenika. Po Prelogovi smrti so prevzeli Serneč Janko, Šinko Božidar in Šuman Josip od pokojnega ves denar²¹⁵) in mrtvemu izrekli javno hvalo za trud. Ob prevzemu denarja od Preloga pa si je od nabrane vsote izposodil profesor Šinko 1500 gold. V poletju 1872 je javno poročal Serneč Janko²¹⁶), da je Šinko svoj dolg plačal ter da se je 1. julija nahajalo v mariborski hranilnici 4693 goldinarjev in 18 krajcarjev denarja za Slomškov spomenik. Sernečevo poročilo je ostro napadel Ulaga²¹⁷). Izjavil je, da ni v odboru za Slomškov spomenik nobenega zastopnika škofije. Vzrok tega leži v dejstvu, ker se ni ljubilo predsedstvu (Radej) poslati škofijstvu prvotnega odborovega programa in poslovnika. Kje je vzrok, pravi Ulaga, ne vemo prav, povdarjamo pa, da pametnega vzroka biti ne more, kajti program in poslovnik sta bila soglasno sprejeta od duhovnikov in lajkov, kaj novega se skleniti ni moglo, ker ni bil v te svrhe sklican širši odbor. Ker pa učijo žalostne skušnje glede spomenikov, da se postavitev zavlačuje, odločno terja, da se izvršilni odbor nemudoma sestane in vzame stvar krepko v roke, ker kapitala je dovolj. »Slov. Gospodar« je dolžan to terjati kot glasilo konservativne stranke, ki deluje tukaj kot pri vseh dobrodelnih ustanovah v prvi vrsti; pa tudi radi javnosti, ker vabila so izšla iz škofijstva na vse slovenske škofije, ki so tudi

²¹²) SN V, št. 148.

²¹³) SN VI, št. 136.

²¹⁴) SGp VI, št. 51, 52.

²¹⁵) SGp VI, št. 5.

²¹⁶) SN V, št. 81.

²¹⁷) SGp VI, št. 38.

poslale velike zneske, katere je škofijstvo oddajalo Prelogu. Darovalci in škofijstvo imajo dolžnost skrbeti, da izvrševalni odbor svojo nalogo izpelje. Zato se naj skliče širši odbor, da se pomakne stvar naprej in da bodo darovalci zvedeli kaj bolj veselega, ko pa, da je denar naložen na obresti. Denar se ni nabral zato, da ima mariborska hranilnica lep dobiček, nego, da nepozabni Slomšek dobi vreden spomenik. Serneč²¹⁸⁾ je na to odgovoril, da škofijstvo zastopnikov v izvrševalni odbor ni poslalo, čemur pa Ulaga²¹⁹⁾ oporeka. Navedena debata je zanimiva tudi z drugega vidika. Sodobniki so naravno prav tako kakor danes mi videli liberalno pasivnost. Tozadevno vprašuje Ulaga Janka Serneca, kaj je on delal zadnje čase; ta odgovarja, da je sodeloval pri časnikih, interveniral za premeščena profesorja Pajka in Šumana in pomagal ustanavljati Mariborsko eskomptno banko, ki je predpogoj za delovanje kmetskih posojilnic in ki je povzročila že sedaj padec obrestne mere.

V vprašanju Ulage na Serneca se zopet kaže nezaupanje konservativcev do liberalnih deželnih poslancev, izmed katerih postaja Herman tudi formalno zastopnik konservativne stranke. Slovenski spor pride do izraza tudi v graškem deželnem zboru²²⁰⁾, kjer nastopa Vošnjak proti, Herman pa za šolnino.

Kakor poprej Raič tako je stavil sedaj Trstenjak samostojen predlog glede Slomškovega spomenika. Preko Ponikvanov je predal javnosti predlog²²¹⁾, da se postavi Slomšku spomenik v bizantinskem slogu na njegovem domu na Slomu in da se tako udejevši misel, ki je obstajala prvotno po Slomšekovi smrti 1863.

Konservativno-liberalni spor je povzročil zastoj v slovenski organizaciji. Nova konservativno-politična društva pri Sv. Juriju ob Ščavnicah²²²⁾, v vasi Bušek²²³⁾ pri Rogatecu, pripravljanje ustanovitve hranilnice v Globokem ter izdaja Kosarjeve²²⁴⁾ brošure »Katoliška cerkev in njeni sovražniki« po Katoliškem tiskovnem društvu v Mariboru predstavljajo gibanje konservativcev. V samo nacionalno usmerjenem taboru je bila ustanovljena »Zora«²²⁵⁾ in »Slovensko pisateljsko društvo«²²⁷⁾ pod Trstenjakovim vodstvom; ost zadnjega je bila obrnjena proti konservativni »Slov. Matici«, »Zora« pa je izpolnila vrzel med obema Stritarjevima »Zvonoma«. Dočim je »Zora« izhajala v Mariboru, je imelo Slovensko pisateljsko društvo svoj sedež v Ljubljani; padec liberalnega vpliva in liberalne delavnosti povzroči odhod »Slov. Naroda« v Ljubljano. »Slov. Narod« je sledil v Ljubljano odišlim štajerskim delavcem, Vošnjaku i. t. d., vsled česar je Ljubljana vedno bolj postajala duševno središče sloven-

²¹⁸⁾ SN V, št. 111. ²¹⁹⁾ SGp VI, št. 41. ²²⁰⁾ SN V, št. 145. ²²¹⁾ SGp VI, št. 43.
²²²⁾ SGp VI, št. 41. ²²³⁾ SN V, št. 4. ²²⁴⁾ SN V, št. 98, 103. ²²⁵⁾ SN V, št. 37.
²²⁶⁾ Prijatelj I.: I. c. I, p. 212. ²²⁷⁾ SN V, št. 28.

stva, zraven pa tudi središče slovenskega liberalizma. Odhajanje narodnih delavcev v Ljubljano in razvoj klik²²³⁾ med slovenskim meščanstvom je oslabilo slovenske organizacije, ni mu pa odvzelo inicijative. Dominkuševo podporno društvo za slovenske vseučilišnike ni moglo naprej.²²⁹⁾ Graški dopisnik »Slov. Naroda« povdarja, da mora vsakdo priznati, da peščica mariborskih narodnjakov, ki je dala dozdej skoraj povsod inicijativo, ne more delovati za ves narod, ko imamo mnogo narodnih mest, o katerih skoraj ne vemo, da so narodna. Na novo se je začelo z organizacijo učiteljstva. Konservativci zahtevajo krščansko-katoliško šolo²³⁰⁾, medtem ko se liberalci postavijo na položaj, kakor je bil dan s šolskim zakonom 1868. V nasprotju z »Zg. Danico« in z »Novicami« smatra »Slov. Narod«²³¹⁾ šolo »kakor nalašč za nas, samo če se je lotimo«. Vsem je nemščina v naših šolah nadležna coklja²³²⁾, ki zavira pouk v drugih stokrat bolj važnih in potrebnih stvareh. Naslanjanje učiteljstva na nemštvo so slovenski liberalci razlagali²³³⁾ s kruhoborstvom in napačno razumljenim liberalizmom ter obžalovali,²³⁴⁾ da se je duhovščina začela z novimi zakoni izmikati šoli, kar je napačno, ker je šola pri nas narodno izobraževališče. Konkretno pa je Ivan Lapajne pokazal²³⁵⁾ na demokratični značaj ljudskošolskih zakonov in na odvisnost šolstva od ljudskih zastopnikov v šolskem odboru. Pod vplivom Lapajneteta je izšlo koncem šolskega leta 1871/72 v Ljutomeru²³⁶⁾ prvo slovensko šolsko izvestje s slovenskim poročilom: »Zgodovinske črtice Ljutomera in njegove okolice«. Kako težka je bila borba za slovenščino v šoli, kažejo primeri,²³⁷⁾ ko graška gimnazija ni vpisala, oziroma sprejela učencev, ki so prišli z ljutomerske šole s slovenskimi izpričevali. V zvezi s to šolsko borbo se ustanavlja v Mariboru²³⁸⁾ učiteljski list »Slovenski učitelj«.

Ko se tako postavlja temelj slovenski učiteljski organizaciji, se po Jože Vošnjakovih potih ustanovljajo gospodarske organizacije. Negativno je vplivala v tem oziru delna preselitev Skazove tiskarne v Ljubljano. V gospodarskem pouku ljudstva je vsa leta igral izredno vlogo Franc Jančar, kaplan v Negovi. Izdajale so se gospodarske knjige v založbi Družbe sv. Mohorja (Jančar, Vošnjak), razvijale trtnice in drevesnice in ustanovilo se je v Ormožu vinogradniško društvo.²³⁹⁾ Pri ustanovitvi Mariborske eskomptne banke je sodeloval Janko Sernec²⁴⁰⁾ in bil v njenem prvem odboru tudi edini odbornik — Slovenec. Istočasno z ustanovitvijo Mariborske eskomptne banke je bila ustanovljena ljutomerska posojilnica²⁴¹⁾ in potrjena pravila »Slovenske posojilnice v Mariboru«.²⁴²⁾ Trajalo pa je

223) SN V, št. 115.

229) SN V, št. 18.

230) SGp VI, št. 6.

231) SN V, št. 20.

232) SGp VI, št. 2.

233) SN V, št. 73.

234) SN V, št. 89.

235) SN V, št. 89.

236) SN V, št. 107.

237) SN V, št. 128.

238) SN V, št. 134, 139.

239) SN V, št. 38.

240) SGp VI, št. 31.

241) SN V, št. 83; SGp VI, št. 34.

242) SN V, št. 106.

tri leta od ormoškega tabora, da so Slovenci prišli preko odklanjanja pravil (Šmarje pri Jelšah, Maribor) od strani vlade in od predpriprav do ustanovitve prvih posojilnic. V boju za gospodarske naprave, kakor za okrajne zastope, so pa mogli doseči²⁴³⁾ Slovenci vsled volilnega reda samo delne uspehe.

Protinarodni režim je preprečil nastoj²⁴⁴⁾ nacionalnih organizacij, n. pr. Sokola v štajerski narodni Sparti, v Ljutomeru. Zato pa se s toliko večjo energijo bije boj za slovenščino v šoli in uradu. Proti mnenju ministrstva, da nimamo za srednje šole ne moči in ne knjig, skušajo Slovenci dokazati, da imamo dovolj slovenskih učnih moči in dovolj dijaštva — na mariborski gimnaziji 151 Slovencev in 89 Nemcev²⁴⁵⁾ — vprašanje šolskih knjig pa bi bilo rešeno z južnoslovanskim knjižnim jezikom²⁴⁶⁾. Za lepšo bodočnost je garantiralo dijaštvo: gimnaziji šestih višjih razredov so izročili premeščenima Šumanu in Pajku zaupnice²⁴⁷⁾; dvom je obstajal samo o narodni vrednosti učiteljiščnikov²⁴⁸⁾. V borbi za slovensko uradovanje je s smotrenim delovanjem slovenskih odvetnikov in notarjev, na katere se naša javnost vedno in vedno obrača s tozadevnimi pozivi, prišla Štajerska v boljši položaj²⁴⁹⁾ ko ga je imela Kranjska, kjer je uradoval deloma nemško celo Mencinger.

Pod Raičevim vplivom se nadaljuje boj za slovensko uradovanje v škofijstvu. Konservativci nastopijo posamično prav tako ostro proti imenovanju Nemca za gvardijana²⁵⁰⁾ v Celju kakor liberalci proti imenovanju bivšega »turnerja« za uradnika²⁵¹⁾ v zavarovalnici »Slovenija«. Raič je nastopil s praktičnim pripomočkom, s »Slovarčkom«,²⁵²⁾ ki navaja slovenske izraze za vse nemške besede, ki se rabijo v župnijskem uradovanju. Tri dekanije so se izrekle za slovenski, tri pa za latinski šematizem.²⁵³⁾ Slovensko pisanje matic v slovenskih župnijah pa zatevajo v Ptuj²⁵⁴⁾ zbrani duhovniki ptujske, velikonedeljske, završke in nekateri rogaške dekanije.

Po deželi je vladala sloga, notranji slovenski spor je bil osredotočen na mesta, zlasti na Maribor. Sloga je rodila lepe uspehe v Ljutomeru, razkol v Mariboru je narodno življenje oslabil.²⁵⁵⁾ Čitalnične prireditve kažejo celo neslovensko vedenje obiskovalcev, ker pritegnitev obrtniških in trgovskih pomočnikov²⁵⁶⁾ v slovenski krog ni našla dovolj slovenske opore. Razkol je zdrobil narodnjake v posamezne družbe, ki so pozabile na slovensko nastopanje v javnosti in na obzirnost v javnem boju. Začeli so se uvajati v življenje osebni napadi, ki so morali jemati političnim delavcem ugled pri ljudstvu, katero se je vsled tega često obračalo k Nemcem.²⁵⁷⁾

²⁴³⁾ SN V, št. 122, 123. ²⁴⁴⁾ SN V, št. 74. ²⁴⁵⁾ SN V, št. 106. ²⁴⁶⁾ SN V, št. št. 19.

²⁴⁷⁾ SN V, št. 28. ²⁴⁸⁾ SN V, št. 139. ²⁴⁹⁾ SN V, št. 128. ²⁵⁰⁾ SGp VI, št. 34.

²⁵¹⁾ SN V, št. 29. ²⁵²⁾ SN V, št. 25. ²⁵³⁾ SN V, št. 29. ²⁵⁴⁾ SN V, št. 70.

²⁵⁵⁾ SN V, št. 148. ²⁵⁶⁾ SN V, št. 52. ²⁵⁷⁾ SGp VI, št. 51, 52.

Volitve in razmere 1873.

Na dnevnem redu avstrijskega državnega zbora so stali cerkveno-politični zakoni, o katerih je imel sklepati novi, po direktnih volitvah izvoljeni državni zbor. Vlada je volitve spretno združila s petindvajsetletnico odprave tlake. Taktično so gledali štajerski slovenski konservativci obenem s kranjskimi rešitev cerkvenega in slovenskega vprašanja v zvezi z ostalimi avstrijskimi konservativci na programu avstrijske državne stranke. Zahtevali so, da kandidirajo na Štajerskem ljudje, ki bodo brezpogojno zagovarjali katoliško cerkev po programu katoliških političnih društev. Ker je bila pretežna večina slovenskih volilcev konservativna, zato so konservativci združevali interese cerkve z interesi slovenske narodnosti. Obratno pa so začeli liberalci pod Raičevim vplivom gledati na liberalni življenj v trgih in mestih, katerega lahko pridobijo k slovenstvu samo z liberalnimi načeli.

Narodnostna misel pri obeh slovenskih skupinah je bila tako močna, da je bilo pri volilnih pripravah prvo vprašanje, katero so Slovenci poizkušali rešiti, vprašanje složnega in enotnega nastopa. Poizkušali so združiti konservativni program »vse za vero, dom, cesarja« z liberalnim »vse za narodnost, omiko in svobodo«. Konservativci nastopajo za slogo, ker razcepljenost pomaga samo nemškutarjem; sloga pa se lahko ustvari, ako poudarjajo katoliški krogi narodnost, izključno narodni, to je liberalni, pa katolištvo.²⁵⁸) Sloga je mogoča na podlagi programa državne stranke, ki zastopa federacijo in deželno pravo. Zedinjena Slovenija pa, ki je danes nemogoča in Štajercem samo škoduje²⁵⁹), je možna na državnoopravnem programu.²⁶⁰) Zedinjeno Slovenijo lahko dobimo samo od Slovincem naklonjenega ministrstva²⁶¹) na temelju oktoberskega diploma. Sloga se da doseči, ker si programa državne in narodne stranke nista bistveno nasprotna.²⁶²) Sporazum je mogoč v tej obliki, da prevzamejo liberalci konservativni cerkveni program²⁶³) (svoboda in samouprava cerkve, cerkvenega premoženja in cerkvenih ustanov, verski značaj šole), zato pa prevzamejo konservativci liberalni narodni program.

Konservativno stremljenje za slogo je šlo za upostavitvijo položaja, kakor je bil pred Janežičevo zmago v brežiškem okraju: konservativni program in liberalna taktika; to naziranje je živelo zlasti v Prelogu in ta stremjenja so posmrtni vplivi 1872 umrlega rodoljuba na slovensko politiko. Liberalci cerkveno-političnega programa niso sprejeli. Pripravljeni so bili za sporazum na izrazito narodnostni podlagi in povdarjali narodni program iz dobe čitalnic, zlasti pa taborov kot slovenski program. Državnoopravni program so odklanjali kot protinaroden,²⁶⁴) ker je za ne-

²⁵⁸) SGp VII, št. 2. ²⁵⁹) SGp VII, št. 24. ²⁶⁰) SGp VII, št. 21. ²⁶¹) SGp VII, št. 25.

²⁶²) SGp VII, št. 29. ²⁶³) SGp VII, št. 30. ²⁶⁴) SN VI, št. 113.

razdeljivost kraljestev in dežel; nadalje z demokratskega stališča, ker je državnopravna stranka reakcionarna²⁶⁵) in restavracijska; konservativci so za pridržanje obstoječega,²⁶⁶) a Slovenci nimajo ničesar, kar bi branili. V šolskem vprašanju so liberalci za novo šolo, ker šola mora biti prosta in pouk v njej svoboden.²⁶⁷) V cerkvenih vprašanjih so liberalci zopet principijelno ločeni od konservativcev; n. pr. privoščijo Italijanom zedinjenje²⁶⁸) in odobravajo s tem zasedbo Rima in ukinjenje papeške države. Liberalci so za sporazum na narodni podlagi, brez zveze z nemškimi konservativci ter so za to pripravljene zadržati se pasivno v cerkvenih vprašanjih. Razlike so bile principijelne, zato je razumljivo, da se sporazum kljub obojestranski želji ni dosegel, razen v ogroženem mariborskem volilnem okraju. Ta okraj, v katerem so pri zadnjih volitvah zmagali Nemci, je bil za Slovence še bolj ogrožen, ker je nova omejitev volilnega okraja odcepila zavedni Sv. Lenart v Sl. g. in ga priklopila k Ptuj, k mariborskemu pa dodelila od celjskega okraja narodnostno nesigurne Konjice.

Sporazum v mariborskem volilnem okraju je bil ustvarjen, kakor so si ga zamišljali konservativci,²⁶⁹) kot kandidat pa je bil postavljen liberalci Pajk. Zadovoljstvo nad sporazumom je bilo popolno zlasti v konservativnem taboru. »Slov. Gospodar«²⁷⁰) izreka željo, da bi se kolikor mogoče hitro povrnila prejšnja sloga, brez katere ni za Slovence sreče, obenem pa povdarja pot preko federalizma k zedinjeni Sloveniji.

Volitve so pokazale moč posameznih struj. V ptujskem volilnem okrožju slovenski liberalizem ni našel tal; poleg 282 konservativnih glasov za Hermana, 41 za nemškoliberalnega Wurnbrandta je dobil kandidat slovenskih liberalcev Ploj le 11 glasov (7 Ptuj, 4 Ljutomer)²⁷¹). Šmarski in rogaški okraj sta glasovala izključno konservativno z izjemo nemško volečih krajev Sv. Ema, Zibika, Sv. Štefan in Žusem²⁷²). Savinjska dolina je volila konservativno z močno liberalno manjšino. Posavje pa je bila relativna domena nemškutarjev (37)²⁷³), medtem ko je bila moč konservativcev (26) in slovenskih liberalcev (26) enaka. Liberalizem je združil nemškutarje in slovenske liberalce; tako je pri ožji volitvi zmagal liberalni Jože Vošnjak proti konservativnemu Kosarju. Pajk je v Mariboru podlegel; proti slovenski večini v Šaleški, Mislinjski in Dravinjski dolini je odločila nemška večina v Dravski dolini med Marenbergom in Mariborom ter vznožje Pohorja nad Mariborom in Poljčanami. Na narodnostni meji sta volila zavedno slovensko Velka in Št. Ilj,²⁷⁴) kraji Svečina, Kungota, Sv. Jurij ob Pesnici in Sv. Križ pa nemško.

²⁶⁵) SN VI, št. 153. ²⁶⁶) SN VI, št. 198. ²⁶⁷) SN VI, št. 206. ²⁶⁸) SN VI, št. 214.

²⁶⁹) SGp VII, št. 38; SN VI, št. 222. ²⁷⁰) SGp VII, št. 38. ²⁷¹) SGp VII, št. 43.

²⁷²) SGp VII, št. 45. ²⁷³) SGp VII, št. 43. ²⁷⁴) SGp VII, št. 49.

Slovenske razmere v podravski mariborski okolici označuje najlepše dejstvo, da so slovenski volilci pri praznovanju Seidlove zmage v Mariboru pozdravili Seidla z »živijo« klici in da je slavnostna godba zaigrala »Naprej«!

Volilna borba 1873 je vse slovenske javne delavce popolnoma zaposlila; gospodarski polom tega leta pa je onemogočal tako od konservativcev kakor od liberalcev propagirano gospodarsko organizacijo štajerskih Slovencev; zlasti neugodno je vplival propad zavarovalne banke »Slovenije«. Za bodočnost važno je postalo snovanje posojilnice v Šoštanju, s katero je začel iz Maribora se preselivši Rapoc.

Uspeh samostojnega nastopa slovenskih liberalcev pomeni osamosvojitve in ojačeno delovanje slovenskega učiteljstva. Narodnostnega značaja je demonstrativni odhod slovenskih učiteljev pod vodstvom Ljutomerčanov z učiteljske veselice v Ptuju.²⁷⁵⁾ Rodila se je sicer še cela vrsta misli in drugih poizkusov, ki pa so ostali brez sadu. Najzanimivejša je Raičeva misel, združiti²⁷⁶⁾ vse slovenske bogoslovne zavode na Slovenskem in tako pomagati pri delu za zedinjeno Slovenijo in pri poslovenjenju cerkvenega uradovanja. Kajti od 1872 je lavantinsko škofijstvo nehalo z deloma slovenskim uradovanjem, vsled česar mu je Raič očital²⁷⁷⁾, da za slovenščino na Štajerskem bolj skrbi vlada kot pa cerkev. Sicer pa smatra Spodnje Štajersko za drugo Poznanjsko,²⁷⁸⁾ kateri pa manjka Ledochowski, kakor manjkajo²⁷⁹⁾ Slovincem tudi Rajačiči in Strossmajerji. Ker je vodil Raič matice slovensko, je bil kaznovan²⁸⁰⁾ z globo 100 gld. in plačilom stroškov za komisijo; če pa se ne bi uklonil, bo pisal matice tretji v nemščini, a na Raičeve stroške. S stališča zedinjene Slovenije je tudi zanimiv Čolnikov predlog, da osnujejo²⁸¹⁾ Slovenci splošno-slovensko kmetijsko društvo. Pozneje se je uresničila namera,²⁸²⁾ osnovati v Šmarju pri Jelšah slovensko učiteljsko društvo. Stremljenje, da se reorganizira²⁸³⁾ ljutomerska čitalnica, ki se radi pravil ni mogla udeleževati politično, v politično-gospodarsko društvo, ni uspelo; Ljutomerčani niso rabili gospodarskega društva, imeli so gospodarsko organizacijo, posojilnico, katero so prikrojili novim zakonskim predpisom. Vinogradniška društva, n. pr. v Slov. Bistrici, so pa ustanavljali tako Nemci kakor tudi Slovenci.

Radi zaposlenosti pri volitvah, posebno pa vsled vladinega pritiska, obenem pa tudi vsled okostenelih programov so začela že obstoječa društva spati; poleg čitalnic, katerih odbori so bili samo prireditveni odbori za razne veselice, so propadala tudi konservativna politična društva.

²⁷⁵⁾ SGp VII, št. 21; SN VI, št. 117, 118. ²⁷⁶⁾ SN VI, št. 45. ²⁷⁷⁾ SN VI, št. 53.

²⁷⁸⁾ SN VI, št. 9. ²⁷⁹⁾ SN VI, št. 40. ²⁸⁰⁾ SN VI, št. 260. ²⁸¹⁾ SN VI, št. 53.

²⁸²⁾ SN VI, št. 94. ²⁸³⁾ SGp VII, št. 7, 9; SN VI, št. 45.

Od petnajstih²⁸⁴⁾ spodnještajerskih konservativnih političnih društev, izmed katerih je najmanjše na Donački gori štel 13 članov, so resnično delovala samo štiri: Slovenjgradec, Konjice, Sv. Lovrenc v Sl. g. in Sv. Jurij ob Ščavnici. Karakteristično je n. pr., da se je moral občni zbor velenjskega društva raziti²⁸⁵⁾, ker ni bilo nobenega govornika. Veliko vlogo pri propadanju slovenskega društvenega življenja igra režim. Kakor je Potočkega, zlasti pa Hohenwartova doba pomenila ugodno priliko za razrast slovenskih organizacij, tako je Auerspergova in Lasserjeva era pomenila obratno epidemijo, kateri je podlegla večina organizacij. Poleg tega pa je manjkalo novih idejnih temeljev za organizacijo. Narodnost sama, brez gospodarske ali kulturne opore in nujnosti, rodi v hipnem navdušenju tvorbe, ki pa z navdušenjem tudi usahnejo; konservativna politična društva prav tako niso mogla leta in leta obravnavati vedno sličnih cerkvenopolitičnih stvari, katere bi lahko s svojo privlačnostjo pridobile ljudstvo. Socijalistična delavska društva so bila razpuščena, ostala delavska društva pa so istotako zaspala. Kakor je liberalcem manjkala armada, ljudstvo, tako je manjkalo konservativcem inicijativnih voditeljev. To se je pokazalo zlasti potem, ko je začelo propadati osrednje mariborsko katoliško-konservativno društvo. Zato pa je Ulaga storil za bodočnost konservativcev važno delo, ko je vzgojil četo konsekventno cerkveno usmerjenih mladih duhovnikov, ki so bili glavna opora konservativcem že v volilnem boju 1873. Iz teh vrst je tudi izšla misel ustanavljati²⁸⁶⁾ po volitvah nova konservativna društva, katera so liberalci principijelno smatrali za nepotrebna.²⁸⁷⁾

Splošne razmere na Štajerskem za državnozbornskih volitev 1873 označujejo najlepše programi: konservativci zavzamejo stališče do problemov, ki so na dnevnem redu, torej do cerkvenih vprašanj, liberalci pa se drže programa iz čitalniške in taborjanske dobe. Narodnostni radikalizem izpričuje dejstvo, da so Mariborčani sicer podpisali ljubljansko peticijo do cesarja, ali šele potem, ko so izpustili²⁸⁸⁾ naglašanje zgodovinskega prava. Ali narodnostni radikalizem sam ni mogel ustaviti propadanja organizacij, k čemur je pripomoglo tudi vedno hujše nasprotovanje oblasti. Slovenci so morali hoditi v Marenberg k notarju, rojenemu Slovincu²⁸⁹⁾, s tolmačem. Mariborski okrajni zastop je odklanjal slovenske vloge; tako je odklonil n. pr. tudi slovensko prošnjo občine Fram. Fram se je nato pritožil²⁹⁰⁾ na deželni odbor, ki je odločil, da se prošnja framske občine mora sprejeti. Mariborski okrajni zastop je poslal sedaj framsko vlogo v prevod v Gradec in jo obravnaval prevedeno v nemščino. Kako velik je bil pritisk na Slovence, razumemo šele, če upoštevamo, da je v

²⁸⁴⁾ SGp VII, št. 28. ²⁸⁵⁾ SN VI, št. 92. ²⁸⁶⁾ SGp VII, št. 44. ²⁸⁷⁾ SN VI, št. 97.

²⁸⁸⁾ SN VI, št. 44. ²⁸⁹⁾ SN VI, št. 49. ²⁹⁰⁾ SN VI, št. 36.

obeh navedenih slučajih šlo za gospodarsko dobro posameznika, oziroma javne korporacije, ki mora vsled slovenskega nastopanja trpeti škodo. Vsled tega je razumljivo, da se je slovenska politična zavest mnogokje ohladila, zlasti še, ker so mnogokrat očitno nasprotovali slovenskim težnjam okrajni glavarji²⁹¹⁾, zlasti ptujski Trauwetter. Opadanje slovenske politične zavesti kažejo najlepše volitve v mariborski okrajni zastop; pohorski veliki kmetje — prej in pozneje steber slovenstva — se jih ne udeležijo²⁹²⁾ in splošna abstinenca pri volitvah je bila izredno velika, tako da je volilo v III. skupini od 581 volilcev le 54. Vsled pritiska oblasti in ker ni bilo uspehov, je naš človek izgubil zaupanje v svoje politično delo, tako da so morali v nekaterih občinah²⁹³⁾ kmete siliti, da so šli na volišče in da so se tako volitve sploh lahko izvršile. Volilno pravico pa so imeli v tej dobi le gospodarsko močnejši kmeti. Negativno je vplival tudi slovenski razkol, katerega ljudstvo ni moglo razumeti. Obenem pa je kmeta tlačila gospodarska kriza in izredno pomanjkljiva javna varnost, številne tatvine, vlomi i. t. d. Nazorno nam prikazuje kmetske težnje deputacija kmetov k štajerskemu namestniku Kübecku od Sv. Lenarta v Slov. gor.²⁹⁴⁾ Kmetje nastopajo proti preblagemu postopanju sodnij s klateži, proti svobodni ženitvi poslov, vsled česar manjka delavcev in se večajo občinska bremena za socialno skrbstvo. Zahtevajo večkratno nadzorovanje šol in da gre z nadzornikom v šolo tudi domači župnik, nadalje versko šolo, ker se je v novih šolah po njih mnenju začelo vcepljati neverstvo, in sodelovanje otrok pri cerkvenih opravilih. Konservativci vidijo vzroke kmetskega propadanja v liberalni zakonodaji, ki je zadovoljila samo meščanstvo, kmetu pa škodovala²⁹⁵⁾. Vsakdo se lahko svobodno ženi, vsak lahko računa obresti, kakor hoče, in vsak lahko svobodno prodaja posestva. Kmet postaja zato suženj liberalnih denarnih mogočnikov iz mest, kar se opaža zlasti v Slovenskih goricah in Halozah. Na Pohorju in drugje pa kupujejo tovarnarji in lesotržci gozdove, jih posekajo in razparcelirajo, kar je samo v škodo slovenskemu kmetu.

Pod vplivom razmer pa je opešalo tudi narodnostno nastopanje izobraženstva in svobodnih poklicev. Slovensko uradovanje odvetnikov in notarjev ponehava. Častna izjema je bil Geršak²⁹⁶⁾ v Ormožu, ki je kot notar pisal 92% slovenskih pisem. Razmere med duhovništvom kaže slučaj z Raičevimi slovenskimi maticami. Brezobzirni borec za slovensko cerkveno uradovanje postaja vedno bolj osamljen. Kakor sedaj popušča liberalna inteligenca v slovenskem dopisovanju, tako je opustila konservativna duhovščina že prej borbo za slovenščino v cerkveni upravi. Proti Raiču, ki širi kot narodnjak misel cirilmetodijske cerkve²⁹⁷⁾, ki vidi v dr-

²⁹¹⁾ SN VI, št. št. 57. ²⁹²⁾ SN VI, št. 57. ²⁹³⁾ SGp VII, št. 44. ²⁹⁴⁾ SGp VII, št. 35.

²⁹⁵⁾ SGp VII, št. 36. ²⁹⁶⁾ SN VI, št. 286. ²⁹⁷⁾ SN VI, št. 187.

žavnopravnosti setev salcburških misijonarjev²⁹⁹), ki zori po 1000 letih, ki ugotavlja, da je škofijstvo pač razposlalo poziv za novoustanovljenega »Slovenca«, ni pa hotelo razposlati njegovega »Slovarčka«, in ki napada odpravo od Slomškega v mariborski teologiji uvedenega slovenskega pouka²⁹⁹), upoštevajo konservativci obstoječe stanje; o predmetih pa, ki so se za Slomškega poučevali v slovenščini, ne pišejo³⁰⁰), ker »Slovenski gospodar« tega ne more zagovarjati, psovati škofov pa neče. Položaj naše prosvetne in cerkvene inteligence je povzročal, da je mlačnost nastopila tudi v mestih in tako tudi v Mariboru³⁰¹). Mariborski Slovenci živijo za časa volitev kakor »prvi kristjani«³⁰²). Edini narodni delavec v Mariboru je bil Franc R a d e j³⁰³). Mariborski Slovenci so bili brez duševnega središča; kajti »Slovensko politično društvo v Mariboru« je bilo vsled razkola mrtvorojeno, sedaj pa je zaspalo tudi »Katoliško politično društvo«. Duhovniki so se odtegnili prvemu, lajiki zadnjemu, posledica je bila smrt obeh slovenskih organizacij. Najusodnejše je bilo to stanje za mladino, zlasti za študente, ki so vsled spanja čitalnice in vsled za slovenstvo poslabšanega položaja na gimnaziji izgubljali vsak stik s slovensko mislijo. Slovenci so začeli čitalnice prehitro obsojati kot razveseljevalnice ter jih vsled pomanjkanja politične delavnosti zapostavljati. Čitalnice so bile družabno središče Slovencev v ponemčenih mestih in ko so propadle, ni našla slovenska mladina nikjer prostora za katerokoli, zlasti literarno udejstvovanje, čitanje časnikov in s tem zvezano politično vzgojo; s propadom čitalnic je bil slovenski mladini, zlasti študentu presekan stik s slovensko družbo. Posledice so se pokazale v mlačnosti mladega rodu.

Čitalnica pa je lahko kot društvo brez politične usmerjenosti tudi združevala vse Slovence; zato je bilo razumljivo, da so šli mariborski rodoljubi na delo za reorganizacijo čitalničnega odbora še pred državnoborskimi volitvami 1873 ter obenem s tem tudi izpopolnili izvršilni odbor za Slomšekov³⁰⁴) spomenik. V novem odboru, katerega so tvorili predsednik čitalnice Ribič, Janko Serbec, Dominkuš, Radej in Marko Glaser, je važen posebno zadnji. G l a s e r je bil mož s svojevrstnimi sposobnostmi za praktično gospodarsko, posebno še za stavbarsko delo; s praktičnostjo je združeval iniciativnost in skrb, da se izgradi povsod vse, kar je smatral za potrebno. Glaserjeva aktivnost je bila tako očitna, da so jo sodobniki smatrali za vsiljivost. Slomšekov spomenik je bil za Glaserja hvaležno delovno polje, zlasti, ker je bilo na razpolago dovolj denarja.

Volitve in razmere 1874.

Vendar pa ni bilo mogoče začeti takoj s pozitivnim delom niti v čitalnici, niti v odboru za Slomšekov spomenik. Razkol in volil-

²⁹⁹) SN VI, št. 136. ²⁹⁹) SN VI, št. 289. ³⁰⁰) SGp VII, št. 52. ³⁰¹) SN VI, št. 259.

³⁰²) SN VII, št. 82. ³⁰³) SGp VII, št. 19. ³⁰⁴) SN VI, št. 12.

na borba sta preveč razburkala strasti. Vsa medsebojna predbacivanja, ki so se ponavljala v političnih borbah do današnjega časa, se javljajo že 1873. Očitane podkupljivosti, osebni izpadi zlasti na oba vodilna moža, na Vošnjaka in Ulago, trditve liberalcev, da so konservativci odpadli od narodne stranke in začeli zastopati izključno interese cerkve ter duhovščine, trditve konservativcev, da so liberalci brezverci, s katerimi ne želijo biti skupaj v bodoči zedinjeni Sloveniji, so zasekale med obe slovenski struji rane, ki se niso mogle zaceliti preko noči, kljub obojestranski želji po sporazumu. Poleg tega je volilna dolžnost klicala štajerske Slovence 1874 še dvakrat na plan. Pri volitvah v deželni zbor so v Slovenjgradcu in v Brežicah zmagali Nemci. Žalostni izid volitev je nasprotstva še podžgal, ali obenem je dovedel po prebolelem udarcu in po končani cerkvenopolitični zakonodaji v državnem zboru do naziranja, da je iz narodnostnih razlogov sloga potrebna in nujna.

Volilni boj 1873 in z njim združeni izbruh strasti je povzročil, da so dobili odločilno besedo v konservativnem taboru skrajni elementi z Ulago na čelu; pri liberalcih težko govorimo o sličnem, ker so bili oni na Štajerskem brez vodstva in organizacije ter so pogosto sledili ljubljanskim voditeljem. Taktično vidijo konservativci v liberalcih skupino, ki hoče rešiti slovensko vprašanje z naslonitvijo na nemške liberalce³⁰⁵), kar so konservativci poizkušali doseči s sodelovanjem z nemškimi konservativci na državnopravnem programu. Pri ocenjevanju avstrijskih cerkvenopolitičnih zakonov vidijo konservativci v njih samo posnemanje Bismarckovih kulturnobojskih dejanj. Konservativni narodnostni čut se kaže v kritiki dejstva³⁰⁶), da se rabijo cerkveni govori v to, da se nemškutarija zadovolji. Ali glavni boj velja predvsem liberalizmu, tako tujemu tako domačemu. Sicer razlagajo razkol tudi iz sebičnosti³⁰⁷), vsled katere hočejo slovenski liberalci biti prvaki in vsled katere grdijo vero, za katero so se nekdanj borili. Pri volitvah v Slovenjgradcu prevlada med konservativci odločno stališče, da mora biti kandidat Slovencev³⁰⁸) narodnjak in katoličan. Res postavijo za kandidata odločno cerkveno usmerjenega župnika v Slovenjgradcu Šuca. Liberalci so se svoje slabosti zavedali in so opozarjali³⁰⁹) na majhno razliko glasov med Slovenci in Nemci pri zadnjih volitvah v tem okraju; vsled tega da morajo nastopiti Slovenci složno, kar je mogoče le, če ne postavijo za kandidata prenapetega konservativca. Po Šucovi kandidaturi so liberalci kandidirali Rapoca³¹⁰) iz Šoštanja. Ali vsled pomanjkanja vsake liberalne organizacije in poznega dela liberalcev volilci sploh niso zvedeli³¹¹) za Rapočevo kandidaturo in Rapoc osebno je pri volitvah agitiral

³⁰⁵) SGp VIII, št. 22. ³⁰⁶) SGp VIII, št. 28. ³⁰⁷) SGp VIII, št. 34. ³⁰⁸) SGp VIII, št. 17.
³⁰⁹) SN VII, št. 78. ³¹⁰) SN VII, št. 103. ³¹¹) SN VII, št. 107.

za Šuca. Ali zmagal je nemški veleposestnik Schmid; njegov stanovski, kmetski in štajerski program je odločil pri kmetijskih volilcih. Konservativci so videli³¹²⁾ krivca v slovenskih liberalcih, ki so bili proti izvolitvi duhovnika. Liberalci pa izvajajo iz teh volitev³¹³⁾, da so Slovenci zmagovali pod narodno zastavo; ko pa se je narodnemu programu še pridružila vera in so duhovniki hoteli uzurpirati vodstvo naroda, so Slovenci začeli izgubljati.

Vprašanje je bilo, ali bodo Slovenci uvideli, da je vzrok slovenjgraškega poraza gospodarska premoč Nemcev, njih stanovski program in naglašanje štajerskega čuta, proti čemur je treba organizirati tudi zadnjo slovensko rezervo pri drugih deželnozborskih volitvah v Brežicah. Nemci so tu postavili kandidata v osebi narodnostno ne zagrizenega in med kmeti popularnega Žnideršiča. Slovenski liberalci so proti njemu kandidirali posestnika Stadlerja³¹⁴⁾, nevtralno osebnost, za katero bi mogli glasovati tudi konservativci. Ko je pa ta vsled boleznih moral odstopiti, so postavili za kandidata Vošnjakovega prijatelja Lenčeka. Konservativci niso postavili lastnega kandidata, glede nastopa pa niso bili edini; prvotno so se hoteli volitev vzdržati³¹⁵⁾, deloma pa niso bili protivni glasovati in delovati za Lenčeka³¹⁶⁾, čeprav sta oba, Lenček in Žnideršič, bila liberalca, in kot taka vsled svojega stališča do ustave in cerkvenih zakonov konservativcem nasprotnika. Pri volitvah pa je zmagala tretja in to najbolj skrajna skupina, vsled katere so konservativci glasovali za Žnideršiča; s tem so bojne strasti dosegle svoj višek in se niso mogle več stopnjevati. Pri celjskih volitvah v državni zbor je družil slovenske liberalce in nemškutarje liberalizem, pri brežiških pa bi morala združiti slovenske liberalce in konservativce narodnost. Vodstvo konservativcev je utemeljevalo³¹⁷⁾ glasovanje konservativnih volilcev s tem, da liberalni Slovenci spoznajo svojo onemoglost, kljub veliki širokoustnosti, in da so vrnil³¹⁸⁾ nemškutarjem, kar so jim Mladoslovenci ostali dolžni iz Celja. To utemeljevanje seveda ni opravičilo konservativnega nastopa za Nemca. Po Ulagi Žnideršič ni liberalec »Narodovega« kova, kar pa je Lenček. Napako konservativnega nastopa za Žnideršiča, od katerega je konservativce ločila narodnost in kulturno naziranje, pa so uvideli konservativni domači posavski rodoljubi³¹⁹⁾, ki obžalujejo, da niso ostali konservativni volilci vsaj doma, in ki naglašajo, da je Žnideršič hujši liberalce kot Lenček.

Izgleda, da so imele brežiške volitve vpliv tudi na vodstvo spodnještajerske konservativne politike; skrajno konservativno krilo je vsled narodnostne zavesti postalo v vodstvu nemogoče in njegov voditelj Ula-

³¹²⁾ SGp VIII, št. 21. ³¹³⁾ SN VII, št. 110. ³¹⁴⁾ SN VII, št. 181. ³¹⁵⁾ SGp VIII, št. 33.

³¹⁶⁾ SGp VIII, št. 34. ³¹⁷⁾ SGp VIII, št. 35. ³¹⁸⁾ SGp VIII, št. 36. ³¹⁹⁾ SGp VIII, št. 37.

ga je zapustil začetkom 1875 uredništvo »Slovenskega gospodarja« ter odšel iz Maribora za nadžupnika v Konjice.

Spodnještajerski Slovenci pa niso trpeli samo vsled razkola in volilnih razburjanj, ampak tudi vsled pešanja društvenega življenja in slovenskega časnikarstva. Po odhodu v Ljubljano je »Slovenski Narod« postal polagoma kranjski list, »Slovenski Gospodar« pa, ki je bil pod Prelogovim uredništvom vzoren kmetski časnik, je pod Ulago dobival preveč učeno obliko, vsled česar ni mogel tako vplivati na ljudstvo ko v Prelogovih časih. Spodnještajerski Slovenci so napredovali edino tam, kjer so složno delovali, to pa je bilo v gospodarskih in učiteljskih organizacijah.

Vzorna propaganda (Kukovec, Vošnjak) za ustanavljanje posojilnic je imela svoj uspeh najprej v Ljutomeru; ljutomerska posojilnica, ki je imela³²⁰⁾ od 15. septembra 1872 do 1. decembra 1873 198.996 gld. denarnega prometa, se je preosnovala³²¹⁾ iz društva v posojilnico po zakonu 1873. Pod Vošnjakovim vplivom je bila ustanovljena posojilnica v Mozirju³²²⁾, pod Vošnjakovim in Rapočevim v Šoštanju; na mozirski in šoštanjski posojilnici je nastavljal svoje nadaljnje ustanavljanje posojilnic Michael Vošnjak. Na zunaj so te organizacije nevtralne, četudi so po svoji vsebini posojilnica v Ljutomeru konservativna, v Mozirju in Šoštanju pa liberalni. Nevtralni značaj ima gospodarsko delo med vinogradniki, s katerim se bavita³²³⁾ zlasti Janko Serbec in Radej. Od kulturnih društev je 1873 na novo nastalo³²⁴⁾ bralno društvo v Šoštanju, oživelo pa pod vplivom grofa Brandisa bralno društvo v Limbušu³²⁵⁾ in že 1863³²⁶⁾ ustanovljeno bralno društvo v Slovenski Bistrici; prvo društvo ima liberalen, limbuško konservativen, slovenjebistriško pa nevtralen značaj.

V svojem bistvu liberalna, a na zunaj nevtralna in narodna učiteljska organizacija je v tej za spodnještajerske Slovence mrtvi dobi najpomembnejša nova ustanovitev. To je obenem tudi največji uspeh slovenskega liberalizma v stanovski organizaciji na Spodnjem Štajerskem. Medtem ko je konservativizem vedno sigurneje organiziral našega kmeta, se ni liberalizmu posrečilo pridobiti nobenega dela meščanstva razen podeželskega učiteljstva. Ustanovitev³²⁷⁾ »Učiteljskega društva za slovenski Štajer« je bila važna za ohranitev narodne šole, katero so Nemci ogrožali, potem ko so z novimi šolskimi zakoni lahko odstranili³²⁸⁾ novo izvoljeni šolski sveti slovenščino iz ljudskih šol v Mariboru, Celju, Ptuj, Slovenjgradcu, Slovenski Bistrici i. t. d., tudi na deželi. Z gospodarskim poukom, drevesnicami in kmetijskimi nadaljevalnimi šolami se je učiteljstvo približalo kmetu in ga tako

³²⁰⁾ SGp VIII, št. 10. ³²¹⁾ SGp VIII, št. 7, 45. ³²²⁾ SN VII, št. 88.

³²³⁾ SN VII, št. 207. ³²⁴⁾ SN VI, št. 294. ³²⁵⁾ SGp VIII, št. 14. ³²⁶⁾ SN VIII, št. 182.

³²⁷⁾ SN VII, št. 38, 116, 117; SGp VII, št. 22. ³²⁸⁾ SGp VIII, št. 50.

poleg duhovščine pomagalo narodnostno probujati. In zanimivo je, da je bil zopet ljutomerski okraj tisti, kjer se začne 1873 najprej s kmetijskim nadaljevalnim poukom; v težkih okoliščinah je tukaj oral ledino učitelj Blaž Pernišek³²⁹⁾; njemu pa je stal ob strani organizator štajerskega učiteljstva Ivan L a p a j n e.

Če tako uspeva delo tam, kjer vladata sloga in vsaj širokogrudna strpnost, pa žene razkol mnoge slovenske organizacije v propast, obenem pa onemogoča prepotrebno organizacijo v zaostalih krajih, n. pr. v Posavju in kozjanskem okraju³³⁰⁾.

Pomirjenje in postavev Slomškovega spomenika.

Kakor je najprej rodoljubno navdušenje ustvarilo misel Slomškovega spomenika, nato pa podrobna organizacija štajerskih Slovencev delo zanj spravila v počasnejši tok, tako da je razkol zaustavil to delo, poleg tega pa uničil večino organizacij, tako tudi mariborsko³³¹⁾ čitalnico. Ko je bila 1874 mariborska čitalnica na smrtni postelji, je nastalo vprašanje, kaj s čitalničnim imetkom, ker gospodarstvo mariborske čitalnice je bilo ugodno. Ker pa je bila blagajna odbora za Slomšekov spomenik najožje zvezana s čitalnično, je bilo važno, kaj bo s tem denarjem, če čitalnica izdahne. Po pravilih pripade v slučaju razpusta ali razpada čitalnično premoženje Jugoslovanski akademiji v Zagrebu; s tem bi bila dana možnost, da pripade Jugoslovanski akademiji tudi denarna zbirka za Slomšekov spomenik. To vprašanje je takoj načel s stališča konservativcev Ulaga³³²⁾, ko je blagajnik Janko Serneč dvignil denar za Slomšekov spomenik v Mariborski mestni hranilnici in ga naložil v Mariborski eskomptni banki, ki ga je obrestovala za 1% višje. Ulaga je nastopil najprej za to, da ostane denar naložen v Mariborski hranilnici, ki je v časih gospodarskih polomov sigurna, česar ni mogoče reči o Mariborski eskomptni banki. Z ozirom na to je Ulaga zahteval, da je skrajni čas, da se ugotovi, kdo razpolaga z denarjem za Slomšekov spomenik. Zahteva načrt in pravilnik za delovanje odbora za Slomšekov spomenik iz 1865. Ugotavlja, da je ožji odbor samo izvršilni odbor in da ima odločilno oblast širši odbor, ki sestoji iz vseh dekanov lavantinske škofije. Protestira proti vsaki nezakovitosti in samovoljnosti glede fonda za Slomšekov spomenik in poudarja nujno potrebo, da se skliče širši odbor na zborovanje z dnevnim redom: 1. Stanje fonda in kje naj bo denar na obresti naložen? 2. Ali ne kaže izvršiti želje in namena darovalcev in kako? 3. Sestavi naj se tak izvršilni odbor, ki bo nudil garancijo za krepko in umno delavnost.

Ulagin nastop je bil taktično in smotreno upravičen; v času njegovega nastopa pa je čitalnica že bila na potu okrepitve. Novi predsednik

³²⁹⁾ SGp VII, št. 4. ³³⁰⁾ SGp VII, št. 45. ³³¹⁾ SN VI, št. 259. ³³²⁾ SGp VIII, št. 23.

Janko Pajk³³³) je čitalnico prebudil k novemu delu, s katerim se je združilo tudi delo za postavitve spomenika Slomšek. Pri tem delu je nastopal novi duh sporazuma, ki sicer ni nikdar zamrl, in katerega je budil zlasti Geršak³³⁴) in poleg njega ptujski profesor Žitek. Svoj delež k razvoju slovaške misli so doprinesli tudi predstoječi odhod Ulage iz uredništva »Slovenskega Gospodarja« in nova vprašanja splošne avstrijske politike. Zarnikova interpelacija o šolstvu v kranjskem deželnem zboru je združila kranjske Slovence na skupni narodnostni osnovi. Njej je sledila s sličnim uspehom v graškem deželnem zboru znana Dominkuševeva³³⁵) interpelacija zaradi ponemčevanja slovenskih ljudskih šol, proti kateri je takoj Seidl stavil interpelacijo, zakaj se nemščina v ljudskih šolah zanemarja. Ob enem s tem pa je Vošnjak v dunajskem državnem zboru ostro nastopil proti ponemčevanju v šolah ter označil vlado za nesposobno, da bi rešila državna in narodnostna vprašanja. Konservativci so pozdravili³³⁶) Vošnjakov nastop z besedami: »Začenja se daniti« in izrazili upanje, da bodo šli Vošnjak, Razlag, Pfeifer in Nabergoj v opozicijo proti vladi, za katero so liberalni Slovenci nastopali pri cerkveno-političnih zakonih. Vse to je dajalo možnost za sporazum. Čim bolj so se umikali cerkveno-politični zakoni z dnevnega reda v državnem zboru, čim hujši je bil režimski pritisk in čim slabše so postajale notranjeslovenske razmere na Štajerskem, toliko bolj je ponehaval napetost političnih nasprotstev.

V tem duhu je novi izvršilni odbor (Pajk, Serbec, Glaser in Šinko) za Slomščekov spomenik imel³³⁷) sejo 4. novembra 1874. Blagajnik Serbec je poročal o stanju blagajne, ki je vsebovala okoli 5300 gld. Inicijativo na tej odborovi seji, ki je rešila Ulagin protest, je imel Glaser. Na njegov predlog se je sklenilo, da ostane blagajnik Janko Serbec, da pa se naloži denar v Mariborski hranilnici; nadalje da se postavi nova plošča nad Slomščekovim grobom, na njegovem domu na Slomu, v cerkvi njegove rojstne župnije Ponikve in končno, da se porabi 1000 gld., ako bo toliko denarja ostalo, za izdajanje Slomščekovih spisov. Glede prostora za spomenik se je določilo mesto v stolnici nasproti škofovemu sedežu, to je mesto, odkoder je Slomšek prvič blagoslovil ljudstvo kot mariborski škof. Dovoljenje za to mesto je škof Stepišnik privatno že dal; umetniški načrt spomenika je moral preskrbeti Glaser.

Javnost se je deloma spotikala nad prostorom v prezbiteriju, ki da je neprilichen, ker je spomenik na tem mestu odročen in ker bi spomenik prezbiterij bolj pačil ko lepšal. Važna pa je ta seja, na kateri sta sodelovala dva konservativca, duhovnika Glaser in Šinko, in dva liberalca, ker je potekla »v najlepši slogi in s popolnim razumevanjem narodnega

³³³) SN VII, št. 22.

³³⁴) SGp VIII, št. 51.

³³⁵) SN VII, št. 234, 235, 236.

³³⁶) SGp VIII, št. 50.

³³⁷) SGp VIII, št. 46; SN VII, št. 255.

dela«. Tako je ta seja prvi primer složnega sodelovanja obeh struj v notranji slovenski organizaciji na Štajerskem in kot taka prvi predhodnik poznejšega sporazuma konservativnih in liberalnih Slovencev na Štajerskem.

Glaser je prevzeto nalogo izvršil. Tekom leta 1875. je preskrbel načrte za plošče nad Slomšekovim grobom, na njegovi rojstni hiši, za spomenik pri krstnem kamnu v cerkvi na Ponikvi, v kateri je bil Slomšek krščen, in dobil uradno dovoljenje od škofijstva za spomenik v prezbitteriju mariborske stolnice. S tem so bile predpriprave izvršene, in ker je bilo denarja dovolj, je lahko sklical izvrševalni odbor, ki je bil 1875 pomnožen z Gregorcem in Valenčakom na mesto izstopivšega Šinka, občni zbor, oziroma sejo širšega odbora, ki se je vršila 11. januarja 1876. Širši odbor je načrte potrdil, sklenil pa je, da se izroči kiparju Fr. Zajcu izdelovanje Slomšekove sohe šele tedaj, ko bo dosegel umetnik večjo sličnost v obrazu s Slomšekovim portretom. Odobril se je tudi predlog kanonika Modrinjaka, da se pridenejo spomeniku znamenja škofovske časti: kapa in palica; prav tako je bil odobren predlog Janka Serneca, da se napravijo napisi v latinskem, slovenskem in nemškem jeziku, nadalje, da se porabi za izdajo Slomšekovih spisov 300 gld. in da se da izvršilnemu odboru prosta roka, da ukrene glede izdaje vse potrebno. O denarju pa, ki ostane, bo sklepal občni zbor, ki se skliče ob odkritju Slomšekovega spomenika.

Izdelovanje nagrobne plošče z latinskim napisom, katerega je sestavilo škofijstvo (Kosar?), prireditelj Slomšekove slike pri krstnem kamnu v cerkvi na Ponikvi in priprava črne marmornate plošče s slovenskim napisom za Slomšekovo rojstno hišo na Slomu, vse to se je začelo že septembra 1875³³⁸). Plošči za grob in za rojstno hišo je imel širši odbor že pred očmi³³⁹). Načrt za ves spomenik je napravil Slomšekov prijatelj, dunajski arhitekt H a r t l, gotski okvir spomenika in vse razen Slomšekovega kipa pa je izdelal kipar S c h u l z iz Gradca; Slomšekovo sliko za cerkev na Ponikvi je daroval Slomšekov biograf Kosar.

Z družabnega stališča je zanimivo, da je med čitanjem pozdravov (Pajka iz Gorice, Bleiweisa iz Ljubljane) dal Glaser na mize zborovalcev steklenice »Slomšekovih kapljic«, to je vina iz leta 1846., ko je Slomšek postal škof; razvila se je vesela zabava s petjem in tombolo in poročevalc »Slovenskega Gospodarja« zaključuje poročilo o seji širšega odbora, da se je čitalnica, kateri je stal sedaj na čelu³⁴⁰) Ivan Kačič, po petletnem hiranju zopet prebudila!

Ko je dalo lavantinsko škofijstvo 30. junija 1875 dovoljenje za postavitve Slomšekovega spomenika v mariborski stolnici in ko je širši od-

³³⁸) SGp IX, št. 37.³³⁹) SGp IX, št. 51.³⁴⁰) l. c.

bor odobril načrte izvrševalnega odbora, so nastopila tehnična vprašanja. Postavitev plošč na Slomškovem grobu, na rojstnem domu na Slomu in v župnijski cerkvi na Ponikvi je odbor izvršil poleti 1877. Pri delu na Ponikvi je odboru aktivno pomagal Davorin Trstenjak. Za glavni spomenik v stolnici je sklenil odbor uporabiti beložolt kamen iz Vinice na Hrvaškem, ker je bil ta najcenejši. Kmalu pa je Schulz uvidel, da je vinički kamen premehek, in je predlagal 21. oktobra 1876 kamen iz Griscimagne v Istri. Nameravani material (kamen iz Vinice, Črne gore pri Ptujju in Griscimagne v Istri) pa se je izkazal kot neuporabljiv za Zajčvo delo, za katero se je sklenila pogodba na temelju določil širšega odbora, po katerih je moral Zajc doseči v kipu kar največjo sličnost z živim Slomšekom. Posredovanje med odborom in Zajcem je prevzel Bleiweis. Za Slomškov kip je Zajc moral uporabiti kararski marmor. Za takratne razmere je značilno, da se je težko dobil marmor iz Italije, ker Zajc ni imel denarja za predplačilo, drugič pa, ker odbor ni bil siguren³⁴¹), ali bo od Zajca predlagani marmor tudi v resnici dober za uporabo. Odbor je zato poslal januarja 1877 po Glaserjevem nasvetu v Pietrisanti pri Massi cerkvenega umetnika Fantonitija z nalogo, »kupiti kamen proti garanciji, da je dober«. Marmor je prispel v Ljubljano 10. aprila 1877; Zajc ga je obdeloval nad eno leto ter postavil kip v mariborsko stolnico 17. in 18. junija 1878. Za svoje delo, za nakup marmorja in za dostavitev izdelanega spomenika v Maribor pod lastno odgovornostjo je dobil 2000 gld.

Že leto dni prej pa je končal Schulz svoje delo, ki je prispelo na določeno mesto 28. julija 1877, torej v času, ko je Zajc s svojim kipom šele začel. Z dogotovitvijo Schulzove naloge pa je moral mariborski občinski svet videti, da se bliža spomenik dovršitvi. 11. avgusta 1877³⁴²) javlja predsednik cerkvenega konkurenčnega odbora Ferdinand R a s t mariborskemu mestnemu svetu, da izvršuje »Slomškovo društvo« pod predsedstvom Glaserja na svoje stroške v prezbiteriju gradbena dela za postavitev Slomškovega spomenika. Ker ni bil o že dokončanih prezidavah obveščen niti mestni svet niti cerkveni konkurenčni odbor in ker ni Albert Jäger, ki je izvršil gradbena dela, poslal mestnemu svetu niti načrta niti proračuna, zato javlja Ferdinand Rast mestnemu svetu, da so dela na prireditvi zidu za Slomškov spomenik že končana, in to brez vsake škode za bodočnost cerkvenega obzidja. Obenem opozarja na vprašanje, kdo bo vzdrževal Slomškov spomenik v bodočnosti. Mestni svet je Rastovo poročilo moral vzeti na znanje, ker je vse stroške za prezidavo v stolnici nosil odbor za Slomškov spomenik in so bila vsa gradbena dela izvršena v redu.

³⁴¹) SGp XII, št. 41.

³⁴²) Akt 6262 v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.

Ko je postavil Zajc Slomšekov kip v Maribor, je stopilo na dnevni red odborovega delovanja odkritje Slomškovega spomenika; z odkritjem naj bi bila na podlagi sklepa seje širšega odbora 11. januarja 1876 združena tudi seja širšega odbora, ki ukrene vse potrebno glede preostalega denarja in omogoči s tem likvidacijo vsega odbora za Slomšekov spomenik. 31. decembra 1877 ponovno za predsednika čitalnice izvoljeni Kačič je v tem smislu javil 21. junija 1878³⁴³⁾ mestnemu svetu »občni zbor članov odbora« za Slomšekov spomenik, ki se bo vršil 24. junija 1878. Javljeni občni zbor (ali seja širšega odbora) je obsegal samo eno točko programa, združenega z odkritjem, ki ga je naznanil ožji odbor v Sloveniji po vseh časnikih³⁴⁴⁾ in po lepakih. Odkritje spomenika je bilo določeno na dan župnijskega patrona Janeza Krstnika z dnevnim redom: Kosarjeva pridiga, razkritje spomenika, slovesna maša, obed v čitalnici, občni zbor v čitalnici in beseda; občni zbor sestoji zopet iz govora predsednika, poroči! tajnika in blagajnika, izročitve spomenika v varstvo, določil za preostali denar in sklepa zbora; beseda pa iz slavnostnega govora Bleiweisovega, deklamacij in godbe. Na občni zbor so bili vabljeni vsi dekani na Slovenskem, vsi predsedniki čitalnic in od odbora posebe vabljeni odlični narodnjaki, na besedo pa vsi Slomškovci častilci.

Na Kačičevo prijavo je še isti dan odgovoril mestni svet³⁴⁵⁾, da mu obstoj takega društva ni znan; zato poziva Kačiča, da predloži overovljeni program društva, ako pa je mišljeno ljudsko zborovanje, pa smoter in dnevni red tega. Kačič je točno javil v slovenskem jeziku »občni zbor članov odbora«, torej seja širšega odbora, ki je bila brez vsega vzeta na znanje 1876; nemški uradnik pa je županu »občni zbor članov odbora« prevedel v »Mitgliederversammlung des Vereines.«³⁴⁶⁾ Na zahtevo mestnega sveta je Kačič javil 22. junija 1878 postavo (15. novembra 1867, št. 135), na podlagi katere je sklical »občni zbor članov tega odbora«, zraven pa priložil vabilo k slovesnemu odkritju Slomškovskega spomenika³⁴⁷⁾. Župan Matevž Reiser je nato v nujnem odgovoru javil Kačiču prepoved³⁴⁸⁾ občnega zbora, ker nosi program vse znake posebnega društva za Slomšekov spomenik, kateremu pa manjka zakonita odobritev. Na tej Reiserjevi prepovedi je zanimivo, da je njegov referent predlagal dovoljenje za občni zbor, na katerega bi mestni svet poslal svojega uradnika kot opazovalca, da pa je Reiser ta predlog zavrgel in občni zbor prepovedal. Radi velike odgovornosti, katero je imel Kačič pred slovensko javnostjo, deloma pa tudi vsled svoje društvene neizkušenosti, je Kačič vsled Reiserjeve prepovedi hotel zasigurati občni zbor s tem, da je v

³⁴³⁾ Akt št. 5300a v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.

³⁴⁴⁾ Prim.: SGp XII, št. 25.

³⁴⁵⁾ Akt št. 5300b.

³⁴⁶⁾ Akt št. 5300c.

³⁴⁷⁾ Akt št. 5326a.

³⁴⁸⁾ Akt št. 5326b.

svojem dopisu od 23. junija 1878³⁴⁹⁾) opravičeval svoji dve že omenjeni vlogi in napovedani občni zbor, češ, da je prenačljeno in pogrešno čitalnično odborovo sejo označil kot občni zbor članov za Slomšekov spomenik. Kačičeva vloga se glasi:

Slavni mestni svet! Oziraje na dva odloka slav. mestnega sveta v Mariboru dne 21. in 22. t. m., števil. 5300 in 5326, dovoljujem si slav. mest. svetu naznanjati, da je bilo v obeh mojih naznanilih pomota v tem, da sem naznanjal občni zbor članov za Slomšekov spomenik.

Odbor za Slomšekov spomenik je samo pomnoženi ali ožji odbor čitalnični, koji tedaj ima svojo odborovo sejo jutre popoldan v 4. uri. Kojo sejo pa, ker nij občni zbor članov čitalničnih, ampak samo odborova seja pomnožena ali ožjega čitalničnega odbora, mi nij treba naznanjati slav. mestnemu svetu. Vsako odgovornost tedaj ima čitalnica, in se prosi, slavni mestni svet naj blagovoli to na znanje vzeti.

V Mariborski čitalnici, dne 23. junija 1878.

Dor Ivan Kačič.

Na Kačičevo pismo je župan Reiser odgovoril³⁵⁰⁾ 24. junija v jutro. V svojem odgovoru ugotavlja, da je mariborska čitalnica z razpošiljanjem vabil k odkritju Slomščekovega spomenika in sklicanju občnega zbora za obravnavanje stvari, ki niso predvidene v čitalničnih pravilih, prekorčila svoj delokrog; zato ustavlja vsako nadaljnje delovanje čitalnice, obenem pa je predložil namestništvu v Gradec predlog, da se vsled tega čitalnica razpusti. Predsedniku Kačiču daje nalog, da obvesti o ustavitvi čitalničnega delovanja vse člane mariborske čitalnice in ga opozarja, da je za izvršitev županovih naročil Kačič sam osebno odgovoren.

Poleg tega je župan Reiser dal še isti dan³⁵¹⁾ ob 15^h 40' navodilo magistratnemu uradniku Pengovu, da gre osebno nadzorovat, ali se je v istini ustavilo vsako delovanje čitalnice, katere predsednik je potrdil prejem županovega pisma ob 12^h 20'. Pengov je prejel nadalje nalog, da opazuje vse dogodke v prostorih čitalnice, posebno pa ugotovi vse tujce, ki so prišli k slovesnemu odkritju Slomščekovega spomenika, ter o njih poroča županu tekom 24 ur. V slučaju pa, da bi se vršil v prostorih čitalnice ali kjerkoli drugje občni zbor, ga mora takoj razpustiti in sploh ukreniti vse, kar smatra za potrebno, da se zborovanje onemogoči.

Obenem pa je bil takoj od strani mariborskega županstva stavljen namestništvu v Gradec predlog³⁵²⁾, da se čitalnica razpusti, in poslano poročilo o županovih ukrepih proti čitalnici. Predlog za razpust čitalnice utemeljuje županstvo s prekoračenjem pravil; kajti čitalnica je v stremljenju, da vzdrži nacionalno agitacijo kar mogoče živo, zbirala brez urad-

³⁴⁹⁾ Akt št. 5348.

³⁵⁰⁾ Akt št. 5361a.

³⁵¹⁾ Akt št. 5361b.

³⁵²⁾ Akt št. 5361/2.

nega dovoljenja in tajno denar izven društva in postavila za nabrani denar v sporazumu s škofijstvom, a brez predhodnega sporazuma z mestno občino mariborsko, spomenik v mestni stolni cerkvi. Škofijski ordinarijat na protest mestne občine ni odgovoril. Vsled političnega pomena Slomšekovega spomenika ter načina njegove postavitve ne more ostati Maribor kot mesto, ki je dosedaj stremelo za tem, da ohrani pretežno nemški značaj, ravnodušno. Slomšek je bil lavantinski škof in kot tak katoliški cerkveni knez, ne pa slovenski narodni funkcionar. V istini je Slomšek z mnogimi svojimi ukrepi podpiral slovenske težnje in sad tega je bil, da od Slomškega dalje ni ponehal spor med štajerskimi Slovenci in Nemci, ki so do Slomškega živeli stoletja v najlepši bratski slogi. Že samo to opravičuje zahtevo Maribora, da njegovega pretežno nemškega prebivalstva ne vznemirjajo posamezni agitatorji z brezobzirnostmi demonstrativno slovenskega značaja v cerkvi, katero so postavili naši nemški predniki in katero vzdržujejo še danes nemški župljani. Nedvomno je, da gre delovanje čitalnice preko v temeljnih državnih zakonih zasigurane enakopravnosti in povzroča s tem globoke žalitve nemškega prebivalstva. Čitalnica je s takim delovanjem prekoračila pravila, vsled česar jo naj namestništvo razpusti brez možnosti priziva.

Tak razpust je bil v tej dobi običajen proti socijalističnim organizacijam.

S svoje strani pa je mariborski župan nastopil³⁵³⁾ istočasno tudi proti mestni stolni župniji. V dopisu na stolnega župnika Matjašiča poroča Reiser, da je iz Kačičeve vloge izvedel, da se vrši danes ob 10. uri obenem z odkritjem Slomšekovega spomenika v stolnici slovesno cerkveno opravilo. Nadalje poroča, da je zavrnil od Kačiča predloženi program in prepovedal občni zbor v čitalnici. Vprašuje cerkveno oblast, če je dovolila, da so prireditelji odkritja, čeprav ni bilo o tem županstvu ničesar javljeno, vnesli v slavnostni program tudi cerkveno opravilo. Ker se je prepričal, da hoče odbor dati vsej Slomšekovi slavnosti slovenski narodnostni značaj, čeravno je bil Slomšek lavantinski knezoškof in ne narodni funkcionar, in ker mora kot predstojnik politične oblasti paziti, da ne postane katoliški božji službi namenjena cerkev »zum Tummelplatze politischer Demonstrationen«, prosi mestno župnijo, naj gleda, da ne pride v cerkvi do najmanjše politične demonstracije, da se omeji obred samo na mašo in da izostane vsaka pridiga ali nagovor. Za izvršitev tega odgovarja Matjašič osebno. Na koncu pisma dostavlja župan, da bodo glede končne odobritve Slomšekovega spomenika sledili sklepi mestnega sveta, oziroma cerkvenega konkurenčnega odbora.

³⁵³⁾ Akt št. 5350.

Pismo je bilo odposlano z magistrata ob 9^h 40', torej dvajset minut pred začetkom slovesnosti.

Ker so bili prirciditelji o županovem pismu, v katerem prepoveduje med drugim pridigo, obveščeni komaj nekaj minut pred začetkom cerkvenega opravila, je bilo že tehnično nemogoče županovi prošnji ugoditi. Pengov, kateri je moral po županovem nalogu prisostvovati tudi cerkveni slovesnosti, poroča³⁵⁴⁾ o tem 25. junija mestnemu svetu, da je ob deseti uri prišel na leco kanonik Kosar; njegova pridiga je bila »geistlicher Natur«. Očrtal je Slomška kot škofa in narodnega prosvetitelja; slovenska polovica pridige je bila enaka nemški prvi polovici. V svoji pridigi je Kosar podal³⁵⁵⁾ zgodovino Slomškovega stremljenja za preselitev škofije iz Sv. Andraža v Maribor in njegovo delovanje na Koroškem in Štajerskem. V svoji oporoki je zahteval Slomšek preprost pogreb, njegov grob pa bodi častljiv. Njegovi častilci so mu postavili spomenik. Pozval je koncem pridige dve deklici³⁵⁶⁾, spremljani od 38 tovarišic, da dvignejo rdeče svileno zagrinjalo, pred katerim je ležal lovorjev venec, nakar se je pokazala marmornata podoba Slomška.

Kosarjeva pridiga je važna, ker nam kaže takratno ocenjevanje Slomška, obenem pa tudi vidike, s katerih so takratni slovenski voditelji gledali narodnost. Kosar je prikazal³⁵⁷⁾ ustanovitev mariborske škofije kot izraz želje spodnještajerskih vernikov in Slovencev, da dobe škofa, katerega besedo bodo lahko razumeli in s katerim bodo lahko po domače občevali. To stremljenje je postajalo toliko živahnejše, kolikor bolj se je Slomšek literarno udeještoval. Šestletni Slomškov trud je bil kronan s preselitvijo škofije iz Št. Andraža v Maribor; Slomškove zasluge so priznavali tudi Mariborčani, saj se je takratni mariborski župan zahvalil Slomšku s pripombo, da bosta radi tega dela imeni salcburškega nadškofa in Slomška pri Mariborčanih in mariborskih potomcih večni.

Kot goreč škof je Slomšek branil cerkev 1848 ter nastopal³⁵⁸⁾ proti časovnim razvadam. Deloval je za misijone v Afriki in Ameriki, za katoličane na vzhodu in tozadevno osnoval družbo Sv. Cirila in Metoda. Oznanjal je božjo besedo, ustanovil misijone, uvedel v Celje misijonarje, ustanovil domačo teologijo in spisoval navodila za mlade duhovnike, pridigarske sestavke i. t. d.

Slomšek je bil mož naroda in ljubezen do naroda mu je bila tudi krščanska ljubezen. Kakor ima človek dolžnosti do družine, države in cerkve, tako ima tudi dolžnosti do naroda, s katerim je Bog zvezal posameznika s krvno zavezo³⁵⁹⁾. Po načelih vere spoštujejo katoličani moža, ki ima srce za svoj narod, in mrzi se katoličanom do onega, ki svoj narod

³⁵⁴⁾ Akt v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.

³⁵⁵⁾ SGp XII, št. 28.

³⁵⁶⁾ SGp XII, št. 26. ³⁵⁷⁾ SGp XII, št. 29. ³⁵⁸⁾ SGp XII, št. 30. ³⁵⁹⁾ SGp XII, št. 31.

zatajuje ali se ga sramuje. Človeka pa sili tudi pamet priznati, da je dolžnost, ki izvira iz božje volje, vestno varovati najgotovейša znamenja krščanskega značaja. V narodnih razmerah pa obstajajo zmote in glavne tozadevne zmote so: nemarnost in prenapetost. Pravo pot med tema zmotama je hodil Slomšek. V narodnih podjetjih ga je vodila sveta dolžnost pred Bogom, radi česar je preko narodnosti svojemu duševno zane-marjenemu in zapuščenemu ljudstvu prižigal luč krščanske omike.

Naslovi na spomeniku kažejo — dem Gründer des Bischofssitzes in Marburg; egregio ecclesiae episcopo, pastori optimo; narodnemu buditelju, pisatelju in pesniku, hvaležni Slovenci — Slomškova dela, radi katerih je postal vreden spomenika.

Med infulirano mašo so peli pevci med drugim ad hoc zloženo pesem, katero je spesnila Slomšku na čast sestra Frančiška Grizoldova od Sv. Petra pri Mariboru; pesem je dal Glaser natisniti in razdeliti med goste.

Ob 12. uri je bila cerkvena slovesnost končana in takoj nato je Kačiča sprejel občinski sluga z dopisom, s katerim župan zabranjuje čitalnici nadaljnje zborovanje. Vsled tega je morala svečanost v čitalnici odpasti; gosti so odšli v Šramlovo gostilno »Mehlgrube« (Rotovški trg, na prostoru, kjer je danes poslopje Nabavljalne zadruga državnih nameščencev). Odbor čitalnice pa je hitel z organizacijo večera, katerega je formalno priredil gostilničar Šramel kot večerni koncert. Delno popoldansko potrto je dvignil večer v najživalnejše razpoloženje, katerega je budil zlasti »Slomškov marš«³⁶⁰), »Preljubo veselje«, poleg tega pa pevci iz Ljubljane. Slomškova slavnost je zbrala vse: konservativce (Hermana) in liberalce (Vošnjaka), ki so sicer živeli v slogi; poleg starega Majarja so bili študenti z graškim juristom Jurtelo na čelu, poleg narodne meje (Trušnje, Sv. Duh na Ostrem vrhu, Gomilica) je bila zastopana vsa slovenska zemlja do Celovca, Bovca, Gorice in Črnomlja; prišli so Hrvati iz Zagreba in Karlovca in rojaki z Dunaja. Najštevilnejše je bila naravno zastopana Spodnja Štajerska. Radi boleznih na očeh je izostal samo slavnostni govornik Bleiweis; na mesto tega pa je poslal udeležencem na slavnosti pismo³⁶¹), v katerem se klanja svojemu dvajsetletnemu prijatelju, ki si je postavil sam spomenik s svojim delom. Da pa se je ohranila tudi potomcem podoba moža, kakršen je bil v življenju, to je zasluga odbora za Slomškov spomenik in umetnika Zajca. Objavlja vsebino Slomškovega pisma od 5. junija 1853, ko ni Slomšek poslal Bleiweisu fotografije, ker ni imel nobenega dobrega lastnega portreta. Danes pa imamo njegovo sliko, sicer mrtvega, ali takšnega, kakršen je v resnici bil; desno roko na srcu, v katerem je nosil Slovence ves čas življenja. Na

³⁶⁰)SGp XII, št. 39.

³⁶¹) SGp XII, št. 26.

koncu pisma ponavlja Bleiweis Slomšekovo vodilo: biti složni, verni katoličani, zvesti Avstriji in trdni Slovani. V tem (za slogaštvo značilnem) geslu bo napočila Slovincem danica mila.

Bleiweisovo pismo je važno, ker povdarja način, kako so gledali sodobniki Zajčev kip Slomška, ki predstavlja »ljubeznivega učitelja in gorečega buditelja v obliki škofovskega govornika«. Največja vrednota kipa je za sodobnike popolna sličnost z živim Slomšekom.

O zadržanju gostov pri Šramlu je podal Pengov poročilo³⁶²⁾, v katerem poroča, da so se zbrali udeleženci Slomšekove slavnosti po cerkvenem opravilu v gostilni »Mehlgrube« in tam kosili. Tujci — ljubljanska čitalnica — so zapeli razne slovenske pesmi idilčne vsebine, katere so gosti živahno aplavdirali; to pa ne toliko zaradi podajanja, temveč radi vsebine. Napilo se je cesarju, došlim tujcem, duhovščini in pokojnemu Slomšku. Napovedani občni zbor se ni vršil, pač pa so ostali gosti v gostilni in se zabavali na najdostojnejši način. Po tretji uri pa so se razšli po mestu in okolici. Glavni del je bil s tem končan in šele ob osmi zvečer so se gosti — okoli 200 po številu — zopet zbrali pri koncertu, katerega je priredil lastnik gostilne »Mehlgrube« Ivan Nigl. Poleg tujcev so se zbrali pri koncertu tudi mariborski čitalničarji s Kačičem, Dominkušem in Rađejem. Večerni koncert, na katerem je igrala godba železničarjev iz delavnice na koroškem kolodvoru in katero je spremljalo slovensko petje, je bil nadaljevanje opoldanske zabave in je potekel mirno in brez vsakih političnih demonstracij. Govorov ni bilo. Veselo razpoloženi gosti so hoteli ostati v gostilni še preko policijske ure, kar pa je Pengov preprečil, tako da je bila gostilna ob ¾ na eno že zaprta. Po odhodu gostov iz gostilne je Pengov še patroliral po ulicah, a ni našel nikogar, ki bi se obnašal nespodobno in kalil nočni mir.

Odkritje Slomšekovega spomenika je bila slavnost, na kateri so v duhu sodelovali vsi Slovenci. Vsa takratna slovenska, pa tudi nemška, zlasti konservativna žurnalistika poroča o Slomšku in njegovem delovanju kot škofu, slovenskem buditelju, pisatelju, pesniku in organizatorju. Opisovanje odkritja spomenika z zabrano pridige in občnega zbora ter razdružitev čitalnice pa je nudilo možnost za naglašanje slovenske enakopravnosti proti prvenstvu Nemcev. »Slovenski narod« n. pr. je pisal o Reiserjevem nastopu tako ostro, da je bil zaplenjen. Misel, združiti z odkritjem Slomšekovega spomenika ljudski tabor³⁶³⁾, da bi se tako proslavil Slomšek v cerkvi kot škof, zunaj cerkve pa kot narodni buditelj, se je izkazala kot praktično nemogoča; to vsled političnega nasprotovanja mariborske občine, na drugi strani pa radi mobilizacije za bosansko-hercegovsko okupacijo. Radi mobilizacije je bila duševnost preprostega

³⁶²⁾ Akt v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.

³⁶³⁾ SN XI, št. 102.

ljudstva pri od doma odhajajočih svojcih, vsled česar je proslavi odkritja manjkal glavni znak taborov, množica ljudstva. Vsled županovega nastopa so mogli Slovenci proslaviti samo Slomškega kot škofa; sicer je Slomšekovo narodnostno delovanje najožje zvezano z njegovim cerkvenim delovanjem, vendar ni Reiser zabranil s tega vidika zborovanja, ampak so bili za to merodajni narodnostni in politični razlogi. To dokazuje tudi napad delavskega organizatorja Wiesthalerja³⁰⁴⁾ na Slovence, ko jih vprašuje, ali so sedaj, ko je čitalnica razpuščena, ozdravljeni od misli, da so zakoni za nje samo »à la Extrawurst«, in ali sedaj uvidijo, da so zakoni za vse?

V postopanju župana Reiserja moramo ločiti njegov nastop proti odboru za Slomšekov spomenik, proti čitalnici in proti stolni župniji.

Prevod magistratnega uradnika besede »odbor« v »Verein« je združil vprašanje odbora za Slomšekov spomenik z vprašanjem čitalnice. Pravno tozadevno županovemu stališču ne moremo oporekati; krivdo nosi prenagljenost ali nerodnost Kačičeva, ki gotovo ni pravilno postopal. Ali če upoštevamo dejstvo, da je 1876 bila brez vsega dovoljena seja širšega odbora za Slomšekov spomenik, in narodnostne razloge, s katerimi utemeljuje Reiser svoj predlog namestništvu za razpust čitalnice, potem uvidimo, da so Reiserja navajali k njegovemu koraku ne pravni, ampak politični razlogi. Še bolj nam postane to očitno, če upoštevamo nastopanje³⁰⁵⁾ Reiserja v preteklosti proti uvajanju slovenščine v urade. Nadalje iz dejstva, da je bil on v Mariboru predstavitelj mladih, to je nacionalnonemških liberalcev. Iz Kačičevega rekurza na mestni svet³⁰⁶⁾ radi prepovedi občnega zbora izvemo, da 1865 okrajno glavarstvo — ko zadeva še ni spadala v delokrog mestne občine — odbora za Slomšekov spomenik ni smatralo za društvo. V trinajstletnem delovanju je odbor vse svoje objave predložil pristojni oblasti, ki ni v odboru nikdar videla nič nepostavnega. Čitalnica nima z odborom za Slomšekov spomenik druge zveze, kot da mu je dala na razpolago svoje prostore. Za ocenjevanje Reiserjevega nastopa pa je važno poglavje iz Kačičevega rekurza, kjer pravi: Slučajno obstaja v Mariboru že nekaj let odbor za postavitev spomenika Tegetthoffu in to na isti zakonski osnovi kot odbor za Slomšekov spomenik. Nima istotako nobenih pravil in sestoji iz ožjega kot izvrševalnega in širšega odbora. Širši odbor predstavljajo poleg drugih vsi občinski zastopniki mesta Maribora in na čelu odbora stoji župan Reiser, kot preglednik računov pa deluje okrajni glavar Seeder. Nismo še čuli, da bi bilo kedaj zabranjeno zborovanje tega odbora. Društvena pravila

³⁰⁴⁾ »Marburger Zeitung« XVII, št. 79. ³⁰⁵⁾ Prim. n. pr. slučaj Brezočnik, SN V, št. 56, 57. ³⁰⁶⁾ Akt št. 8425.

so zato, da urejujejo dolžnosti in pravice članov; teh pa nima niti odbor za Slomšekov, kakor tudi ne odbor za Tegetthoffov spomenik. Po nadaljnjih pravnih izvajanjih prosi Kačič, da se rekurz dostavi namestništvu, da razveljavi prepoved mestnega župana glede zborovanja širšega odbora za Slomšekov spomenik. Vzporedno (26. junija) z rekurzom na mestni svet je Kačič rekuriral³⁶⁷⁾ tudi na namestništvo. V tem rekurzu opozarja na možnost jezikovnih pomot pri prevajanju njegovih vlog na mariborski mestni svet, ki so se, kakor smo videli, v resnici dogajale. Priziv dokazuje, da nista odbor za Slomšekov spomenik in čitalnica eno in isto, ter izpodbija s pravnega stališča upravičenost razpusta mariborske čitalnice, kakor je to predlagal župan Reiser. Z narodnostnega stališča pa je važen zaključek. Kačič povdarja Slomšekove zasluge za Slovence, vsled česar bi odgovarjala stremljenju spodnještajerskih Slovencev z odkritjem združena velika narodna proslava. Tega pa odbor za Slomšekov spomenik ni organiziral, da s tem dokaže svojo strpnost proti nemškonacionalnim stremljenjem, ki prevladujejo v Mariboru. Zborovanje je bilo sklicano radi likvidacije odbora za Slomšekov spomenik. Odbor tudi ni mogel prirediti velike slavnosti, ker nima zato primernih prostorov. Vsled majhnih prostorov so se razposlala vabila samo znanim prijateljem in častilcem pokojnega slavljenca iz vrst izobraženstva; kmetsko in podeželsko prebivalstvo pa se sploh ni vabilo. Tega zmernega postopanja odbora za Slomšekov spomenik župan ni uvidel in s svojimi ukrepi je izzval dvom, da ne živi v njem duh temeljnih državnih zakonov.

Dne 26. junija je odgovoril³⁶⁸⁾ lavantinski ordinarijat na pismo župana Matjašiču. Ordinarijat odklanja ingerenco mestnega županstva, opozarja na liturgične predpise, po katerih se slovesno praznuje god cerkvenega patrona — in ta je v mariborski stolnici sv. Janez Krstnik — vsled česar se je tudi letos v zvezi z odkritjem Slomšekovega spomenika vršilo slovesno cerkveno opravilo. Kar pa se tiče končne odobritve Slomšekovega spomenika po cerkvenem konkurenčnem odboru, oziroma mestnem svetu, izjavlja ordinarijat, da nima cerkveni konkurenčni odbor nobene ingerence, dokler denarno ničesar ne prispeva.

Namestništvo v Gradcu se je postavilo na pravno stališče in odklonilo predlog³⁶⁹⁾ mestnega županstva, da se čitalnica razpusti, ukinilo njeno razdružitev ter dovolilo nadaljnje poslovanje čitalnici, obenem pa tudi izvršitev likvidacijske seje širšega odbora za Slomšekov spomenik. Kačič je na temelju tega sklical³⁷⁰⁾ sejo širšega odbora 23. septembra z istim dnevnim redom kakor 24. junija. Širši odbor je vzel poročilo o delovanju ožjega odbora na znanje ter izrekel³⁷¹⁾ posebno zahvalo Glaserju, Hartlu,

³⁶⁷⁾ Akt št. 5443.

³⁶⁸⁾ Akt št. 5479.

³⁶⁹⁾ »Marburger Zeitung« XVII, št. 83.

³⁷⁰⁾ SGp XII, št. 37.

³⁷¹⁾ SGp XII, št. 39.

Davorinu Trstenjaku in Bleiweisu. Denarja je preostalo še 1763 glđ 46 krajcarjev, 3 cekini in $\frac{1}{4}$ napoleondora; glede tega je širši odbor sklenil, da dobi eno tretjino župnija stolne cerkve, drugo čitalnica, tretjo pa Lendovšek. Likvidacija odbora se izvrši takoj, ko podasta revizorja dekan Rožanc in profesor Majciger revizijsko poročilo. To se je zgodilo v pozni jeseni. Stolna župnija je prejela omenjeni denar, obenem pa prevzela v svojo skrb spomenike na Slomu, na Ponikvi, v mariborski stolnici in na pokopališču v Mariboru. Lendovšek, ki je že obupaval³⁷²⁾, če bo sploh kdaj stal Slomšekov spomenik, je prejel denar za nadaljnje izdajanje Slomškovih izbranih spisov, čitalnica pa proti temu, da poskrbi za utemeljitev slovenske založnice³⁷³⁾. Z zatonom starega leta 1878 se je likvidiral odbor za Slomšekov spomenik.

Postavitev Slomškovega spomenika kot takega je važna, ker nam kaže borbo Slovencev z nemštvom v dobi nemško-liberalne vlade, ko stoje nemški liberalci tik pred svojim padcem in vedno bolj prehajajo iz načelnega liberalizma v načelni nemški nacijonalizem. Nadalje kaže potrebo borbe za uveljavljenje slovenščine v uradih.

Značaj slovenske sloge.

Že iz tega primera je razumljiva nujnost sporazuma in sloge — ki pa zahteva samostojno študijo — med štajerskimi Slovenci. Kakor je nemški liberalizem nastopal proti težnjam cerkve, prav tako je nastopal proti težnjam slovenstva. Tako je bilo omogočeno v slogi nastopati konservativcem proti nemškim liberalcem v smislu konservativnega kulturnega programa, slovenskim liberalcem pa proti nemškim liberalcem v smislu mladoslovenskega narodnostnega programa. Naša sloga je obstajala v tem, da sta obe slovenski struji opustili medsebojne, notranjeslovenske napade in strnili smer svojega nastopanja proti glavnemu nasprotniku konservativnosti in slovanskega nacijonalizma, proti nemškemu liberalnemu nacijonalizmu.

Razkol v konservativce in liberalce je opredelil Slovence okoli posameznih konservativnih ali liberalnih glasil, oziroma okoli posameznih liberalnih ali konservativnih prvakov. Razkol ne predstavlja ustanavljanja novih političnih strank, ampak samo samostojno opredelitev do gotovih sodobnih vprašanj. Pri tem pa je ostala pri večini prvakov težnja po slogi močna in poleg tega so obstajale ves čas razkola med večino prvakov osebne vezi. Tudi principijelne razlike v kulturnih vprašanjih med zmernimi konservativci in liberalci niso bile tako ostre, kakor se to dozdeva na prvi pogled. Kot dokaz temu navajam dvoje stališč; stališče

³⁷²⁾ Lendovšek M.: Slomškovke pesmi. I. Maribor 1876. p. X. ³⁷³⁾ SGp XII, št. 52.

v ilirski okolici vzrastlega konservativnega Kosarja in stališče liberalnega Razlaga do cerkve in narodnosti.

Na besedi katoliško-konservativnega društva v Mariboru 1872 je Kosar povdarjal³⁷⁴), da človek kot katoličan in kot Slovenec ni dvojna oseba — dvojni človek, ampak katoličan in Slovenec sta po sv. krstu združena v eni osebi — v enem človeku; z eno besedo: **k a t o l i š k i S l o v e n e c** je odgovoren pred sodnim stolom Kristusovim za vsa svoja dejanja, politična, narodna in verska. Na razmerje do slovenstva in cerkve se istotako nanaša Razlagovo pismo³⁷⁵), pisano Fr. Feušu v Innsbruck, kjer je slednji takrat studiral teologijo. Radi osebnega in političnega pomena navajam pismo v celoti:

Dragi rojak!

Zelo ste nas razveselili se svojim dopisom od 1. t. m., ker nas je že skrbelo zvedeti, kako se vam godi. Od vseh naših domačih vam imam srčne pozdrave naznaniti.

Jaz mislim, da nissem proti vaši volji ravnal s tem, da sem pri dveh svojih znancih za vas prosil za mešne štipendije in sicer blažene D. M. na Gorenskem (v Brezji) in na gornjem Štírskem. Ako pa jih ne bi mogoče bilo dobiti in bi vi v zadrego prišli, pa mi kar naravnost pišite, bom pa vam jaz pomagal po svojih slabih močeh. Preselitev in celoletna bolehnost me je mnogo stala in ker nissem denarni človek, nimam ravno preveč denarja, pa ker sem zopet zdrav bode mi z božjo pomočjo že mogoče.

Nekateri duhovniki so me že nagovorili na Dunaj iti, kadar pride predlog o congrui na vrsto in sem jim to storiti na pol tudi obljubil. Jako hvaležen vam bodem, ako mi dotično gradivo pošljete, katero bi sedaj o praznikih pregledati nekoliko več časa imel. Vendar pa nij gotovo, da tudi pojdem v Beč, to je le mogoče. Častitelj D. M. sem že bil v gimnaziji, še bolje kot bogoslovec in pravnik in mislim, da še sedaj sem to isto.

O' Conell pa naj ne bođe naš vzor. Berite njegovo zgodovino, ta bi nam jako malo poguma dala; razve tega pa naš slavjanski narod nij irski (košček velike Britanije), temuč je ogroman narod do 100 milijonov ljudi, katerega premala betvica je slovenski rod (ne **narod**). Moj političen vzor tudi ne more biti pravna **neslavjanska** stranka, temuč moj vzor bi bila **katoliška napredna**, stranka, katere pa nij; druga katoliška stranka pa bode dnešnji den pri živečim prometu na vesoljnem svetu, pri nagem občenju po celem svetu in drugih sredstvih težko zaželjeni cilj dosegla in zlati čas trati, namesto da bi ga porabila za napredna katoliška načela.

Bodite zdrav!

Vaš

Z Bogom!

rojak

Brežice 12. XII. 876.

Razlag.

V vprašanju narodnosti so si bili slovenski liberalci in konservativci edini; blizu so bili tudi nazori obeh v verskih zadevah, ker o kakem kulturnobojnem programu slovenskega liberalizma ne more biti niti go-

³⁷⁴) Med drugim: Križanič I.: Monsignore Fran Kosar. Maribor 1894. p. 110.

³⁷⁵) Pismo v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru. F. Feuševa zapuščina, fasc. Razlag. Prim. Prijatelj I.: l. c. I, p. 197—198.

vora. Vprašanje pa, združiti konservativizem, ki se je opiral na oktoberski diplom, z ustavno demokracijo v boju proti nemškemu nacionizmu, to ni bilo več principijelno vprašanje, ampak vprašanje taktike.

V obeh slovenskih taborih so vsled tega morale in mogle zmagati zmerne struje. Radikalni zastopniki konservativizma, kot Ulaga in Šuc, in konsekventni zastopniki slovenskega liberalizma so stopili v ozadje za zmernimi slogaši, kot so bili Kosar, Gregorec ali Dominkuš. Zanimiv primer tega konsekventnega razpoloženja za časa napovedanih, a pozneje preloženih deželnozborskih volitev 1878 je pismo³⁷⁶⁾, katerega je pisal kulturno in politično zmerni, a kulturno eden redkih konsekventnih slovenskih liberalcev Janko Serneč svojemu bratu Josipu; pismo, ki tvori analogon Šucovemu sporu³⁷⁷⁾ z Gregorcem ob isti priliki se doslovno glasi:

Dr. Johann Serneč

Marburg den 18/3 1878

Advocat

Marburg a. D.

Postgasse Nr. 11.

Replika.

»Hudo sovraštvo« — »smrtno sovraštvo« — s Dr. Dominkušem — to so prenapeti izrazi. Jes tudi nisem gledal na to, ali imaš »smrtno sovraštvo« s katerim koli; izogibal sem se tistim, ki so Te žalili, to mi je bilo zadosti.

Formalno v društvu seveda ne kažem nobenemu, da mi je zopern, ali pa da poznam, ka me on nima rad.

Kar se tiče Dominkuša, pripovedal sem Ti o njem v Mariboru, v Kozjem — z jedno besedo dostikrat. Zlasti sem Ti rekel tukaj, na kolodvor gredoč, kakon on i Gregorec letos volilno gibanje vodita, — povsod namreč osnujeta lokalne odbore, po katerih zgubi mladoslovenska stranka, i po kterih tudi mene odstranijo od volilcev.

Ali Ti sam si se pridružil, v Tvoji pisarnici ste naredili taki shodek (pervakov), i pečat pritisnili na vse to. Kaj pa je Vaš rezultat?

V Slovenjem Gradcu ste postavili kandidata Schmidta, ki za nos vodi (s prilizovanjem) duhovnike kakor Vas — pa vendar ostane kar je: Nемеc, veliki posestnik nemški. V Brežcih ste zadovoljni s Šnideršičem ki nikoli ni bil to, kar rečemo »narodnjak«. [Oba naša nasprotnika leta 1871]³⁷⁸⁾.

V Mariboru je kandidat »Flucher«, nemški kmet, ki seveda nikamor ne bo hodil, nego v klub ultramontancev v Gradcu.

Vidiš, ko bi bil občni zbor slovenskih volilcev na Štajerskem, ni mogoče, da bi prišlo do tega, da od naših 8 sedežev tako lehko oddajemo 3 — le zavolj nekterih sladkih besed. Dominkuš in Gregorec sta uže vedla kaj storita, Tebi sem pa rekel.

Ako pa v Tvoji pisarni Ti se združiš s Dominkušem na tak program, po katerem adoptirate trije Nemce ali Nemškutarje Tvojega brata pa odstranite, — i Ti molčiš pri vsem tem, — ako potem se podpišeš: »Tvoj vedno zvesti brat« — potem jes nikoli nisem razumel kaj pomeni beseda »zvestoba«.

³⁷⁶⁾ Pismo v arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru.

³⁷⁷⁾ SGp XII, št. 8.

³⁷⁸⁾ Tu je pomota; Schmid in Žnideršič sta bila nasprotnika Slovencev pri volitvah 1874.

Tudi **to pismo je popolnoma privatno**, i prosim, vrni mi obadva moja dopisa v tej žalostni zadevi. Pridenem Tvoje./.

To sicer dobro vem, da so Lotmerčani uže nekoliko let nezadovoljni, ker jim nisem bil dosti klerikalen: spoznam jasno, da nimam stranke, namreč **narodne i n svobodne** stranke za seboj; zato se tudi lahko poslovim politiki, ker se mi nezdi dostojno, če volilci od mene kaj drugega pričakujejo, nego jim ponujam. Neostane mi kaj drugega, nego v literaturi delati.

To je vse res — ali takisto je tudi to resnica, kar sem gori omenil. Dominkuš je delal meni nasproti, i Ti se nisi genol, ko so me vrgli.

Prosim, opravi dne 21. t. m. pridiane 2 razpravi za me (Felber—Brandis Jes—Marburger Leder A G)

Dr. Janko Sernec.

V času torej, ko se branijo Slovenci v slogi pred nemštvom, tli pod streho sporazuma ogenj kulturnih principov.

Sklep.

Narodno rodoljubje je spočelo misel, postaviti največjemu članu mariborske čitalnice spomenik. Potreba po raznih kulturnih, gospodarskih in političnih organizacijah je zaposlila vse slovenske moči pri graditvi teh ustanov in povzročila pojemanje akcije za Slomšekov spomenik. Razkol in pritisk Auersperg-Lasserjevega režima jo pa uvede v spanje. Pomirjenje slovenskih konservativcev in liberalcev dovede akcijo k cilju, ko je bil 24. junija 1878 odkrit Slomšekov spomenik v mariborski stolnici. V političnem sporazumu med liberalci in konservativci pomeni postavitvev Slomškovskega spomenika prvo složno manifestacijo podravske Slovencev proti liberalnemu nemškemu nacijonalizmu.

Zusammenfassung.

Beiträge zur Geschichte der nationalen Entwicklung der steierischen Slowenen 1865—1878.

Das Streben nach Errichtung eines öffentlichen Slomšek-Denkmal in Maribor und dessen Enthüllung steht im engsten Zusammenhange mit der nationalen Entwicklung der steierischen Slowenen in den Jahren 1865—1878. Der Gedanke eines Slomšek-Denkmal entstand in der Zeit, als sich das slowenische nationale Leben in den Lesevereinen (Čitalnice) auswirkte (1865). Nachdem aber in den siebziger Jahren durch die neugegründeten politischen, kulturellen und wirtschaftlichen Organisationen alle slowenischen Kräfte gebunden waren, erlahmte die Tätigkeit an der Errichtung eines Slomšek-Denkmal, bis sie der Druck der deutschen nationalliberalen Auersperg-Lasserischen Regierung und die Differenzierung der Slowenen in Konservative und Liberale (1872) ganz zum Stillstande brachte. Da aber sowohl die Konservativen wie auch die Liberalen ihren größten Gegner im liberalen Deutschtum hatten, konnte ein Zusammengehen beider politischen Richtungen (1875) wieder hergestellt werden, was 1878 zur Enthüllung des Slomšek-Denkmal in der Mariborer Domkirche führte. Die Enthüllung selbst stellt ein Beispiel der Gegensätze zwischen der deutschliberalen Stadtgemeinde Maribor und den Slowenen dar und charakterisiert zugleich die Orientierung der in politischer Eintracht lebenden steierischen Slowenen. Im Zusammenhange mit dem Slomšek-Denkmal wird auch die Entwicklung der slowenischen Organisationen beschrieben.

Pravosodstvo na šentpavelskih posestvih v „Marki onstran dravskega gozda“.

Fran V a t o v e c, Maribor.

Vzhodni čuvar vojvodine Karantanije pred madžarskimi vpadi preko ozemlja ob Dravi je bila Dolnja marka, ki se kot samostojno urejena marka okoli l. 980. nazivlje že grofija, l. 1091. »marchia trans silvam« ter »ultra trauum«¹⁾ in še pred 1105 kot »marchia trans fluuium drawam«²⁾ Od Koroške jo je ločila Velka, od Štajerske Marke Kobansko in Mura, od Savinjske razvodje med Dravinjo in Savinjo, proti vzhodu pa se je do 1200 stikala z Madžarsko med Radgono in Veliko Nedeljo. V Dolnji marki se je že koncem XI. stoletja izoblikovalo na ozemlju med Rušami in Sv. Lovrencem na Pohorju jedro posestev šentpavelskega samostana. Od potoka Velke pa do Lobenčice, desnega pritoka Lobnice, in še preko so se šentpavelska posestva raztezala sklenjeno; to jedro so vzdolž Drave obrobjala posestva, ki so se v presledkih nizala onstran Pekar in Studencev proti Radvanju.

Že takoj v početku se je pojavilo vprašanje cerkvene, sodne in upravne pristojnosti nad šentpavelskimi posestvi. Stremljenja večjih fevdalnih gospodov po teritorialni zakrožitvi oblasti in stremljenje manjših fevdalcev po očuvanju in utrditvi svoje privilegirane samostojnosti so rodila takoj ob pridobitvi posestev po Šentpavlu kal sporov med Šentpavlom in večjimi cerkvenimi ter posvetnimi mogočniki. Ko je 1091 »fundator St. Pauli« grof Engelbert I. Šponhajmvec sporazumno s svojo soprogo Hedvigo podaril³⁾ šentpavelskemu opatu Vacelinu poleg Sv. Pavla s cerkvijo in drugimi naselbinami v okolici Sv. Pavla in Celovca »in Marchia trans siluam uineas duas, ultra Trauum uillam Ruoste⁴⁾ et heremum huic contiguam Redimlac⁵⁾ dictam...«, so se pojavile v razvoju teh šentpavelskih posestev nekatere motnje.

¹⁾ Schroll B., Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten. Wien 1876 (FRA XXXIX), str. 6.

²⁾ Schroll B., ibid. str. 27.

³⁾ Schroll B., ibid. str. 5—6. Cap. III; Zahn I., Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I. Graz 1875. Str. 100 (86).

⁴⁾ Ruše; 1184 Roiste; 1196 Roste; 1211 Rovste; 1289 Raeust; 1328 Reust; 1334 Rest; 1334 Raest; 1372 Rast; 1480 Rast. Gl. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Str. 381.

⁵⁾ Radomlje pri Sv. Lovrencu; ime po potoku Radolni oziroma Radomli. Pozneje je za ta okoliš prevladala označba puščava (eremus), danes Sv. Marija v Puščavi. Gl. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant. I, str. 390/1.

S tem se je v onstrandravski marki oblikovala nova enota v teritorijalno administrativnem, cerkvenem in pravosodnem pogledu; njen zametek je visel na vprašanju doslednega ter organsko pojmovanega okvirja pravnolistinskih osnov iz l. 1091. Zametek je bil samo prva predpostavka zgodovinskega razvoja; politična in diplomatska sposobnost šentpavelskih opatov je bila druga. Ob danosti obeh so se očrtavali uspehi: nova enota je bila vzniknila tukaj v obdravski marki; toda dograjevala se je ob odporu sosesčine ter dolgoletnem sporenju in pravdanju.

Spor se je utrnil najprej (1214) ob vprašanju c e r k v e n o u p r a v n e p r i s t o j n o s t i. Izhodišče temu sporu je v potrdilni listini oglejskega patrijarha Gotfrida šentpavelskemu opatu Peregrinu iz l. 1191., v smislu katere se svetolovrenški kapelici radomeljski priznavajo župnijske pravice in pa pravica do desetine: »Capellam sanctj Laurentij de Radmil in fundo uestro et nemore constructam ad nos iure diocesano pertinentem cum decimis et omni iure nostro ad ipsam pertinente«⁶⁾. S tem pa so se očitno okrnjevale dosedanje pravice hočke župnije, ob katere protestu se pretresa in obravnava sporno vprašanje po posebnem razsodišču, postavljenem po patrijarhu Wolfgerju. Razsodišče odloči: »quod abbas reditus unius marce in uilla Holarn plebi Chotsse contulit, eadem causa ut monasterium sancti Pauli predictam ecclesiam sancti Laurentii in nemore cum terminis, cum ecclesiastico iure ac suis attinentiis a riuo Lubenz⁷⁾ usque ad riuum Welik⁸⁾ de cetero quiete possideret«⁹⁾.

Razsodišče je bilo torej l. 1214. odločilo v prid Šent Pavla. Ta odločitev pa predstavlja po točni teritorijalni opredelitvi svetolovrenške cerkvene občine, ki sega od Lobenčice pa do Velke, dopolnjevanje določil Gotfridove potrdilne listine. Tako izkazani dejanski položaj je radi potrebne previdnosti šentpavelskih opatov dobil svojo naknadno sankcijo po Gregorju oglejskem l. 1252., 1255. in 1257.¹⁰⁾ ter po papežu Aleksandru IV. l. 1257.¹¹⁾ Spor se je po l. 1214. nadaljeval radi cerkvenoupravne podrejenosti z Leopoldom, savinjskim arhidijakonom: Šent Pavel pridobi za svetolovrenško cerkveno občino vse pravice in dolžnosti arhidijakonata — »Preterea (a) prima ipsius capelle constructione ipsi abbates ibidem archidyaconatus officium nullo nisi (a) nobis contra iustitiam

⁶⁾ Schroll, l. c. str. 94 (21) ter Orožen, ibid. str. 391.

⁷⁾ Lobenčica.

⁸⁾ Velka.

⁹⁾ Schroll, l. c. str. 110 (39) ter Orožen, ibid. str. 392.

¹⁰⁾ Schroll, ibid. str. 139 (80), 143 (88) in 149 (98).

¹¹⁾ Schroll, ibid. str. 148 (96).

repugnante, libere et pacifice possederunt«¹²⁾). Št. Pavel je v obeh navedenih vprašanjih cerkvenoupravnega značaja prodril.

Sporna vprašanja so se bila premaknila na drugo ploskev; na obzorju so se pojavile nove motnje. V vprašanju je bilo posebno stanje: šentpavelska posestva so postala predmet ekspanzivnih teženj vuzeniških in limbuških gospodov ter Otona Pergavskega iz Mute¹³⁾). Razlogi nemirne žilice teh gospodov so na mah otipljivi. Dejansko stanje se samo po sebi izluščuje ob vzporedbi besedila posameznih listin. Ustanovna listina iz l. 1091. priznava šentpavelskemu samostanu Ruoste (Ruše) in Redimlac (Radomlje)¹⁴⁾); listina od 21. septembra 1184 že omenja tudi »ecclesiam Fresen¹⁵⁾ cum silva... , Roiste, Gamenitz¹⁶⁾ cum uineis, Holarn¹⁷⁾...«; v listini od 17. junija 1196¹⁸⁾ se omenja poleg Radmil, Vresne, Roiste, Holern in Gemnitz še »villa Cenitz et aliud Celnitz«¹⁹⁾. V takem vrstnem redu je torej nabrekala posest okoli ruškega in puščavskega jedra z etapnim priključevanjem obrobnihih naselbin; to je moralo iti vsekakor na račun nekoga v soseščini. Dejansko stanje se pa na drugi strani osvetljuje ob besedilu listine od 8. septembra 1334, ki je izšla kot posledica spora med šentpavelskim opatom in viltušskimi gospodi radi zavetništva nad šentpavelskimi posestvi v Rušah ter Bezeni in v kateri se med drugim ugotavlja »daz die Vogtthey guter, di si habent ze Holern vnd ze Rest vnd daz zu den selben gutern gehoret, di die... Wilthouser innehaben gehabt...« Položaj limbuških in vuzeniških gospodov ter Otona Pergavskega iz Mute, ki so glodali ob naraščajoči posesti šentpavelskega samostana, pač ni mogel biti drugačnega značaja v odnosu do nove upravne in cerkvene enote, ki je bila vzniknila na ozemlju med Lobenčico in Velko. Šentpavelska posest je ob takšnih sosedih brez dvojbe bila v nevarnosti; toda šentpavelskim opatom je uspelo, da se je tudi tukaj ohranilo ravnotežje. Tudi vprašanje teritorialne razsežnosti se je rešilo v prid šentpavelskemu samostanu; njegova posest med Velko in Lobenčico je slejkoprej ostala neokrnjena.

¹²⁾ Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. III. str. 330/1 (241) in Schroll, ibid. str. 149/50 (99).

¹³⁾ Schroll, ibid. str. 142 (86), 151 (101) ter 323/4 (352); Orožen, l. c. str. 395.

¹⁴⁾ Schroll, ibid. str. 6; Neugart T., Historia monasterii ord. S. Benedicti ad S. Paulum in valle inferioris Carinthiae Lavantina. Clagenfurti 1848. Str. 20.

¹⁵⁾ Brezno: Zahn II., str. 206 (134).

¹⁶⁾ Kamnica.

¹⁷⁾ Bezena, zaselje med Bistrico in Rušami. L. 1196 Holern; 1289 Holarern; 1334 Holern; 1372 Holeren; 1434 Holarn; 1490 Hollern. Zahn, Ortsnamenbuch str. 271/2.

¹⁸⁾ Zahn II., str. 40/1 (18).

¹⁹⁾ Selnica ob Dravi.

Cerkveno vprašanje je bilo rešeno; ravno tako tudi teritorialno. Ob prehodu v drugo polovico 13. stoletja pa je na površju konflikt, ki sega na torišče ureditve pravosodstva med Velko in Lobenčico. Zadevna sporna vprašanja se rešijo l. 1269., ko se v smislu odločitve škofa Brunona olomuškega v zadevi pritožbe Henrika rogaškega proti opatu šentpavelskega samostana Gerhardu izkaže, da ima na ozemlju med Lobenčico in Velko pravico do krvnega sodstva šentpavelski samostan: »iudicium in dictis bonis cum omnibus iuribus ac libertatibus ad ius et proprietatem sui monasterii pertinere...«²⁰). Odločitev pač ni mogla biti drugačna: šentpavelski opat je imel v rokah listinsko gradivo, ki predstavlja pravne osnove šentpavelske posesti v obdravski marki med Lobenčico in Velko.

Temeljne važnosti za razumevanje pravosodnih razmer na tem ozemlju so namreč določila, ki jih vsebuje potrtilna listina iz 1221, oziroma 1222, ki jo je izdal Leopold VI., vojvoda avstrijski, šentpavelskemu samostanu na podlagi tozadevne podarilne listine vojvode Henrika IV. omenjenemu samostanu. Smiselno povsem jasna ter nedvoumna je zadevna formulacija: »in quibus bonis (namreč v Rušah in Bezeni) iudicium sanguinis usque ad riuum qui minor Lubenz vocatur, ad nos dicitur pertinere, et ab eodem riuo usque in riuum Welik collationem per eundem ducem cum iudicio sanguinis quod ad cum pertinebat, ac omni prorsus utilitate seu libertate nobis ac monasterio traditam...«²¹). Krvno sodstvo na ozemlju med Lobenčico in Velko pripada torej šentpavelskemu samostanu, odnosno njegovim sodnim organom, onstran Lobenčice štajerskemu vojvodi.

Vendar vključuje predmetna listina določbo, ki pomeni omejitve v navedenega splošnega določila in ob kateri se izluščuje pravosodni, odnosno krvnosodni postopek na opredeljenem ozemlju. V naslednjem se namreč ugotavlja: »solo hoc dumtaxat excepto, quod dampnandi ad mortem per uestrum iudicem (samostanski namreč!) omni nobis rerum ipsorum utilitate reseruata, ultra prenomiatum riuum Lubenz teneantur nostris iudicibus tamquam sententie executoribus presentari«²²).

Če obsodi potemtakem imunitetni sodnik na področju šentpavelskih posestev med Velko in Lobenčico koga na smrt, potem se ima izročiti obsojenec deželskemu sodniku onstran Lobenčice, ki nastopa samo v svojstvu izvršitelja obsodbe. Obsojenčevo morebitno imetje pa pripade samostanu.

²⁰) Schroll, l. c. str. 159/60 (118).

²¹) Zahn II., str. 275 oz. Jaksch A., Monumenta historica ducatus Carinthiae. Kärntner Geschichtsquellen IV (1202—1269). Klagenfurt 1906. Str. 124.

²²) Schroll, l. c. str. 114 (45).

Ta krvnosodni postopek se v dopolnilnem smislu osvetljuje ob dveh važnih listinskih svedočbah iz l. 1248., oziroma 1312. Listina iz l. 1248., v smislu katere se Henrik rogaški odpoveduje protipostavno prilaščnemu krvnemu sodstvu na šentpavelskih posestvih med Lobenčico in Velko v prid šentpavelskemu samostanu, vsebuje med drugim določbo, ki izzveneva docela istosmiselno s tovrstno določbo v potrdilni listini iz l. 1221/2.: »... postquam de morte eorum coram eorum iudice in predictis bonis diffinitiva sententia fuerit promulgata isdem iudex reum vel reos nobis nudum vel nudos rebus eorum dño abbati integraliter reseruat super rivum minoris Lubenz tamquam sententie executori debet si commode fieri poterit assignare²⁴⁾. Ob tej določbi se poleg momenta iz vršbe obsodbe pojasnjuje vprašanje razglasitve obsodbe, ki se ima objaviti po imunitetnem sodniku tostran Lobenčice; šele po razglasitvi rzsodbe torej se izroči obsojenec (oziroma obsojeni) v »golem« stanju (to je brez imetja, ki ostane samostanu) deželskemu sodniku onstran Lobenčice kot izvršitelju med Lobenčico in Velko razglašene smrtne obsodbe. V istem smislu prikazuje ta postopek dopolnilni pristavek v potrdilni listini Friderika in Leopolda avstrijskega z dne 9. februarja 1312, ki se nanaša na pravosodne razmere v drugem okolišu šentpavelskih posestev v Dravski dolini: kdor je zakrivil smrt, naj ga opatov sodnik izroči deželnemu sodišču »als er mit gürtel ist vmbeuangen²⁵⁾ (brez vsakega imetja).

Dvoje važnih okolnosti se ponuja ob navedenih listinskih svedočbah, ob katerih se odkriva in osvetljuje pravosodni postopek na ozemlju med Lobenčico in Velko: na eni strani se zlasti z ozirom na listinski izkaz iz l. 1312., ki se tiče marenberškega odnosno remšniškega okoliša, sama po sebi ponuja misel, da je ta postopek bil bržčas v veljavi na vseh šentpavelskih posestvih; na drugi strani pa ob takšnem postopku prevladuje občutek posebnega položaja, v katerem so se nahajala v pravosodnem pogledu šentpavelska posestva. Saj je ta postopek v svojem bistvu kompromis med todobnim običajem, da se je izvzetje samostanskih in drugih cerkvenih posestev iz delokroga deželnega sodišča izvršilo v smislu prenosa nižjega sodstva (causae minores) na samostanske in sploh v področju cerkvenih posestev delujoče sodne organe, ter dejstvom, da si je vojvoda višje sodstvo (causae maiores) redoma pridržal sebi²⁶⁾. Posebnost (ne izjemna edin-

²⁴⁾ Schroll, *ibid.* str. 194 (164).

²⁵⁾ Schroll, *ibid.* str. 134.

²⁶⁾ Mell A., *Hohe und niedere Strafgerichtsbarkeiten. Landgerichte und Burgfriede in Steiermark*. Izšlo v: A. Mell in H. Pirchegger, *Steirische Gerichtsbeschreibungen. Als Quellen zum hist. Atlas der österreichischen Alpenländer*. Graz 1914. Str. XX. (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark I).

stvenost!) tega položaja se v nekoliko jasnejših obrisih očituje ob vzporedbi s splošno veljavnimi običaji, ki se nanašajo na krvnosodni postopek te dobe in ki se v njem zrcali nekoliko drugačno sodelovanje med deželskim ter vezanejšim imunitetnim sodnikom. V smislu določil čl. 118 štajerskega deželnega prava iz druge polovice 14. stoletja ima namreč imunitetni sodnik zaslišati pet prič, krvni sodnik pa dve²⁶⁾. Imunitetnemu sodniku torej ne gre pravica razglasitve obsodbe, ampak samo vodstvo preiskave, dočim je zaključek preiskave ter razglasitev obsodbe z izvršitvijo vred pripadla deželskemu sodniku. Pirchegger navaja v svoji štajerski zgodovini konkreten primer glede pravosodstva v Lipnici in Fohnsdorfu, kjer je solnograški sodnik proti zločincu vodil predpreiskavo, nakar je po zaslišanju peterih prič izročil obtoženca deželnemu knezu, ki je zaslišal še dvoje prič, nato pa izrekel obsodbo ter jo po svojih organih izvršil²⁷⁾.

Kompetenca šentpavelskih sodnikov je bila torej nekoliko širša nego ostalih imunitetnih sodnikov, katerih delokrog se je očitno strogo odmerjal v smislu določil čl. 118 štajerskega deželnega prava in ki jim je šla pravica samo delne preiskave (predpreiskave), dočim so šentpavelski sodniki proti vsem malefičnim osebam, osumljenim, odnosno obtoženim radi umora, tatvine, cestnega ropu, težke telesne poškodbe i. t. d., vodili preiskavo z zasliševanjem vseh prič, nakar so po izvršeni preiskavi ter dokazani obtoženčevi krivdi izrekli tudi obsodbo.

Potemtakem se je torej na šentpavelskih posestvih med Velko in Lobenčico ter bržčas tudi drugod do najskrajnejših možnosti ter dosegljive dopustnosti uveljavil, v kolikor se tiče izvršbe smrtne obsodbe, moment moralizne vezanosti na pravosodnem torišču, ki se razodeva v splošnosti načela »ecclesia non sitit sanguinem« ter konkretni argumentaciji »quia huius iudicii (mortis) executionem ordo sacerdotalis sibi non vendicat«²⁸⁾. Kako zelo so si šentpavelski opatje znali utrditi svoj položaj, dokazuje okolnost, da je od 16. stoletja naprej razpolagal samostan s popolnim sodstvom v vsem bližnjem okolišu južno od Drave tako, da so v pravosodnem oziru spadale pod svetolovrenško, odnosno falsko sodišče vse naselbine v obsegu svetolovrenške in ruške župnije na desnem dravskem bregu in bržčas tudi nekateri deli selniške župnije na levem dravskem bregu, v kolikor niso spadali pod deželsko sodišče v Mariboru, odnosno Arvežu²⁹⁾.

²⁶⁾ Bischoff F., Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters. Str. 126.

²⁷⁾ Pirchegger H., Geschichte der Steiermark I., str. 276.

²⁸⁾ Bischoff F., Ueber ein mittelalterliches steiermärkisches Landrecht (Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen; 5. Jahrg.) str. 60.

²⁹⁾ Prim. Richter-Mell, Strnadt, Pirchegger: Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. I/1. Wien 1917. Str. 275/6. — Vislice so stale

Skrivnost uspehov v tem polstoletnem sporenju in pravdanju je v okolnosti, da so namreč šentpavelski opatje razpolagali z odličnim instrumentom listinskega dokaznega gradiva, ki ga vsebuje privilegij iz l. 1221/2., ki je baš radi posebnih okoliščin, v katerih se je uporabljal, bil nekaj časa v središču problematike, dokler ni Jaksch ob treh listinah (A, B, C) v dunajskem državnem arhivu ter ob ugotovitvi neizvirnega listinskega pečata, ki spada v dobo od 1203—1212 in ki izhaja od druge listine, izkazal falzifikata³⁰⁾. Ob tej ugotovitvi je pač docela brezpomembno vprašanje, ali sta sploh kedaj obstajali tozadevni potrdilni listini vojvode Henrika IV. ter mejnega grofa Otokarja V., na katerih ravno slonijo privilegijska določila iz l. 1221/2. Vprašanje falzifikata se pojasnjuje ob sporu iz l. 1248., ko je Henrik rogaški zahteval zase krvno sodstvo pri Sv. Lovrencu in je tedaj šentpavelski opat predložil kot listinsko dokazno gradivo privilegij iz l. 1221/2., ki pa v smislu izsledkov A. Jakscha tedaj še ni bil potvorjen. Potvorbe so v genetičnem oziru dvojne: a) nekatere segajo v dobo od 1248—1269; b) druge zopet v obliki šestero raznih korektur in vrinkov v 14. stoletje³¹⁾. V zvezi s predmetno razpravo je važna samo ugotovitev, da se izvzemši dvoje sicer čisto odvečnih dopolnil glede teritorialne omejitve³²⁾ vrinjena mesta niti najmanj v odločilnem smislu ne nanašajo na ureditev pravosodnih razmer na ozemlju med Velko in Lobenčico.

Tudi v vprašanju ureditve pravosodstva so izšli šentpavelski opati kot zmagovalci in ravno tako tudi v poznejšem sporu z viltušskimi gospodi radi zavetništva nad posestvi v Rušah in Bezeni. Na celi črti so se uresničile težnje šentpavelskih opatov; politična in diplomatična sposobnost šentpavelskih opatov je tukaj preizkušnjo odlično prestala; vprašanje, ali bo sredi tega prerivanja in pehanja za teritorialne in kompetenčne drobce možno obdržati dragoceno dedščino iz l. 1091., se je bilo rešilo v pozitivnem smislu: v dravski marki onstran gozda se je navzlic številnim motnjam od l. 1214. do 1269. in še tudi pozneje nova teritorialno-administrativna, cerkvena in pravosodna enota ohranila, oblikovala in utrdila.

Zusammenfassung.

Die Gerichtsbarkeit auf den St. Pauler Besitztümern in der Mark jenseits der Drau.

Der Verfasser befaßt sich einleitend mit der territorialen und kirchlichen Ent-

zadavno od Ruš pri vhodu v lobniško dolino, po ljudskem izročilu na eni izmed dveh gomil, ki se nahajata v dobravi zapadno od pokopališča. Gotovo ni slučaj, da se najstarejša (nekoč edina) hiša ob robu te dobrave imenuje »pri gavgenvirtu«.

³⁰⁾ Jaksch, l. c. str. 123/6.

³¹⁾ Jaksch, *ibid.*

³²⁾ Jaksch, *ibid.* in Zahn II. str. 275 (v oklepajih): »scilicet a dessensu aquarum ymbrium a summitate montis qui Poecher dicitur, usque in Trauum fluium« ter »a summitate alpium iuxta descensus predictarum aquarum ymbrium«.

wicklung der St. Pauler Besitztümer im Drautal, die in Ruše ihren Mittelpunkt hatten. Auf Grund diesbezüglicher Urkundenquellen wird insbesondere die Blutgerichtsbarkeitkompetenz auf diesem Gebiete dargestellt, die dermaßen gestaltet war, daß zwischen der Velka und Lobenčica die Blutgerichtsbarkeit von den Gerichtsorganen des St. Pauler Stiftes ausgeübt wurde, jenseits der Lobenčica aber von den Gerichtsorganen des Herzogs von Steiermark. Im Sinne des Blutgerichtsbarkeitsverfahrens sprach zwischen der Velka und Lobenčica das Todesurteil der St. Pauler Richter aus, während die Vollziehung des Todesurteils dem Landrichter zufiel.

Doslej neznaní priznaki na dunajskih in graških pfenigih domačih najdb.

Egon Baumgartner, Maribor.

Na srednjeveških novcih se nahajajo razeni podob in redkih napisov večkrat neznatni znaki, točke, obročki, deteljna peresa, križci i. t. d., takozvani priznaki (Beizeichen). Pri nas se pojavijo najprej na breških pfenigih iz začetka 13. stoletja, predvsem na tistih, ki so jih kovali solnograški nadškofi v velikem številu in za daljše dobe. Slične priznake imajo tudi nekateri štajerski pfenigi od vojvode Albrehta I. (1282—1308) dalje. Na dunajskih pfenigih se pojavijo za časa vojvode Albrehta II. (1330—1358). Posebno pogosti so na novcih 14. stoletja. Numizmatiki teh znakov dolgo niso upoštevali. Prvi se je bavil z njimi Raimann¹⁾, ki jih je smatral za skrivna znamenja kovnih mojstrov. Omenja jih tudi Luschin v svojih poročilih o graških in dunajskih pfenigih²⁾, ne da bi se z njimi obširneje bavil. Šele Dworschak³⁾ je posvetil priznakom večjo pozornost in dokazal, da so označevali kovni gospodje na ta način razne emisije novcev (letnice) istega kova. Popolnoma obdelana ta snov še ni. Gotovo pa so priznaki važni, ker utegnejo pojasniti mnoga vprašanja srednjeveškega denarstva, posebno ker manjkajo često zanesljiva pismena poročila in ker so priznaki pogosti na nemih pfenigih, ki jih je težko časovno urediti.

Predmet te razprave so v numizmatičnem slovstvu še neznaní priznaki, ki sem jih ugotovil na nekaterih dunajskih in graških pfenigih 14.

¹⁾ Zwei österr. Münzfunde. Wr. num. Zeitsch. 1880, zv. 80.

²⁾ Steirische Münzfunde. I. Jb. d. Zentralkommission N.F. 1906, zv. 4, str. 161—191; II. Jb. f. Altertumskunde. 1908, zv. 2, str. 161—215 (okr. L. S. M.). — Wiener Münzwesen im Mittelalter. 1908 (okr. L. W. M.). Številke za katicami se nanašajo na novce, opisane v teh delih.

³⁾ Studien zum österr. Münzwesen. Wr. num. Zeitsch. 1920, zv. 53, str. 65 sl. (okr. Dworschak)

stoletja domačih (spodnještajerskih) najdb. S pomočjo teh priznakov skušam obenem rešiti nekatere probleme srednjeveškega denarstva.

A. Dunajski pfenigi. Ko sem uredil poleti 1928 zbirko srednjeveških novcev mariborskega muzeja¹⁾, sem opazil na nekaterih dunajskih pfenigih, ki so jih našli 1866 in 1908 v Mariboru²⁾, znake v obliki treh klinov (∨), oz. 1—3 klinov. Enake znake sem našel pozneje tudi na dunajskih pfenigih, ki so jih našli 1891 pri Sv. Kungoti blizu Celja in ki se nehajajo

Tek. št.	Vladar	L. W. M. št. (tipi)	Že znani priznani s točkami			Doslej neznan priznani		
			omenjeni v slovestvu	od teh se nahajajo v najdbah		s točkami	s klini	
				Maribor	Sv. Kungota		Maribor	Sv. Kungota
1	Friderik Lepi? (1308—1330)	159	—	—	—	—	3	3
2	Albrecht II (1330—1358)	140	—	—	—	—	3	3
3	"	141	—	—	—	—	3	3
4	"	142	3	3	—	—	—	—
5	"	143	—	—	—	—	3	3
6	"	145	3	—	—	—	3	—
7	"	146	3	3	—	—	—	—
8	"	147	3	—	—	—	—	—
9	"	149	—	—	—	3 Sv. Kungota	—	—
10	"	156	3	3	—	—	3	—
11	"	160	3	—	3	—	3	3
12	"	161	—	—	—	—	3	—
13	Rudolf IV. (1358—1365)	153	3	3	3	—	—	—
14	Albrecht III. (1365—1395)	150	—	—	—	—	3	3
15	"	154	3	—	—	—	—	—
16	"	164	1—3 ali obročki	1—3	—	—	1—3 ali zvezde	—

¹⁾ Oba zaklada so našli na (sedaj) Jaukovem vrtu, Ruška cesta. Očividno so bili vsi novci zakopani istočasno (ok. 1400) in domnevno od istega lastnika, ker je vsebina obeh najdb slična.

²⁾ Gl. moje poročilo v ČZN 1928, str. 223—224.

sedaj v celjskem muzeju⁶⁾. Domneval sem, da so ta znamenja doslej še nepoznani priznaki. Svoja opazovanja sem sporočil poleti 1929 kustosu dunajskega numizmatičnega kabineta Dworschaku, ki je potrdil mojo domnevo. Obenem sem se zanimal za ostale že znane priznake na dunajskih in graških pfenigih, za točke, obročke i. dr. Iz sledeče preglednice so razvidni dunajski pfenigi omenjenih najdb z že znanimi in z novo ugotovljenimi priznaki⁷⁾.

Da so imeli klini isti namen kakor ostali priznaki, namreč označiti tiste tipe pfenigov, ki so bili namenjeni za daljši promet, je jasno, ker se pojavijo (z ostalimi priznaki vred) v dobi, ko skušajo avstrijski deželni knezi ustaliti vrednost denarja. V tem času je odpravil namreč vojvoda Albreht II. letno obnovo novcev, da bi ublažil tako težke življenjske razmere, ki jih je povzročalo neurejeno denarstvo. Istemu namenu so služili patent vojvode Rudolfa IV. iz l. 1359. (Ungeldpatent) in novci s kozlovo glavo (kozli), ki so se pojavili v tem času⁸⁾. Zanimivo je, da so klini na novcih naših najdb prav tako pogosti kakor točke. Vprašanje, zakaj se uporabljajo na novcih različni priznaki, je težko rešiti. Dworschak meni, da so bili novci prvega leta brez priznakov in da so jih zaznamovali v drugem letu s točkami, v tretjem letu s klini i. t. d.⁹⁾. Trojna znamenja (3 točke, 3 klini) pa odgovarjajo na dunajskih pfenigih tako priljubljenim trojnim podobam, kakor 3 ptičjim glavam, 3 kronam, 3 žezlom i. t. d.

Med novci tega časa nas zanimajo predvsem kozli (t. št. 16 preglednice). Doslej je bilo splošno mnenje, da so kozli pfenigi »istega jedra«, ki so jih predlagali l. 1399. dunajski hišni sodrugi vojv. Albrehtu IV. Bastian¹⁰⁾ pa je v najnovjšem času dognal iz računskih knjig regensburške trgovske rodbine Rüntinger (iz časa 1383—1407)¹¹⁾, da so bili kozli v prometu že pred 1392, torej za časa vojv. Albrehta III. (1365—1395). Z Bastianovimi ugotovitvami se strinjajo tudi moja opazovanja. Vojvodi Albrehtu III. so pripisovali doslej (molčeče) pfenige L. W. M. 150, 154, 155, 162 in 163. Nesporno je, da je izdal ta vojvoda dolgodobna pfeniga (s priznaki) št. 150 (s točkami) in št. 154 (s klini) (t. št. 14 in 15 preglednice) in kratkodobni pfenig št. 155 (brez priznakov). Dodelitev pfenigov št. 162 in 163 vojvodi Albrehtu III. pa se mi zdi pogrešna. No-

⁶⁾ Gl. Travner-Baumgartner: Naši srednjeveški novci. ČZN 1930, str. 146—181, kjer so na kratko opisane vse tri najdbe.

⁷⁾ Številke v preglednici povedo število točk, oz. klinov na omenjenih pfenigih.

⁸⁾ Gl. Travner-Baumgartner: Naši srednjeveški novci, str. 170—171.

⁹⁾ Temu naziranju pa nasprotuje dejstvo, da bi obsegali pfenigi vojv. Albrehta II. več letnikov, kakor je bilo let njegove vlade.

¹⁰⁾ Die Wiener Pfennige im bayrischen Geldsystem des 14. Jahrh. Wr. num. Zeitsch. 1930, zv. 63.

¹¹⁾ Knjige se nahajajo v drž. arhivu v Monakovem.

vec št. 162 je znan samo iz dveh komadov (enega pfeniga in enega polovičaria), ki so jih našli pri Sv. Kungoti. Že Dworschak je dokazal, da se nahajata v tej najdbi kriva kova (Beischläge) L. W. M. št. 157 in 158. Vsled tega in ker pfenig št. 162 sicer ni znan, je zelo verjetno, da je tudi pfenig št. 162 kriv kov. Pfenig št. 163 pa ima ovno glavo (oven, Widder). Ovni pa so v naših najdbah popolnoma neznaní; precej pogosti pa v tujih najdbah iz poznejših časov po l. 1400. Tako se nahaja n. pr. med številnimi pfenigi, ki so jih našli l. 1904. v Oberhofen-Rabenschwand na Solnograškem (zakopani ok. 1445) poleg 159 kozlov 35 ovnov (Dworschak, str. 184). Očividno so ovni posnetki kozlov, in sicer krivokovi. Domnevno so kovali ovne v neki neznaní južnobavarski kovnici, ker so jih našli posebno blizu bavarske meje. Tako ostanejo samo pfenigi št. 150, 154 in 155, ki jih smemo z gotovostjo dodeliti vojvodi Albrehtu III., kar je za njegovo 30letno vladarsko dobo izredno malo. Tem trem pfenigom se pridružuje kot četrti pfenig kozel št. 164. Na tem pfenigu sem ugotovil namreč poleg priznakov, ki jih omenjata že Luschiu in Dworschak (točk in obročkov) še 1—3 kline in na enem komadu zvezdo, tako da obstajajo 4 različni priznaki. Iz tega sledi, da je bil pfenig št. 164 zelo dolgodoben in da se je moral pojaviti že mnogo pred l. 1392.^{11a)} Nadaljnji dokaz za dolgodobnost teh pfenigov je tudi njihova teža. Pri tehtanju kozlov mariborskih najdb sem ugotovil namreč, da tehtajo pfenigi s točkami 0.71 g, s klini 0.61—0.70 g, z obročki 0.62 g in komad z zvezdo 0.54 g. Kozli so postajali torej z vsako nadaljnjo emisijo lažji ter so se tako prilagodili pfenigom, ki so bili v tem času poleg kozlov v prometu. Tako je skušal torej že vojvoda Albreht III. ustvariti »večen pfenig« (»ewiger Pfenig«) ter si izbral kot simbol v alpskih deželah splošno znanega in priljubljenega planinskega kozla. Kozel zaključí dolgo vrsto dunajskih pfenigov, polnih podob.

B. Graški pfenigi. Že Dworschak (str. 67 sl.) opozarja, da se nahajajo na graških pfenigih priznaki, ki obstoje le iz ene točke, enega obročka i. t. d., in da so dvojni priznaki zelo redki. Domnevo, da označujejo tudi priznaki na graških pfenigih — slično kakor na dunajskih — razne emisije pfenigov, utrjujejo moja opazovanja na pfenigih vojv. Rudolfa IV. (1358—1365) iz domačih najdb. Iz sledeče preglednice so razvidni priznaki na naših pfenigih iz dobe okoli 1350—1370.

Kakor je razvidno iz preglednice, imajo dvojn e priznake (točke, oz. deteljna peresa) samo pfenigi št. 273, 139, 148 in 138 (t. št. 5—8)¹²⁾

^{11a)} Buchenau izkazuje kozla že za l. 1377/8. Mitteil. d. Num. Ges. in Wien, Bd. XVI, Nr. 46—48.

¹²⁾ Luschiu (S. M. str. 178) navaja, da ima pfenig št. 148 samo en priznak. Njegova opazovanja so netočna, ker sem točno ugotovil, da obstoje samo komadi brez priznaka in z dvema priznakoma.

Pfenigi t. št. 6—9 preglednice tvorijo po svoji čistosti (0.640—0.700) in po svojih dvojnih priznakih (enostavni priznaki niso znani) posebno skupino. Iz govorečega pfeniga št. 138 (t. j. 8 preglednice) z označbo R—V pa izhaja, da spadajo ti pfenigi v dobo vojv. Rudolfa IV. Dvojni priznaki označujejo brezdvomno drugo izdajo istega kova. Da pa pfenig št. 137 (t. št. 9 preglednice) nima dvojnega priznaka, je umevno, ker je Rudolf IV. umrl takoj v začetku 8. leta vlade¹³). — Edini pfenig pred vojv. Rudolfom IV. z dvojnimi priznakom (v obliki dvopičja) je pfenig vojv. Albrehta II. št. 273. Ta pfenig je bil v prometu tri leta (prvo leto brez priznaka, drugo leto z eno točko, tretje leto z dvema točkama). Zakaj je vojv. Rudolf IV. označil tako letnice novcev in zakaj so pozneje ta način opustili, se za sedaj še ne da ugotoviti.

Tek. št.	L. S. M.	Čistost	Priznaki		Število fenigov domačih najdb		
			enostavni	dvojni	brez priznaka	z enim priznakom	z dvema priznak.
1	278	0.760	•	—			
2	279	0.750	•	—			
3	271	0.750	○	—			
4	272	0.710	•	—			
5	273	0.700	•	••	6	10	6
6	139	0.700	—	tropersna deteljica	11	—	10
7	148	0.675	—	••	15	—	16
8	138	0.640 - 0.672	—	••	14	—	4
9	273	0.644 - 0.650	—	—			
10	270	0.640	•	—			
11	140	0.609	•	—			
12	269	0.508	•	—			

Boljšega dokaza, da pomenijo priznaki na graških pfenigih letnike, ni. Ta analogija priznakov med graškimi in dunajskimi pfenigi razširja in

¹³) Rudolf IV. (20. VII. 1358—24. VII. 1365) je izdal torej sledeče pfenige v domnevno sledečem redu: 1. leto: pfenig št. 139 brez priznakov; 2. leto isti pfenig s priznakom; 3. leto pfenig št. 148 brez priznakov; 4. leto isti pfenig s priznakoma; 5. leto pfenig 138 brez priznakov; 6. leto isti pfenig s priznakoma; 7. leto pfenig št. 137.

utrjuje ostale zveze (podobne, rezerve i. d.), ki so obstajale med obema vrstama pfenigov. Potrebne pa so še nadaljnje študije, ker se bo dalo tako ugotoviti, kdaj so nastali razni drugi kovi.

Zusammenfassung.

Eine genaue Durchsicht der Pfennigfunde von Maribor 1866 u. 1908 sowie St. Kunigund bei Celje 1891 sicherte die Feststellung eines bisher unbekanntes Bezeichens in Form von drei Keilen auf Wiener Pfennigen des XIV. Jahrh. Analog den bekannten Punktbeizeichen kommen auch die Keilbeiz. bereits auf Geprägten Albrechts II. vor. Ihre Erklärung als Jahrgangsmerkmale erhärtet den von Dworschak durchgeführten Beweis, daß die jährliche Münzerneruerung schon unter Albrecht II. praktisch abgeschafft wurde. Besonders wertvoll erscheint das Vorkommen von Böcklern mit 1—3 Keilen sowie eines Sternes als Beiz., da mit Hilfe dieser und der bereits bekannten eine mehr als 10jährige Umlaufzeit dieses Gepräges festgestellt werden kann. Einen weiteren Beweis für die lange Lebensdauer des Böcklers ist das sinkende Gewicht der jüngeren Ausgaben. Nach den Archivfunden Bastians fällt der Böckler in die Regierungszeit Albrechts III. und ist dessen letztes und hauptsächlichstes Gepräge. Die unter Herzog Albrecht II. begonnene Aktion der Stabilisierung des Wiener Pfennigs fand, über das Ungeldpatent vom J. 1359 hinweg, ihren Abschluß in der Schaffung eines »ewigen Pfennigs«, zu dessen Bildnis man den volkstümlichen Alpensteinbock wählte. Mit diesem Gepräge schloß die bilderreiche Serie der Wiener Pfennige.

Bei den Grazer Pfennigen konnte mit Hilfe der Gepräge Rudolf IV. bewiesen werden, daß die Beiz. auf den Grazer Pfennigen analog denen auf den Wiener Pfennigen ebenfalls Jahrgangsmerkmale vorgestellt hatten. Während vor und nach Rudolf IV. ausnahmslos für das zweite Umlaufjahr eines Gepräges nur ein einfaches Beizeichen verwendet wurde, gebrauchte man unter Rudolf IV. ein verdoppeltes Zeichen.

Izvestja.

Nekoliko uradnih spisov s slovenskimi jezikovnimi drobtinami iz 18. stoletja.

Pri raziskavanju arhivalij v Losensteinleitenu (last knezov Auersperških) meseca septembra 1928 smo mimogrede našli na neke spise iz 18. stoletja, ki vsebujejo tudi slovenske zapise o obavljenih uradnih poslih. Če smo se odločili, da priobčimo te drobtine, vodila nas je pri tem predvsem želja, da naj podá to sporočilo raz stališče pravnega zgodovinarja na brzo roko sliko tedajšnjih pravnih razmer. Naj pravniki vidijo, kako so se v teh časih pravde vršile. Razen tega pa utegne tudi slovenske jezikoslovce zanimati, kakšen jezik so pred 100—200 leti govorili in pisali po Dolenjskem gosposkini uradniki, navdahnjeni nemškega duha, ki skoraj gotovo niso poznali slovenskih tiskanih stvari istega ali še prejšnjih stoletij. Pisano uradno slovenščino zasledimo le tam, kjer se to drugače nikakor ni dalo napraviti, pa še to le v primerih skrajne potrebe. Saj je jasno, da se je s kmetom Slovincem v uradih moralo slovensko govoriti. V toku 18. stoletja je bilo seveda pred sodišči nebroj pravn

s prisegami slovenskih strank, ki nemški sploh niso umele. Ali je prav malokrat najdemo v teh starih spisih besedilo prisege, še redkeje pa v slovenskem jeziku zapisane prisege¹⁾. Biti so morali pač prav posebno tehtni razlogi, da se je sodišče odločilo, dati slovenskemu jeziku vsaj to borno mesto v uradnih spisih. Tudi ta sporadična redkost slovenskih drobtin naj podkrepi umestnost predležčih priobčil, pri katerih se bomo držali strogo kronološkega reda.

I. Dvoje prošnjâ graničarskih častnikov in vojakov iz Ogulina iz l. 1714. in 1715.

V dobi od l. 1674. do 1700. je šla graničarjem na jugu Kranjske zelo trda za živež. Nič manj nego 28 pisem je naslovljeno poveljstvo v Ogulinu na upravitelja graščine Poljane, ki je bila last Auersperških (— tedaj samo še —) grofov radi dobave živil in 10 različnih pogodb je bilo sklenjenih med poveljstvom in upraviteljem v isti zadevi²⁾. Pa tudi v 18. stoletju se stvari še dolgo niso obračale na bolje. Deželno odbornišstvo (Verordnenstelle) v Ljubljani je delalo zapreke, kjerkoli se je le dalo...³⁾

Pot je bila v obče pač ta: Poveljstvo graničarjev sklene najprej pogodbo s Poljansko graščino, ki je spadala pod kočevsko deželno sodišče, in skuša doseči, da tisto pogodbo odobri deželno odbornišstvo v Ljubljani. Ko je odobritev prišla, pričea je dobava, prej ne. Odobritev je bila pač odvisna od tega, ali hočejo deželni stanovci v Ljubljani prispevati k stroškom preskrbe graničarjev ali ne.

V označenem smislu je bil zapisan načrt pogodbe v nemškem jeziku z dne 10. aprila 1714. Poljansko graščino je zastopal Anton Daniel Jentschitsch kot upravitelj in pooblaščenec vlastelinke, grofice vdove Auerspergove, za ogulinsko poveljstvo pa so se podpisali na dotični nemški listini slovensko tako-le: »W. Salopek m. pria. porkulab⁴⁾ ogulinski, Anton Husich vodja Modrusski m. pria, † jest Rados Jaksich, † jest Miko Paulokouich, Miha Vrančich m. pria. sudaz⁵⁾ ogulinski, † Simun Puskarich sudaz ogulinski.«

Jenčič je pritisnil pečat z zelenim voskom, Husić in Vrančič pa sta ga pridodala podpisu z rdečim voskom.

Iz besedila pogodbe pripomnimo kot zanimivo z narodnogospodarskega stališča, da so se graničarji zavezali plačevati za dobavo en gros: mernik pšenice po 1 fl 25 kr, fižola (»ponnen«) po 1 fl 25 kr, rži po 1 fl 11 kr, soršice (»spelt«) po 1 fl 8 kr, ovsu (»habern«) po 34 kr, vedro (»Emper«) vina pa po 54 kr. Vedro naj bi imelo 12½ vrčev (»Candl«). S pravno zgodovinskega stališča je značilen tretji odstavek načrta pogodbe, ki se glasi, da graničarsko poveljstvo »Gestatten sye den dessentwegen mit Ihren Granizverdinist bey dem Landschaden punt in Crain sich hiemit auf das kräftigste verobligieren und verpin-

¹⁾ Glej dvoje slovenskih priseg z dne 24. oktobra 1730 in z dne 9. oktobra 1735 v Zborniku znanstvenih razprav (ZZR) I, str. 88, dalje tretjo z dne 20. oktobra 1746 v ZZR III, str. 107.

²⁾ Spis leži v AAL (Auersperški arhiv v Losensteinleitenu na Zgor. Avstrijskem) pod A VII. fasc. 8, konv. 4.

³⁾ Prim. J o s. M a l, Uskočke scobe i slovenske pokrajine, str. 79, 80.

⁴⁾ Porkolab (tudi porkulab) = poveljnik posadke. Beseda prihaja od Burggrat. Gl. V l a d. M a ž u r a n i ć, Prinosi za hrv. pravno povj. rječ., str. 1010. Češka slična tvorba — purkrabí.

⁵⁾ Glede instituta sudac gl. M a ž u r a n i ć, l. c. str. 1363, t. 12. Vendar o funkcijah teh vojnih sodnikov ne izvemo podrobnejših določb.

den.« O tem načinu posebne obveze naj tu izpregovorimo le toliko, da je pomenila dovolilo takojšnje izvršbe (eksekucije) v vso imovino obvezanca, pa tudi njegovih dedičev, ne da bi bilo treba upravičencu prej nastopiti pot redne tožbe pred sodiščem⁶⁾. Vrhu tega pa so se že v prejšnjem odstavku obvezali vsi gori navedeni vojaki za-se in za svoje tovariše, da bodo plačali, če bi eden izmed njih umrl, ostali zanj vse, kar bi bilo še njegovega dolga.

Ta dobavna pogodba pa pač ni bila takoj potrjena od deželnega odborništva. V istih spisih se namreč nahaja dvoje prošnjâ, ki se tičete očitno ravno te nepotrditve. Besedilo prošnjâ je pisano v glavnem v slovenščini, ki pa zavija že na hrvaško. Koliko gre to na rovaš avtorja Slovenca po rodu, ki piše v Ogulinu, ah pa morda na rovaš tedajšnjega živega narečja v ogulinski granici, o tem si ne prisvajamo nobene sodbe.

Naslov na strani prve prošnje z dne 24. aprila 1714., ki je pisana le na pol pole obregra, belega papirja, se glasi takole:

»Oua Prosma kaichna daie proporuchena Gnu Ferbolitaru Polianskome kako se prosî.«

Besedilo prošnje, spisano na notranji strani, pa je to-le:

»Mi sui Soldati Kraina Ogulinska prosimo sue zaboga Gna Ferbolitara Polianskoga Gna Antona Daniela Janchicha ako je y kako Moguche, da bi Gn. Ferbolitar izuadili Dekret od slaunoga lonchouta dabinam dali Sita na sve celo letto zakai koche Kraina poghinuti ako te Milosche nadobe od slaunoga orsaga Zakai se ni Mochi nigdir drugkdi pomochi kai se ufamo denam hoche ta Miloscha biti pri slaunom lonchutu y da hote Gn. ferbolitar oprauiti kakoih prosimo i ostaimo Chakaiuchi dobroga odluchka y veseloga glasa u Ogulinu 24, Aprilla 1714

Gnu Ferbolitaru

dasmo preporucheni

Oficiri i soldati kraine Ogulinske.«

Bržčas je potrdilo deželnega odborništva v Ljubljani izostalo še skoraj leto dni. Kajti v istih spisih se nahaja še druga prošnja z dne 11 marca 1715., ki se od prve mnogo ne razlikuje; le še bolj silna je. Naslovna stran nosi sledeči nadpis:

»Plemenitome y dobro Roienomu Gnu Antonu Danielu Janchichu Grada Polianskog Gnu Ferbolitaru oui list dafse da u nihoue viteske plamenite Gne Ruke kai naiberfe more.«

Besedilo samo pa slove:

»Zdrauija y ufsako dobro Selimo Gna. Ferbolitaru:

Mi Oficiri Zdola podpisani od strana sue nafse ogulinske kapitanie, Prosimo Gna Ferbolitara Polianskoga, dabi oni pišali suoioi Goskoi Zaradi profunta, da bi ouiu Kraimu prigledali s profuntom, zakaie Sada Velika Sila ij potriiba Kraini profunta urimali da bi kulikof siui ostali dabi joss bili na Sahran ij obrambu Slaunomu Krainskomu Orsagu y suuit. — Cesaroui. Dougo prosimo Gna. Ferbolitara Polianskoga, ako nifsu dekreta dobili od Slaunoga lonchouta, dabi supliku nachinili od strane nafse Kraine, pred slaum lonchout dabinam Miloschu dekret dali polak koga dekreta da bi mogli pogodbu uchiniti u Polianah za profunt, kaise ufamo u Gna. Ferbolitera da hote Kraini ku luibau uchiniti. Zakai nafs Gn. Felit. Scribar nisu u Karloucu neznadu kakie Kraina gladna ij potriibna ij to prosimo sve Zaboga, da bi na skorom bilo ij ostaiemo u Ogulinu 11. Marca 1715.

⁶⁾ O institutu »Allgemeiner Landschadenbund in Krain«, glej Met. Dolenc, Dušanov zakonik, str. 136. (Daljša studija je izšla med tiskom v ZZR VII., [1929/1930], str. 32. do 63.)

Wlk. Salopek Porkulab, ogulinski
 lue Vbranchich Voyda ogulinski
 Knez Luka Bogomilouich
 Voyda Anton Susich
 Sudaz Mikta Vbranchich m. pria.«

Kakšna je bila končna usoda te druge prošnje, se ne da več točno dognati, ker se spisi niso popolnoma ohranili. Le toliko razberemo iz njih, da se je tudi še poslej radi čohave živil napisalo in odposlalo še mnogo urgenc v nemškem, tupatam tudi v latinskem jeziku, v slovanskem pa nič več. Značilno pa je, da so se baš vojaki graničarji osmelili v tistih časih pisati — slovenski.

II. Poravnava pred nepristranskim sodnikom v Višnji gori radi pravice pašnje iz l. 1747.

Višnjegorski podložnik Lovre Rupe je dal spisati po nekem Schildenfeldu, ki je bil nemara besednik⁷⁾, na deželnega upravitelja v Ljubljani prošnjo. Dospel je na navedeni naslov dne 9. junija 1755. Predmet te prošnje po obliki, pritožbe po vsebini je bilo postopanje soseske Sv. Križa, ki je zabranjevala v kraju Brda (»Warde«) pašnjo. Pri neki taki priliki so tamkajšnji podložniki vzeli tožniku 2 sekiri in 1 nož, ko je obsekaval grmovje. Deželni upravitelj je poslal spis graščini v Višnji gori in ukazal, da naj vaščani Sv. Križa vrnejo vse vzete stvari »in eadem bonitate et qualitate« v 14 dneh in se s prosilcem (»supplicanten«) pobotajo, v nasprotnem primeru pa naj po preteku označenega roka pridejo na zagovor v ljubljansko deželno hišo (Landhaus). V teh spisih⁸⁾ pa se nahaja še drugi spis, ki je poverjen prepis neke prejšnje pravde, začete in skončane l. 1747.

V tej predidoči pravdi je šlo za enako pravno stvar, namreč za pravico pašnje in porabe grmičevja (»Gestreusach«), ki jo je zabranjevala svetokriška soseska občanom soseske v Selih istotako v kraju Brda. Zastopniki obeh sosesk so prišli pred višnjegorskega upravitelja Ivana Caharijo Tschermell. Le-tega so postavili za nepristranskega razsodnika (»erkhister Conpromissor«). Kakšen je bil potek pravde pred njim spočetka, o tem iz spisov ne izvemo ničesar. Pač pa je zabeleženo, da je nepristranski razsodnik odločil na vse zadnje tako, da naj si tožeča stranka izbere tri može, ki naj prisežejo, da so Svetokriščanje že dalje kot zastaralno dobo vtoževane pravice resnično izvrševali in da ste se obe stranki zavezale »mit Mund und gegebenen Handstreich«, da obvelja to, kar bo po prisegi Črnel kot pravilno in pravično razsodil.

Do prisege je res prišlo ter je le-ta napisana v slovenskem jeziku tako-le:

»Jest Anton Grande, Jest Matheus Duscha, Jest Michä Makren, sturim eno pravo, zisto, inu pravizno persego Bogu ozetu, Sinu, Inu Svetimu Duhu, de sem jest inu moi starischi V Wardich od moiga grunta do te Velke Zeste tridesete leit u meri inu popravize podneve inu Videozhe ne le pafsou tudi protie sa plut gradite sekou sem, letu toku gvishnu koker meni Buh ozha, sin, inu Svetu Duch Mati Boshia pres Madesha Spozeta tudi usi Lubi Svetniki, inu Svetnize na moi posledni zash pomagajte Amen.«

Črnel je na to izrekel svojo odločbo (Decisio), da so tožniki »ihre geglagter sprich stand-und behabt«, nasprotniki, dasi niso prisostvovali pri-

⁷⁾ Glej Met. Dolenc, Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona, ČJKZ, l. 1920, str. 78.

⁸⁾ Spis leži v AAL: A IX. fasc. 1, konv. 3.

sežnemu činu — bili so podložniki boštanske graščine —, »aber davor in contumaciam ausgeschlossen«.

Ta razsodba, katero je podpisal samo Črmel v Višnji gori dne 9. septembra 1747., je bila kot prejudicialna za prvonavedeno prošnjo Antona Rupeta od višnjegorskega graščinskega upravitelja Joahima Steys-a prepisana »de verbo ad verbum« in vložena v spise Rupejeve prošnje. S tem je bila druga pravda končana, pač tako, da so svetokriški občani zopet pogoreli.

Zanimivo je tu, da so si podložniki dveh različnih graščin izbrali nepristranskega razsodnika⁹⁾ in da je ta to vlogo sprejel, dalje, da je razsodnik posloval brez prisednikov, slednjič, da je imela prisega sama ob sebi tolikanj moči, da je Rupejeva prošnja bila že rešena; kajti nadaljnjih odlokov v tej zadevi ni več v spisih.

III. Tožba pred vinogorskim zborom zastran zapuščinskega dolga¹⁰⁾.

Dne 19. oktobra 1754. je tožil ustno pred vinogorskim zborom v Gorencih soteškega okraja, kateremu je bil za starešino tamkajšnji gornik, prisednikov pa je bilo 12 sogornikov (Bergholden), sogornik Martin Žnidaršič in zahteval, da naj se mu prisodi polovica nekega vinograda na podlagi sledečih okolnosti: Njegova tašča da je volila (»legiert«) svoj vinograd, če njena hči, tožnikova žena, rodi v zakonu otroka, bo vinograd dobila ona, njena hči; le če hči in njeni potomci umro pred taščino smrtjo, velja naj volilo tako, da se plača polovica vrednosti vinograda za svete maše, drugo polovico pa dobi cerkev sv. Jakoba v Vavti vasi za miloščino (almsen). Cerkev da se je polastila vsega vinograda, češ, da je tašča ob volilu stavila pogoj, če rodi hčerka žensko dete in ostane to živo, dobi njena hči, odnosno vnukinja vinograd, če pa ne, gre ves vinograd cerkvi. Ker ženskega potomca umrle hčere ni, pripal je ves vinograd cerkvi. Sklep sodnikov o tej tožbi je bil: Ker je hčerka zapustila dečka, naj cerkev po svojih zastopnikih dokaže, da volilo cerkvi velja tudi takrat, če je potomec moškega spola. Kaj je bila usoda tega dokaznega naloga, iz spisov samo slutimo. Dne 19. decembra 1760. se je namreč zglasil na vinogorskem zboru, ki se je pa to pot vršil v samem gradu Soteski pod starešinstvom gornika in ob prisotnosti 24 sogornikov kot prisednikov, — Miha Bele (Welle) in tožil cerkvene ključarje v Vavti vasi, češ, da je on polbrat sedaj ranjkega Martina Žnidaršiča in da ima on kot bližnji sorodnik (»Befreundter«) pravico (»Fretension«) na vinograd, ki ga drži še vedno cerkev v svojih rokah. Sodniki so sklenili, da naj cerkev dotični vinograd, ki je bil 8 vatlov dolg in na 8 kron cenjen, še nadalje obdrži, dokler se ne izkaže, kje je sedaj sinček Jurček prejšnjega tožnika Martina Žnidaršiča. 27. septembra 1761. pa dobimo Miho Beleta zopet pri upravitelju soteške graščine. Pritožil se je, da je cerkev sporni vinograd prodala za 8 kron Matiji Dularju, čisto tujemu človeku, in to brez vednosti gorske gosposke. Ker pa je bil on, Bele, Martinu Žnidaršiču posodil na žito 13 fl, v gotovini pa 4 fl in dobil na odplačilo tega dolga iz zapuščine druge žene Martina Žnidaršiča, po imenu Katre roj. Straus, toliko, da mu gre še 4 fl, ima ta dolg dobiti iz vinograda! Cerkev pa ni v pravem času dokazala, kar treba, da je bila opravičena prilastiti si vinograd. Če je deček

⁹⁾ O institutu »nepristranskega sodnika« glej M e t. D o l e n c, Pravosodstvo klev. in bošt. graščine od konca 17. do začetka 19. stoletja v ZZR V, str. 12 in tam navedene prejšnje razprave; J a n k o P o l e c, Raspored sodnih instanc, ZZR, VI, str. 126.

¹⁰⁾ Spis leži v AAL: A IX., fasc. 15. pod oznako Bergtaidingsprotokolle Seisenberg, kar pa je pomota, ker spada pravzaprav med spise graščine Soteske (Ainödt).

Jurček, potomec pive Žnidaršičeve soproge, še živ, sta prodaja in kup vinograda sploh ničeva (»null und nichtig«). Sklep graščinskega upravitelja je bil: Če Bele dokaže, da ima še terjati 4 fl in če deponira pri gorski gosposki 4 fl kot presežek vrednosti vinograda, potem se ta presežek 4 fl plodonosno naloži, in ga dobi za primer, da pride Jurček nazaj, on, ker je bil on pravi dedič vinograda; dotlej pa ostane denar naprej založen, vinograd pa pripade — Beletu. O lastninski pravici cerkve ni več govora.

Miha Bele je bil z ozirom na ves ta dejanski stan pripuščten k prisegi in jo je dne 6. oktobra 1761. v Soteski pred upraviteljem graščine in tremi pričami resnično storil. Besedilo napisano v sicer vseskozi nemškem zapisniku, se je glasilo takole:

»Jest Miha Welle persezhem Bogu ozhetu Sinu jenu Svetimu Duhu Mater Boshu jenu ufsem Lubim Svetnikam eno pravo pravizhno persego, da fsem jest moi ranzi popol sestri Catharinki Shniderzhitschouki is Shitam 13 krainskih Reinsh jenu udenarih 4 Reinsh biu pofsodu kateri doug ukup snasha 17 fl na tega pak sem ushe jest preieu od moiga Shuogra 13 fl kateri denari so bli te druge negau Shene Katarinke Shniderzhitschouke rojene Strausouke jenu letu je toku guishnu koker meni na moi posledni zhas pomagai Buh ozhe Syn, Sveti Duh, luba Mati Boshia inu ussi isvollenti Suetnikj Amen.«

S tem je bila dolgotrajna pravda v prid Beleta končana. In vendar se je oglasil čez 4 leta vnovič na vinogorskem zboru; to pot pa so ga odstranili kot sitreža. ne da bi mu izdali novo sodbo.

Na tej pravdi je pred vsem značilno, da volilo, ki ga je cerkev uveljavljala, ni bilo iz trte izvit, neobičajen pravni čin. Kakor vemo iz drugih pravnih predolenskih vinogorskih zbori, je veljalo običajno pravo, da gre hčerkam le to, kar je bilo materine dediščine, sinom pa ono, kar je oče zapustil¹¹⁾. Drugo, kar je podčrtati, je način prehoda dediščine brez oporoke zamrlega zapustnika na bližnje sorodnike, pa tudi poplačilo dolga moža in zapuščine njegove druge žene brez t. zv. zapuščinske razprave¹²⁾. Slednjič vidimo, kako je znal graščinski upravitelj izviti pravdo iz rok vinogorskih sodnikov in jo spraviti pred svoj forum. Ne vemo pač, kje je običal tisti »fruktifikat« 4 fl. Če ga je Bele založil, in to smemo domnevati, ga »Jurček« pač ni dobil, ampak ostal je pri graščini.

IV. Kmečka računsko pravda pred patrimonialnim sodiščem¹³⁾.

Pred gosposko (Herrschaft) v Žužemperku se je zglašila Mica Zupančič omož. Terlep in vložila tožbo »wegen einer alterlichen Betheillung ihres Ehemanns seelig«. Trdila je, da ji gre iz njene ženitne pogodbe z rajnikom po starih, in sicer 20 kron v gotovini, par okovanih koles in železna veriga, ter delež iz vinograda starišev v St. Mavru. Toženec je bil njen svak Josef Zupančič. Predložil je poravnavo z dne 13. maja 1758, da je imel dobiti tožiteljičin soprogo za vse svoje dedne zahteve po starih le 24 kr gotovine, okovani kolesi in pa železno verigo. Da pa je ta dolg odplačal, izročil je že ranjkemu bratu, tožitel-

¹¹⁾ »Was nach dem Huet Khombt, Jehnes soll auf den Huet i. e. Sohn und mit Tochter fallen« ... »Was nach der Petzen« (peča) »Khommt, das fellt und gebührt den Töchtern«. Oba izreka sta iz sodnih vinogorskih protokolov iz 17. stoletja. Glej Met. Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije i. t. d., ZZR III., str. 59.

¹²⁾ Glej Met. Dolenc, Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev. Ponatis iz ČZN 1927, str. 35 nasl.

¹³⁾ Spis leži v AAL: A IX, fasc. 21, konv. 1.

ljčinemu možu, eno kravo, vredno 6 kron, vina: enkrat za 3, drugič tudi za 3, tretjič za 2 kr 40, zadnjič za 1 fl 50. Tožiteljica je prerekala le gotovinsko vračilo in je bila pripuščena h glavni prisegi pač po tedaj še veljavnem splošnem sodnem redu dne 28. aprila 1790. Zapisala se je ta prisega sledeče:

Haupteid.

»Jest Mica Terleppovka« (prečrtano je Suppanzhohouka) »Perseschem Bogu usigemagozhnimu ena zhista Persega De Joseph Supanzhizh moj Schwager Na doti moimu ranzumu Mosche Andrezu Supanzchichu kar je meni vedeozhe, inu kar se spomnut morem nezh vezh koker eno kravo

Sa	6 kron
na vinu dvakrak	6 »
spet na vinu	2 » 4 petak
» » »	1 » 5 »
ukup za	16 kron 9 petak

inu nezh vezh odraitou ni, inu toku guischnu koker meni Bug ussigemagozhni na moj Pusledni zhaif pomagai amen.«

Sodni izrek se je glasil, da je tožiteljica zmagala z 11 kr in 2 petakoma in da ji mora nasprotnik ta znesek plačati v 8 dneh. Še istega dne pa se je zabeležilo v istih spisih, da se je tožiteljica odrekla (verzichtet) svojega zahtevka. Ni naveden razlog, zakaj je to storila. Bržčas je toženec stvar takoj poravnal.

Pravrozgodovinsko je tu značilno, da ne vemo iz spisov prav ničesar o tem, ali in na kakšen način se je vršila zapuščinska razprava po možu tožiteljice, dalje, kaj je bila usoda tistih koles in verige. Bržčas je vzrok teh nejasnosti samo pomanjkljivost zapisnika.

V. Tožba radi žalitve, sklopljena z nasprotno tožbo radi očetovstva pred krajevnim sodiščem¹⁴⁾.

Spisi, seveda nemški, prično z zapisnikom z dne 27. marca 1794. V zaglavju je navedeno kot sodišče »Ortsgericht Seisenberg«. Uradne osebe so bile: H. Joh. Nep. Pechann, Ortsrichter, ki je bil kolikor nam je znano iz drugih spisov, upravitelj v Žužemberku¹⁵⁾. Poleg krajevnega sodnika navaja zapisnik še Valentina Pechanna in Andreja Schurbi — kot prisednika (Beisitzer).

Kot tožitelj je nastopil Matija Boldan (Woldan) iz Sel in zahteval, da se kaznuje nasprotnica Mica Papež iz Sel, »wegen von der Beklagten dem Kläger angethanen Beschimpfung und vom Kläger dafür fordernden Genugthung«. Zapisnik se nadaljuje z »Amts-Nota«. Tu se ugotavlja, da so se vršili že

¹⁴⁾ Iz spisov v AAL: A IX, fasc. 13, konv. 5, točka 7.

¹⁵⁾ Iz spisov AAL: A IX, fasc. 15. Vezanemu folijantu o soteskih vinogorskih zborih so priloženi posebni protokoli. V onem z dne 16. dec. 1794. se navaja kot upravitelj graščine v Soteski Jakob Steyrer, kot zapisnikar pa je podpisaval podkrižane osebe »Joh. Bapt. Pehann«. Bržčas je bil ta Pehan identičen z onim, ki je vodil gori navedeno pravdo pred krajnim sodiščem v Žužemperku; kajti Soteska ni imela svojega krajnega sodišča, pač pa je obavljala svoje uradne dneve kot nadomestilo vinogorskih zborov. Naj še pripomnimo, da je bila Soteska l. 1794. oddana v zakup Alojziju Klinzu. Da je bil Joh. Nep. Pechann upravitelj graščine Žužemperk, vemo iz dekreta z dne 17. decembra 1785., s katerim je bil imenovan (AAL: A VIII, fasc. 12, konv. 1). Valentin Pehann pa je bil sin upravitelja. Zoper oba so se podložniki zelo pritoževali, ker sta pri pobiranju desetine in drugih davščin postopala prekruto.

pred gospodarskim uradom in krajevnim sodiščem (»von seiten des Wirtschaftsamt und Ortsgerichtes«¹⁶) poskusi sprave z velikim trudom (»allerdenkliche Mühe«), da pa je tožnik »ein bekannt boshafter und unruhiger Unterthan und muthwilliger Ruhestörer«.

Kaj je bil resnični substrat tožbe Matije Boldana, moramo samo domnevati: Nasprotnica ga je dolžila ponovno, da je oče njenega nezakonskega otroka. Pri pravdi je namreč ugovarjala tožbi zaradi storjene žalitve v stvari, kakor bi se danes izrazili, dokaz resnice. On, nasprotnik, ki je oženjen, da jo je res iznenada spolno zlorabil, pozneje, ko je zanosila, pa ji grozil s sekuro v roki, da jo ubije, če ne bo pred njegovo ženo tako govorila, da on ni oče. Sinček da se je rodil okoli 30. junija 1693.; tako pravi zapisnik, ki nikjer ne omenja imena nezakonskega deteta. Tožitelj je zahteval, da naj Mica Papež priseže, kdo je oče, toda še poprej naj se ji da najslavesnejši pouk o svetosti prisege in to vpričo domačega župnika iz Hinj, njene matere Maruške (sic!) in pa očima Ivana Muliča. Toženka, ki je postala sedaj pravzaprav tožiteljica, je izjavila, da hoče priseči. Radi vsestranske želje, da se ta pravda čim prej skonča, formuliralo je sodišče besedilo te prisege takoj in se je le-to zapisalo tako-le:

»Eidesformel. Jest Miza Papesch perseschschem Bogu otschetu, Sinu, Suetmo Ducho eno pravo ressnitschno Persego, da sem u moje uzheraschne Toschbe pravo Ressnizo govorila, inu u Protocoll sapissat dalla, netsch perstaula, al legala, tudi, de je moj Toschnik Mathia Woldan iz Sella utaitesh dneveh okuli Suetiga Michaela 1792 leta u negovech Snoschetih u mallem Detschem ta greh te Natschistosti is mano popoumema dopernessu, da sem od nega letega fanta kateriga sem okul Suetiga Petra 1793 leta rodilla, Spotschela, tudi is obenem drugim takiga Della doperneschalla, inu da obeden drugi nemore otscha letega otroka biti, koker samu on Mathia Woldan, Usse letu je toku reiss koker menu ussiga mogotschni Bug pomagaj Amen.«

Obe stranki prosite, pravi zapisnik nadalje, da naj se določi narok (Termin) za zaprisego na naslednji dan. Uradni dostavek pa se glasi, da ste obe stranki podložnika gosposke Žužemperk in da radi važnosti ne moreta plačati takse za sodbe in delati mnogo potov. Ker pa treba na osnovi patenta ddato Wien 19. julija 1786 št. 122¹⁷) pravde med podložniki »ohne ordentlichen Rechtszüge so viel möglich geschwind und unentgeltlich austragen«, zato sodišče nima pomislekov, da ugotovi strankama in odredi narok za zaprisego na sledeči dan ob 8. uri dopoldne in dá to strankama ustno na znanje. Zapisnik je podpisan od sodnika in obeh prisodnikov.

Nadaljevanje istega zapisnika drugega dne, 28. marca 1791. leta, navaja v zaglavju najprej iste uradne osebe kot prejšnjega dne, poleg tega pa še Martina Wernutha, župnika iz Hinj, Jakoba Anžeta Muchitsch-a, očima toženke (»Stiefvater der Beklagten«, sic!) in Maruška Muhitsch, njene matere. Mica Papež izjavi, da hoče priseči. Matija Boldan pa zahteva, da sme dva meščana iz Žužemperka (»zwey Bürger des hiesigen Marktes«) priklicati kot prič. Zapisnik se nadaljuje: »In Rücksicht der Dummheit dieses Unterthanen und sei-

¹⁶) O tem institutu glej Met. Dolenc, Do kedar so veljale »Gorske bukve« na Slovenskem, ČZN, 1925, str. 118, 119. Dalje Joh. Tschinkowitz, Darstellung des politischen Verhältnisses... mit bes. Rücksicht auf die Provinzen Steyermark, Kärnthen und Krain (1827), I., str. 354 nasl.

¹⁷) Joh. Tschinkowitz, l. c., str. 386 registrira pod datumom 19. Juli 1796 neko slično odredbo notranje-avstr. apelac. sodišča, patenta iz istega dne pa ne.

nes dem Anschleine nach gegen das Gericht hegenden Misstrauens und da gegenheilig auch darüber nichts eingewendet, wird seinem Begehren auch diesfalls eingewilligt«. Prišla sta torej Jakob Balant (Walland) »Bürger und Markrichter«, pa Anton Kos (Kuss), oba iz Žužemberka. V pričo vseh teh oseb je bila nato Mica Papež »umständlich verständlich und wohl begreiflich« poučena o pomenu prisege, na kar je na zgorejšnje besedilo prisege prisegla. Vsi navzočni so se podpisali, odn. nepismeni podkrižali in sodišče je izreklo sodbo: Mica Papež je bila oproščena, Jakob Boldan pa obsojen po IV. cap. § 10 & 11 bürgl. Gesetzes, denn höchst. Pat. No 1746 ddato 2233 Wien, 22. februarja 1791. § 4 ad 4¹⁸⁾, namreč, da je oče nezakonskega otroka (imena ni!) in da mu pripade dolžnost njega preskrbe. —

Na tej pravdi je zanimivo, s kakšno lahkoto je sodišče ugotavljalo stranke naravnost žaleče okolnosti in prešlo določbe glede pristojnosti. Po dvornem dekretu z dne 21. avgusta 1788. je smelo izvajati sodbe le o injurijah, t. j. zadevah žalitve časti in o dolgovih, ki so bili priznani, ter vršiti posle varuškega sodišča. Daje je videti iz zapisnika nemarnost zapisovanja, ki ne obsega niti točne označbe žalitve, niti imena otroka, da se identiteta pravnega spora pozneje ne bi dala dognati. Vrhu tega pa spoznamo iz vseh okolnosti, kako veliko spoštovanje je šlo tedaj prisegi. Iz tega spoštovanja se zrcali jasno globoka vernost slovenskega ljudstva. V zahtevi privatnega tožnika, da naj se publiciteta zaprisege po vsej sili raztegne na najširši možni krog ljudi, pa tiči poleg upa, da se bo dala toženka s tem preplašiti, gotovo tudi dober kos praznoverja, izvirajočega še iz poganskih nazorov. Saj se še danes govori po Dolenjskem, če vleče prepil skozi sobo iz oken in vrat, da je tako odprto, »kakor da bi prisezali«. Nekdaj so namreč pri zaprisegi v cerkvi odpirali vsa vrata in vsa okna, da bi vsi zli duhovi slišali, kako se vrši prisega in jo za primer, da je kriva, — maščevali.

Dodatek.

Ne iz uradnih spisov, ampak iz knjige obrazcev (»Formular-Buech«) Ivana Laybasser-ja¹⁹⁾, ki je shranjena v arhivu stolnega kapitlja v Ljubljani in datira iz l. 1641., naj prepisemo še sledeči torzo slovenske prisege. Nahaja se na strani 128, ne da bi str. 127 manjkala; pričinja pa očitno ne skraja, ampak v sredini besedila. Glasi se tako:

¹⁸⁾ Mišljen je pač t. zv. Jožefinski državljanski zakonik, ki je veljal v »nemških« provincah izza 1. januarja 1787. Gori citiran patent pa v Tschinkowitz, I, c., ni naveden.

¹⁹⁾ Točni naslov se glasi: »Mein Hannssen Laibasser Formularbuch«; na naslovnici strani je knjiga datirana s 7. septembrom 1641 ter je napisan motto: »Gottes Handt ist mein Schirm«. V tem rokopisu se nahaja tudi slovenski prevod gorskih bukev in pa besedilo »Beratschlagte Pergrechtsordnung in Crain und der windischen Mark, Isterreich und Kharst« iz l. 1595. Avtor te knjige je bil najbrž dvorski pisar ali oskrbnik ljubljanskega stolnega kapitlja, ki je imel svoje vinograde na Dolenjskem v okolici St. Jerneja. Med meščani, ki so navedeni v ljubljanskih matrikah tiste dobe, se nahaja, kakor stoji v Izvestjih muz. društva, X, str. 206, Ivan Labasser, kateremu je rodila soproga Marija Marieta dne 15. julija 1657 sina Jakoba. Identiteta navedenega Ivana Labasserja z avtorjem knjige obrazcev je verjetna. Da je bila rodbina Labasserjev zelo ugledna, kaže dejstvo, da se pojavlja pozneje v matrikah neki Ivan Jakob Labasser s predikatom pl. Laubenberg.

»Tega nekuli konza ni, temuzh ueden teh Job Icripanie, Ima jemati fato bodete vfe nauafhe Vboge duhize pomillili, vřak tri perfte gori vřignili Jenu Samano taku gouorili.

»Jest XY perfectem per tem Jemeni Gospudi Boga i Jenu te fuete Troize de iest otzhem to prauo Bofhio refniza kar ie meni uedezhe, Jenu bodem fanie vprashan poue-dati. Jenu kaer ie meni neudezhe, Samozhati in ia obeno mitto, daru, fourauftua, ali fa lubelni vola, kokar meni Bog pomagaj na moi polledni dan, kadar fe bode moia Dufha od tega telefa lozhila, Amen.«

Ta ne popolnoma vspeli obrazec je Ivan Laybasser prepisal pač iz kakšnega uradnega spisa, kakor so sploh vsi obrazci v njegovi knjigi posneti po konkretnih praktičnih primerih. Vzrok je bil seveda namen, da porabi obrazec pri kakšni poznejši priliki, ko bo on ali njegov predpostavljeni sodnik zaprisegal stranke ali priče. Vsekakor se vidi v tem spoznanje potrebe po uporabi slovenskega uradnega jezika že v dobi tridesetletne vojske, ki se je pa n. pr. na Koroškem, deloma tudi na Spodnjem Štajerskem še med svetovno vojsko zanikavala.

Dr. Metod Dolenc.

Iz vuzeniške zgodovine.

Vuzeniški trški arhiv hrani razen dveh originalnih pergamentnih sejmskih listin (prva iz leta 1560., druga iz l. 1837.) ter raznih trško upravo zadevajočih aktov, računov itd., tudi 3 knjige-rokopise, takozvane »Urkundenbuch« I., II., III. (kratko U. I., U. II., U. III.). To so zapisniki sodnih obravnjav, kupnih in ženitnih pogodb, zapuščinskih razprav in inventarizacij ter raznih magistratnih zadev, vendar ni U. I. najstarejši, temveč U. III. Ta sega in continuo od 18. avgusta 1684 do 17. februarja 1729, od 1770 naprej (do 1845) pa beleži le za nekatere periode kupne in ženitne pogodbe. Rokopisa U. II. in U. III. sta le izpopolnitev U. III., in sicer U. I. za dobo od 1745 do 1815 in U. II. za dobo od 1785 do 1800.

Ti zapisniki so važen vir za krajevno zgodovino Vuzenice; v njih niso ohranjena le imena trških sodnikov in svetovalcev, trškega prebivalstva in obrtništva, iz njih je točno razviden tudi delokrog trške sodnije, namreč: razsojanje prepirov, pravde radi obrekovanja in častikraje, tepežev, kaljenja nočnega miru itd., iztirjavanje dolžnih zneskov, prisojanje glob, šušmarjenje (nedovoljeno izvrševanje obrti), pred vsem pa seveda sklepanje kupnih pogodb za premičnine in nepremičnine, sklepanje ženitnih pogodb, tu pa tam tudi kakšna »Firfang Erlegung«, to je plačilo trške takse 72^h za najdene, oziroma tatom odvzete in pravim lastnikom vročene predmete.

Izmed obilice zanimivega gradiva hočemo tukaj opisati le dve zadevi, ki sta se obravnavali pred trško sodnijo od 19. marca do 6. aprila 1688 in jih nahajamo v zapisniku U. III. na straneh 28 do 34.

1. Vuzeniški tržani.

V prvi zadevi gre za trški mlin. Kakor je razvidno iz prejšnjih in poznejših zapiskov, je bil mlin ob Dravi, ki je bil bržda sličen onim, kakor jih nahajamo še danes južno od Maribora, lašt trške občine. Priklenjen je bil ob današnjem Pekovem travniku (za hišo števil. 23), menda, ker je bil tam dohod najpripravnejši. Vsako leto ga je bilo treba popravljati, zlasti »die Millschöf« (= čolna za mlin). Da se zadeva popravil enkrat uredi, se je določil na seji magistratnega sveta 19. marca 1688 vrštni red tako, da sta vsakokrat

po dva hišna posestnika skupaj morala izvršiti potrebno popravilo. Serija popravilavcev je bila ta-le:

Hans Aman¹⁾ in Koloman Veidl
 Blaž Galer²⁾ in Hans Kranes
 Hans Faschl³⁾ in Filip Hodnik⁴⁾
 Matija Kuplen⁵⁾ in Klement Peronik⁶⁾
 Juri Schiz⁷⁾ in Tomaž Schratt
 Jakob Grass⁸⁾ in Jernej Ribič
 Jorg Friz⁸⁾ in Matej Viher⁹⁾
 Mihael Pirkher⁹⁾ in Valentin in Hergolt⁹⁾
 Jožef Friz⁸⁾ in Lenart Tajčman
 Jorg Sgruebe⁹⁾ in Krištof Kafil¹⁰⁾
 Hans Strnad in Valentin Bernard
 Matija Nokh (»Maller«¹¹⁾) in Jakob Tajčman¹²⁾
 Klement Tajčman in Valentin Nadles¹³⁾
 (Simon) Perdiz¹⁴⁾ in Jakob Kuplen
 Ruef (Rudolf) Wietrich in Matej Wietrich
 Pongraz Pečnik in Simon Sielčnik
 Gašper Golob¹⁵⁾ in Jernej Kreč
 Štefan Wute in Magdalena Paumeister.

Gornji seznam, ki je vsekakor obsegal vse hišne posestnike, nam potemtakem pove, da je bilo v trgu, v današnji katastralni občini Vuzenici, takrat 36 hiš; v nekaterih so bile bržda pa še druge stranke, ali pa so spadale k hišam še bajte, ker nahajamo v zapisniku še precej drugih imen, zlasti obrtnikov, ki niso med gori naštetimi, tako Karel Schell, barvar, Štefan Jevšnik, tkalec, Urban Rosman, lončar, Matija Mašak, usnjar, Martin Posinc, mlinar, Aleš Oberwerber, brodnik (»Förg«), Valentin Urbancl, Koloman Gmajnar, Koloman Hudmayr in druge.

Ako primerjamo ta seznam z onim iz leta 1663. (oziroma 1662., ker je bil sestavljen še tega leta)¹⁶⁾, vidimo, da je skoraj polovica imen drugačnih — znak, da so se posestniki precej hitro menjali; naravnost neverjetna pa je raz-

¹⁾ Ugleden tržan, večkrat mag. svetovalec in trški sodnik 1681—83, 1689—92, 1696—99 in 1705—07.

²⁾ Ugleden tržan, večkrat mag. svet. in trški sodnik 1678—81, 1686—89, 1692—94 in 1704—05.

³⁾ Dalje časa mag. svetovalec.

⁴⁾ Tkalec; proti njemu gre pozneje opisani proces.

⁵⁾ Gostilničar. — ⁶⁾ Krojač. — ⁷⁾ Kovač.

⁸⁾ Njun oče Matija, trški sodnik 1652—55, vsak tudi nekaj časa mag. svet.

⁹⁾ Do 1687 žitničar za marenberški samostan na vuzen. gradu (»Castner der Herrschaft Sailand.«) od 16. II. 1687 hišni posestnik v Vuzenici in dolgo časa »Marktschreiber«. Za njim je bil upravnik vuzen. graščine Andrej Verdnik.

¹⁰⁾ Ključavničar, nekaj časa mag. svet., edina stara, še danes v Vuzenici živeča rodbina.

¹¹⁾ Mlinar, nekaj časa mag. svet. in 1694—96 trški sodnik.

¹²⁾ Mag. svet. in 1702—04 trški sodnik.

¹³⁾ Tkalec. — ¹⁴⁾ Usnjar.

¹⁵⁾ Vuzenica II., str. 61. Posinc ni bil »slikar«, temveč »mlinar«.

lika napram seznamu iz let 1629—35¹⁶⁾. Od vseh takrat naštetih imen nahajamo tukaj le še tri, namreč Friz, Peronik in Ribič. Tekom 60 let tako velike izpremembe posesti! Kaj je moglo biti temu vzrok? Morda kakšna elementarna katastrofa¹⁷⁾, morda preborni zaslužek, morda kaj drugega, — bilo kar koli, vsekakor kaže seznam na trajno priseljevanje ne iz tujine, (kakor prej), temveč s kmetov; kajti imena kakor Fajdl, Kranes, Kuplen, Šrat, Hergolt, Škrube, Nadles, Golob, Vietrih so domača imena kmetij v okolišu Vuzenice, in je najbolj verjetno, da so se kmečki sinovi (seveda s privoljenjem zemljiške gosposke, morda kot obrtniki) naselili v trgu in po malem pokupili na prodaj dane posesti. — In še nekaj igra pri tem precejšnjo vlogo: kakor je iz zapisov samih razvidno, so tržani radi posedali pri literčku vina, tudi dolgove so imeli nekateri prav debele. Kmetu-poljedelcu ni bilo niti možno, intimneje občevati in zapravljati s tržani (razlika med pravnimi tržani in kmeti je bila prevelika); pridne roke so si pri takratni skromnosti prav lahko kaj prihranile, zlasti še, ker jim domači zemljiški gospod (nadžupnik, marenberški samostan) ni bil oderuh ter tudi ni branil svojim podložnikom vseljevanja v trg, — prvi ne, ker je bil sam v trgu, od katerega je imel tudi svoj hasek, drugi pa, ker je bil trg sam itak od 1663 podrejen višjemu sodstvu in tudi podložen marenb. samostanu¹⁸⁾. Hišica z malim zemljiščem v trgu je stala v dobi 1680 — 1700 od 12 do 30 fl, in tak znesek si je priden kmet mogel zaslužiti že pri prodaji treh, štirih ali petih volov; bili so torej vsi predpogoji tako za prisilno prodajo lastnine tržanov kakor za naseljevanje s kmetov v trg dani. Tako je torej izginevanje tujih in porast domačih imen med tržani razumljivejše. Antropogeografsko pa odgovarja gibanje vuzeniškega prebivalstva današnjemu priseljevanju z dežele v obrtne in trgovske kraje.

2. Tržanska čast.

Iz povsem drugega vidika je zanimiva druga zadeva.

Stvar, za katero je šlo, je bila sledeča:

Tkalci iz Vuzenice so naznanili trški sodniji, da je (tkalcu) Filipu Hodniku poginil konj in da je on sam pomagal, spraviti konja z dvorišča na vrt, pomagati diati konja iz kože in potem zveliči mrhovino k Dravi. Pri razpravi (19. III. 1688) je Hodnik dejanje priznal, opravičujejoč se, da je bil k temu prisiljen, ker ni mogel dobiti nikogar drugega za to delo. Sodišče je razsodilo, da je zaradi tega dejanja, ki onečaščuje tržana, izključen iz vrst tržanov vse dotlej, dokler ne dobi od vlade patenta, ki ga oprošča krivde. Do tja se mu ukinejo tržanske pravice in se mu prepove, izvrševati obrt, ali pa naj proda svojo hišo.

Kar nato je pri isti sodniji vložil tožbo proti Hodniku tudi ceh tkalcev po svojem predstojniku («Handtwerchs-Vattern») Štefanu Jevšniku. Prva razprava je bila 23. marca; zvemo, da sta bila pri obtožencu tkalca-mojstra Valentin Nadles in Janez Dravčpaher, ki sta preiskala zadevo, in jima je obtoženec dejstvo priznal, izgovarjajoč se, da bi bil rad plačal komu drugemu 4 groše, če bi namesto njega opravil konjedersko delo, pa nikogar ni mogel dobiti.

¹⁶⁾ ČZN XXII., str. 180 pod črto.

¹⁷⁾ Slomšek omenja na nekem konceptu za kroniko velik požar v spod. trgu nekake okoli 1650.

¹⁸⁾ Tozadevni pasus kupne, oziroma prodajne pogodbe Hansa Karla Kometerja samostanu dominikank v Marenbergu z dne 3. febr. 1663 se glasi: »... neben den eigenthumb. und obrigkheitlichen Jurisdiction über den Markt Untder-Saildhoffen...«

Pri obravnavi je Hodnika zastopal svak Jernej Maurau, tržan iz Dravograda, in izjavil, da se Hodnik mrhovine ni dotaknil z golimi rokami, ampak jo samo pomagal s palico dvigniti na lestvo in še to le radi skrajne sile. Zaradi tega vendar še ne more izgubiti svoje rokodelske obrti. Sicer pa, če vedo tožitelji kaj več, naj to dokažejo z več pričami.

Tožitelj izjavi, da je dobil prepozno vabilo k obravnavi in se zato ni mogel pobrigati za več prič; razprava pa naj se preloži na račun obtoženca na drug dan, do tja bode dobil še več prič. — Izvrševanje obrti pa naj se mu, kolikor je v jurisdikciji trške sodnije, prepove. Kot dan razprave se je potem določil 6. april.

Druga razprava. Tožitelj Jevšnik ponovi še enkrat svojo obtožbo, tudi Nadles in Dravčpalher izpovesta isto. Kot tretja priča nastopi Pongrac Pečnik, tkalec in tržan v Vuzenici, in izpove, da je na pustni torek peljal svojega konja k vodi in pri tem govoril z obtoženim, ki mu je pravil, da išče mojstra, ki bi mu djal konja iz kože. Konj da mu je poginil na dvorišču in da je poslal po Arneja (tudi Vuzeničana), ta pa da ni hotel priti, zato je sam pomagal djati mrhovino na lestvo in valje in ga z vleči na vrt. — Obtoženec je to izpoved potrdil.

Tožitelj nato zahteva, da se prepove Hodniku, kolikor je v jurisdikciji trga, nadaljnje izvrševanje obrti; če bi pa sodnja tega ne storila, bi stvar utegnila imeti zle posledice glede privilegijev, in če tkalci ne bi dobili dovoljnega zadoščanja, se bodo pritožili na višjo instanco.

Pri nadaljnjem razgovoru in poskusu izravnave so se potem sporazumeli (magistrat in tožitelji) in se je izrekla naslednja

razsodba.

Obtoženec si mora preskrbeti tekom 6 tednov in 3 dni od vlade patent, ki ga oprošča gornje krivde, da ne bode zaradi tega nečastnega dejanja trpel trg sramote in škode; pa tudi od obrtne zadruga («Hauptladt») v Gradcu si mora izposlovati rabsodbo, ki se bode glasila na kazen in ne na izgubo obrti, sicer se ne bo več smatral za člana trške zajednice, tudi ne bo smel imeti s tržani nikakih stikov, temveč bo moral v rečenem terminu prodati svojo hišo. Izvrševanje obrti pa se mu popolnoma ustavi¹⁹⁾.

(Končni izid zadeve ni v zapisniku, bržkone je Hodnik moral hišo prodati.)

Čudno ostra, naravnost drakonična se nam zdi gornja rabsodba! Kaj je danes na tem, če komu pogine konj, pa ga dene sam iz kože in ga zakoplje? Prihrani si stroške za konjača — pa gotovo. Toda še pred slabimi sto leti je bila stvar kočljivejša, čeravno ne tako huda; za 17. stoletje z njegovo razvito cehovsko organizacijo, ki je skrbno čuvala čistost obrti in svojih članov, pa je bil to naravnost »crimen laesae fraternitatis«, torej zločin prvega reda, kar je iz takratnega pojmovanja povsem razumljivo. Kako skrbno se izogibljejo privilegirani meščani in tržani le količkaj onečašujočega dela! Stvar gre tako daleč, da si celo zapisnikar ne upa vstaviti v zapisnik besed kakor »Schinter«, »Thumb« (= gnoj), »Hure« itd. brez oprostilnega »s. v.« (sit venia).

Sodna obravnava je značilna za čas, ko je bil pojem enakosti ljudi še nepriznan in nedopusten in ko je bilo človeštvo na fevdalni način razdeljeno v stanove. Stanovske edinice so bile v svojem sestavu ravnopravne; ravnopravnost so pa čuvala s formalistično obrambo stanovsko zamišljene stanov-

¹⁹⁾ V izvorniku: »das Handtwerch vellig einzustöllen, und da sie ain solhes gestalten würden, gar umb Ihre Freyheiten khumen mechten«.

ske časti. Ohranili so se pri nas nazori fevdalne stanovske časti do 1848, ko v prosvitljenosti porojeno človečanstvo nadomesti samo še zunanjo stanovsko zavest.

Iz pravde same zvemo še, da so imeli trgi Vuzenica, Muta in Marenberg skupen ceh tkalcev. Glava v zapisniku razprave 23. marca se namreč glasi: »N. das Handtwerch zu Sailhoffen, Mauth und Marnberg contra Phillippen Hodnigg Ihren Mit Maister«. Vseeno pa ni dvoma, da sta tudi Jevšnik in Dravčpaher bila Vuzeničana, (o Nadlesu in Pečniku vemo to iz seznama v prvo opisani zadevi), saj sta ti imeni še danes ohranjeni v Vuzenici, dočim jih na Muti ali v Marenbergu ni. Sklepati bi torej smeli, da je bil tudi sedež ceha v Vuzenici. So-li morda smeli biti organizirani v cehu tudi tkalci-kmeti? Potem bi imeni Jevšnik in Dravčpaher bili ne samo brez dvoma vuzeniški, temveč bi se dali tudi lokalizirati; kajti Jevšnik je še danes kmetija v Št. Vidu, in Dravčpaher v Št. Janžu, oboje blizu Vuzenice. Iz seznama ceha splavarjev vemo, da so tvorili večino članstva baš kmetje iz vuzeniške okolice, tkalstvo pa je bilo že od nekaj na kmetih zelo razširjeno, — tudi ni pravega vzroka, zakaj ne bi bili smeli vstopiti v organizacijo. Paralele so često nevarne, — tukaj je pa morda vendar dopustna.

J o s. M r a v l j a k.

Arheološka izkopavanja pri Sv. Lenartu v Slov. gor. l. 1930.

Da se približno ugotovi čas nastanka slovenjegoriških gomil, je sklenilo Muzejsko društvo v Mariboru preiskati v poletju 1930 nekaj gomil okoli Sv. Lenarta v Slovenskih goricah in s tem nadaljevati vsled svetovne vojne prekinjeno arheološko proučevanje Podravja.

Delo Muzejskega društva v Mariboru so uvidevno in hvalevredno podpirali merodajni krogi pri Sv. Lenartu. S posebno vnamo je šel Muzejskemu društvu na roko s svojim širokim vplivom župan dr. Milan Gorišek, ki je ob vsaki priliki nudil društvu svojo uspešno pomoč. Simpatično so pomagali pri izvršitvi društvenega programa starešina sodišča dr. Ožbold Hlaunig, župan v Žetarjevi Jakob Arnuš in Leopold Serk, posestnik v Radehovi. Osebnostno je s svojo uslužnostjo podpiral zastopnika Muzejskega društva cand. paed. Branko Polič, ki je tudi izvršil slike 1, 2, 3. Vsem gospodom izreka društvo na tem mestu svojo iskreno zahvalo.

Gomile okoli Sv. Lenarta v Slovenskih goricah leže v krožni črti, in sicer na južnih nosovih goriških grebenov, ki se vlečejo od razvodja med Muro in Dravo proti jugu, in na severnih nosovih grebenov, ki se znižajo s Strmo goro in z Zavrhom k Pesnici. Sklopitev meridijonalnih dolin Globovnice in Velke z zaključno paralelno dolino Pesnice, sredi katere sklopitve leži Sv. Lenart, je tako obdana od venca gomil v Partinju, Zamarkovi, na Vardi, v Črnem lesu, v Žerjavcih, v Porčiču, na Gočovskem vrhu in Strmi gori. Poleg teh gomil pa, ki leže na točkah, kjer začno goriški grebeni padati k dolinam, se nahajajo v Lormanjskem lesu, v Hrastju in na radehovskih »Gomilah« gomile na položajih, kjer preidejo pobočja severnih hrbtov končno v dolino Pesnice.

V zemljepisnem oziru odgovarjajo krožnica in žarišča gomil dvema tipoma slovenjegoriških selišč, ki sta značilno razvita okoli Sv. Lenarta. Gomile na krožnici, ki leže na pobočjih goriških grebenov, odgovarjajo viničarskim

bivališčem, ki se v vrstah vlečejo po slovenjegoriških hrbtih ob kolovozu nad vinogradi, in ki predstavljajo konec viničarskih selišč in vinogradništva s severa in juga proti Pesnici. Gomile v žariščih pa odgovarjajo vaškim seliščem, ki leže na vznožju pobočij, obenem pa v dolini na črti, katere ne dosežejo poplave Pesnice ali Velke. Lega gomil okoli Sv. Lenarta nakazuje zvezo dveh danes značilnih tipov slovenjegoriških selišč s selišči v prazgodovini.

1. Gomila na Hrastju v Žetarjevi. Arheološka izkopavanja 1930 je Muzejsko društvo navezalo na 1926 odkriti rimski grob v obliki zaboja na parceli Hrastje žetarijske občine. Ljudstvo teh gomil ni poznalo, dokler niso odkrili imenovanega groba in posekali hrastov, ki so rastle nad gomilami. S psihološkega stališča je zanimivo, da so se takoj po odkritju groba 1926 pojavili »strahovi«, in to v ponočnem ognjenem svitu v obliki cvetočih rož, ki so ga hoteli videti tuptam vozniki pri odkritem grobu v pozni noči in slišati viharni šum, ki podira hraste. Hrastje je položna kopa, kjer se pobočje s Črnega lesa, W od Globovnice zadnjič, in to položno dvigne, da se nato prav tako položno spusti na jug proti Žetarjevi in Pesnici. Na NE pada Hrastje strmo v jarek, ki je ostanek kolovoza pred zgraditvijo sedanje ceste Lormanje — Sv. Rupert v Slov. gor. — Ptuj, tik E nad imenovanim jarkom. Ker leži gomila že na severnem pobočju Hrastja in vsled hrastovega grmovja, zlasti na W in E, se je pričelo izkopavanje od njenega vznožja, od N. Velikost gomile znaša v smeri S-N 12 m, W-E pa 11 m, višina v sredini znaša 2.10 m. Rov od N proti S je razkril glino, v kateri so v plasti 0.60 m do 1 m redno nastopali v presledkih po 0.20 m—0.30 m kremenjaki in oglje. Koncem šestega metra je nastopilo 0.15 m nad prvotno zemljo položno proti N padajoče, kakor tlak urejeno kamenje jajčastih, do 0.22 m dolgih kremenjakov. Medtem ko se je v plasti 0.60 m do 1 m pojavljalo poleg kremenjakov le oglje, je ležala na kremenjakastem tlaku tudi opeka in črepi provincijalnorimskega izvora. V začetku sedmega metra je postajalo na tlaku oglje vedno bolj pogosto. V globini 1.48 m pa so se pokazali lajtovski apnenci (slika 1). Iz tehničnih ozirov je bilo potrebno razkopati gomilo še od E in S, in tu se je pokazalo v isti plasti kot na N oglje in kremenjak. Tik E in SE od v sredini gomile ležeče ravnine z lajtovskim apnencem so se pokazala štiri gnezda oglja in v zvezi z njimi provincijalnorimski črepi. S strnitvijo izkopavanj od vseh treh strani je postala v že naznačeni višini — 1.48 m pod vrhom — jasna ploskev iz zloženih lajtovskih apnencev (slika 1) v obliki romboida, katerega S stranica meri 0.80, W 0.95 m, ostali pa po 1 m. Vrhajo ploskev tvorijo ploščati amorfn kamni, na katerih leže zlasti S in SE ostanki opeke, črepi in mnogo oglja. Globina lajtovsko apneniške ravnine znaša NE 0.45 m, NW 0.36 m, SW 0.28 m in SE 0.45 m, tako da se ta grob v ožjem smislu besede znižuje od E proti W. Ves grob v ožjem smislu sestoji pretežno iz lajtovcev, ki so strnjeni v kompaktno enoto z glino. Ker se je SW nadaljeval v strnjenem kamenišču navzdol, je jasno, da se je ta ogel zrušil in da ne leži več v prvotni legi; tako da je zniževanje od E proti W še bolj očitno. Pod tem grobom pa, v katerem se nahaja 0.70 m od SW ogla in v globini 0.20 m večje gnezdo oglja, leži v isti smeri E-W vodoravno trapecasta dvojna plošča (slika 2); vzporedna E stranica znaša 0.91 m, W 1.04 m, N 1.08 m in S 1.14 m; k njej na W priključena istotako trapecasta manjša plošča je dolga v svoji krajši vzporedni stranici 0.67 m, daljši 0.78 m, N 0.40 m in S 0.36 m. Medtem ko pokriva večjo E ploščo v glavnem grob v ožjem smislu, pa se nahajajo, razen na SW z groba razvaljenega kamenišča, na oglih SW in NW večji ploščati in amorfn kamni.

Povprečna debelina večje plošče znaša 0.15 m in se od 0.11 m na E ojači proti W na 0.20 m; manjša plošča je tanjša: 0.09—0.10 m.

Vsled tega se je pokazala po dvigu obeh plošč ravnina pod malo ploščo za istotako 0.09—0.10 m višja od ravnine pod večjo ploščo. Ta ravnina pod trapezastima ploščama je zgrajena iz do 0.21 m dolgih in največ do 0.10 m širokih, od vode izokrogličnenih kremenjakov in v manjši meri iz peščenjakov. Kamni so bili zvezani med seboj večinoma s pesniškim peskom, v manjšem delu tudi z glino. Plast kremenjakov in peščenec pod ploščami, ki je debela pod malo ploščo 0.22 m, pod veliko povprečno 0.13 m, je v neposredni zvezi s tlakom, ki se vleče od SE in SW oglov v loku na prvotni gladini zemlje okoli vsega W, N in E groba proti N, kjer se oddalji od groba samega največ, za 0.86 m. Na S tlaka ni; na S prehaja plast kremenjakov in peščenec pod ploščama v pokončni 0.15 m širok suhi zid, ki oklepa na S obe plošči in ki obdaja na SE tudi grob nad večjo ploščo.

Vsebina gomile torej sestoji iz treh sestavin:

- a) iz groba nad večjo ploščo (slika 1),
- b) iz dvojne plošče pod grobom (slika 2),
- c) iz temelja pod ploščama, ki je horizontalno v neposredni zvezi s tlakom in ki prehaja na S vertikalno v suhi zid.

Gradivo, iz katerega sestoji vsebina gomile, kaže troje sestavin. Grob v ožjem smislu je mešana tvorba lajtoveca in gline. Plošči pod grobom sta iz lajtoveca, katerega prepevanje je že v toliko napredovalo, da je ugotovitev eventualnega smotrenega človeškega dela, n. pr. reliefa, nemogoča. Tlak okoli groba v širšem smislu, temelj pod ploščama in suhi zid na S pa je večinoma iz kremenjakov, v manjšini pa iz peščenecov.

Gomila ne kaže znakov, da bi bila kdaj oplenjena. Deloma razvaljeni NW ogel groba v ožjem smislu leži v smeri pobočja, vsled česar ga je zrušil plaz. Sicer je pa grob kot celota ostal ohranjen skoro v geometričnem redu. Ker pa je bil grob brez vsebine, ker so provincijalnoroimske črepinje in za kronološko ugotovitev groba važni košček terrae sigillatae ležale v notranjosti gomile izven groba, in končno vsled oblike groba samega je jasno, da imamo v gomili na Hrastju rimski kenotaf; to je spominski grob človeka, ki je umrl n. pr. v tujini, in čigar trupla ni bilo mogoče dovesti iz tujine in ga pokopati doma (tumulus honorarius).

2. Gomila v Radehovi. Od Sv. Lenarta se vleče med Velko in Globovnicco greben proti SE in NW od Radehove zavije naravnost proti E, proti Sv. Trojici. Kjer preide na E ta greben k Velki, in na meji, do kamor seže ob povodnjih poplava Velke, leži večja gomila na od S-N rahlo nagnjenem, v ravnino se izgubljajočem vznožju. Dolžina gomile N-S znaša 16 m, širina W-E pa 15 m, višina pa 4.20 m. Ledinsko ime parcele, na kateri stoji gomila, je »Gomile«.

Tradicija ne pozna še kakih drugih, nekdanjih gomil. Precejšnja velikost gomile ni dovela ljudstva do tega, da bi zvezalo njen nastoj z Noetom ali pa s postojankami topničarjev v borbah s pesjanskim ljudstvom, kakor pri skupini manjših gomil v Porčiču; prav tako tudi ne v zvezo z Atilo, o katerem ve pod Krenpljevim uplivom še danes vsak slovenjegoriški otrok, da je pokopan v treh krstah v gomili med Muro in Dravo.

Radi nagnjenosti ozemlja proti N se je tudi v tej gomili, ki leži v listnatem gozdu, kopalo od NNW proti sredini. Kopanje N rova kakor tudi pozneje razširjenje v sredini gomile po napravi rova od SE je pokazalo, kakor v Hra-

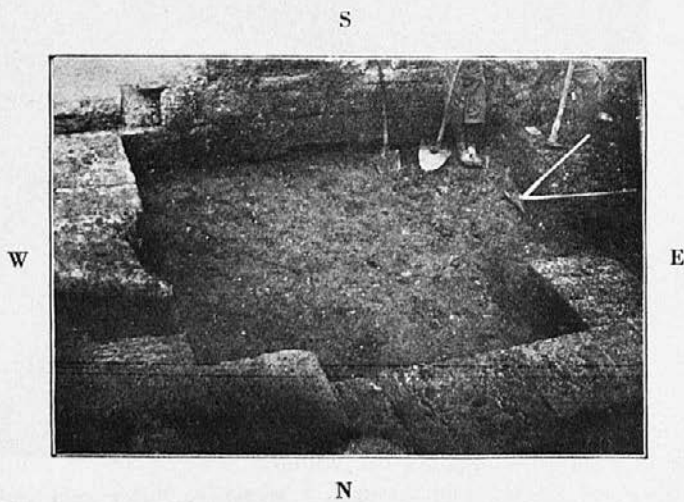
Slika 1.
Žetarjeva.
Grob v ožjem smislu.

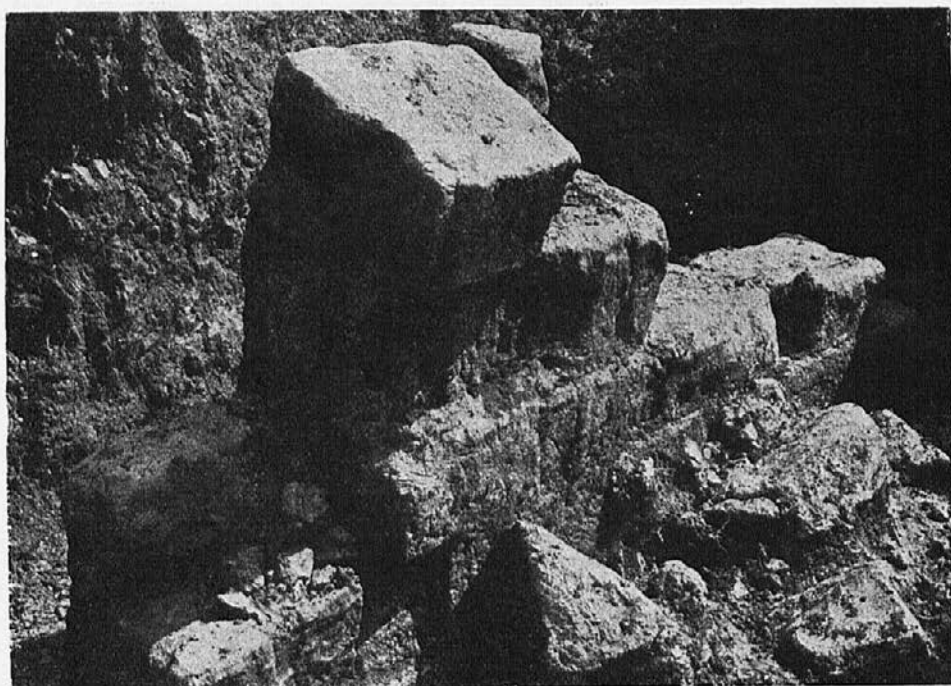

Slika 2.
Žetarjeva.
Plošči pod grobom v ožjem smislu.

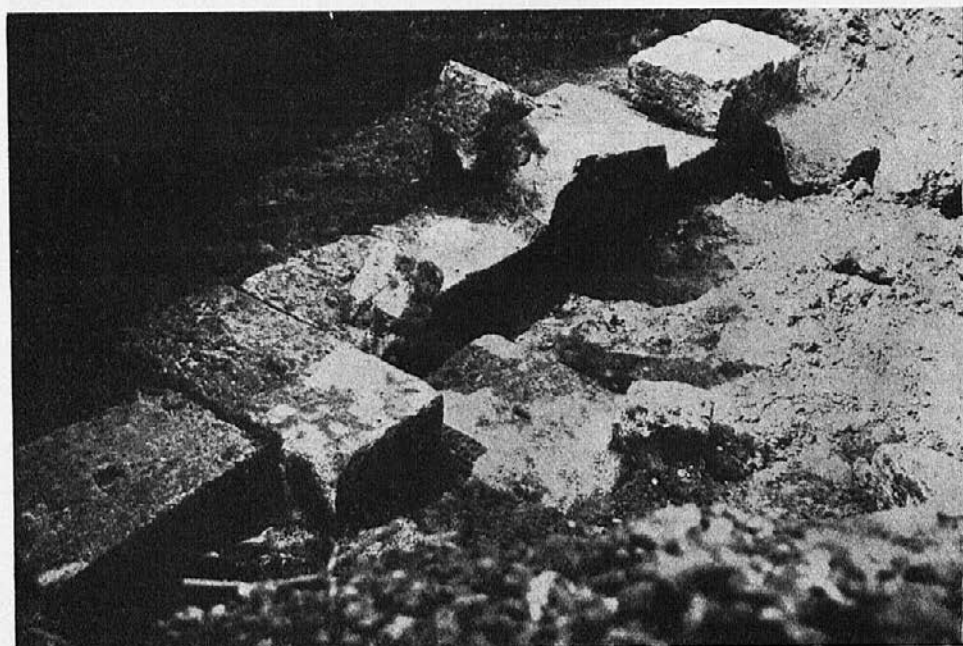

Slika 3.
Radehova.
Tločrt groba.

Slika 4. Radehova. Severna stena groba

Slika 5. Radehova. Južna stena groba.

stju kremenjake, lajtovce v koncentrično-vzporednih črtah v presledkih 0.90 m do 1.30 m. Ker sta pokazala oba rova tozadevno isto sliko, je upravičena trditev, da se nahajajo lajtovci okoli sredine gomile v položaju koncentričnih krogov. V začetku drugega metra se pojavijo na meji mrtve, prvotne zemeljske plasti črepinje provincijalnorimskega izvora, v četrtem metru pa nastopijo poleg črepov tudi kosi rimske opeke, žindra, gnezda oglja in kosti, ostanki vretencev in piščalk; razen oglja, ki leži 1.10 m pod površino gomile, leže ostali predmeti na prvotni zemlji. V drugem metru se jasno pokažeta gornji dve plasti; s koreninami precej pomešana in uplivana vrhnja plast (a) gomile iz okoliške gline in spodnja (b) iz mastne sivkaste gline z večjimi kosi še nepreperlega laporja. V petem metru se pojavi v lapornati plasti terra sigillata in kosi opeke z vodoravnimi in vzporednimi rezi. V šestem metru se pridruži drugi plasti laporja še grušč iz tekoče vode, popolnoma sličen današnjemu grušču v bližnji Velki. Proti sredini gomile leže zlasti pod lapornato plastjo in v njej vedno večje množine žindre, v zvezi z njo pa zelo preperela opeka in črepinje s svetlo, črno glazuro ter z nizkimi, vzporednimi žlebovi. Obenem s tem pa ponehava v drugi plasti lapor kakor tudi grušč in oba nadomesti gnajs z mnogimi nepreperelimi ploščami, s katerimi se meša od primesi sljude svetlikajoča glina in vitrificirana žindra. Zgornja plast, nad gnajsasto drugo plastjo postaja vse bolj prodnata; pod drugo plastjo pa se razvije iz prehoda v prvotno površino zemlje izrazita tretja plast (c) težke rdečkaste gline, kateri manjka vsaka primes peska kakor tudi grušča, laporja ali gnajsa. Kot že v četrtem metru pod prehodom druge plasti v prvotno površino zemlje tako leži lajtovec sedaj pod tretjo plastjo. Medtem ko prevladujejo v drugi plasti žindra in opeka, prevladujejo v tretji plasti črepinje, opeka manjka popolnoma, žindra pa poneha že na vrhu tretje plasti.

Imenovane tri plasti (1.45 m, 1 m, 1.50 m) so zlasti v sredini gomile ostro izražene; tu se pojavijo pod tretjo plastjo večja gnezda oglja. Lajtovec postaja nereden ali zato gosto razvrščen; ker pa ga ni, tam stopa na dan 0.09 m—0.10 m debela rumena glina, pod njo in pod lajtovcem sledi 0.20 m—0.25 m debel sloj fine rjavo-sivkaste gline, ki polagoma prehaja v prvotno zemljo s temno glino. Lajtovec je močno preperel, tako da ne ostane strnjen, ampak se drobi v moker pesek. Od sredine gomile proti E in SE nastopa mesto rumene gline kot zveza med lajtovcem istotako močno preperel pesek, med katerim so pogosto črepinje z vzporednimi cik-cakastimi plastičnimi progami in ki preide polagoma v vodoraven tlak, ki je izgrajen iz lajtovskih kamnov in lajtovskega peska. Debelina tlaka je različna, od 0.03 m do 0.11 m; tlak je trden kakor današnji cement, dokler ne pride v stik z vlago, n. pr. z jutranjo roso.

1.20 m ESE od sredine gomile se je pokazal v globini 2.35 m obdelan kamen, katerega smer je držala na E. Izkopavanje in razširjanje v tem pravcu je odkrilo zopet lepo izražene tri plasti; zlasti močno je bila izražena gnajnsasta plast. Od sredine proti E leži zlasti na N oglje v vedno večjih množinah v drugi plasti in 0.30 m od NE oglja N se je našel v globini 1.85 m kos bronaste zaponke. Izkopavanje samo pa je od groba razkrilo najprej N steno, ki je najvišja in dosega višino 1.28 m pod površino gomile. N stena (slika 4) sestoji iz petih slojev mogočnih obdelanih kamnov; ves material v grobu je izključno iz lajtovca. Samostojno in nad ostale stene groba (slika 3) se dvigajo štiri plasti kamnov. Vrhnja plast sestoji iz dveh kamnov, od katerih je E radi preperevanja že močno razpadel. Vrhnja ravnina E kamna ima obliko tri-

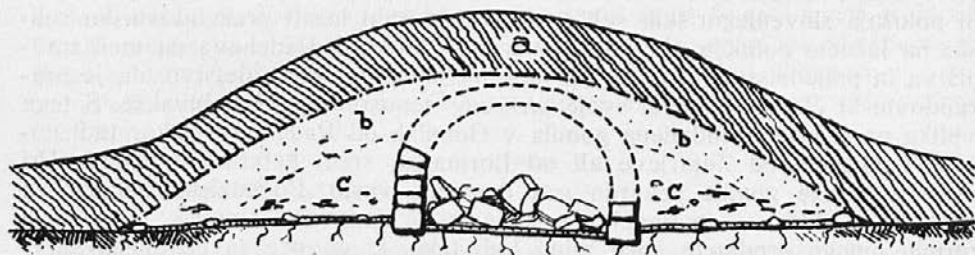
kotnika s katetama NW-SE 0.39 m, NE-SW 0.29 m, hipotenuza pa meri 0.48 m. Hipotenuzo združuje na E z N kateto 0.08 m, z W pa 0.13 m širok, raven ogel iz osnovne ploskve, iz česar je nakazana tudi prvotna, prizmatična oblika kamna. Višina kamna znaša 0.52 m in nalikuje tozadevno višini kamnov v ostalih plasteh, ohranjena N dolžina pa 0.58 m. N stran kamna je nagnjena proti SW za 0.19 m, vrhnja ploskev istotja za 0.13 m. W od njega je prizmatičen kamen, ki leži v isti smeri kot vsa N stena groba, ki je za 18° odklonjena od smeri E-W proti NW-SE. N spodnja in gornja osnovnica meri 0.62 m, širina je enaka širini E kamna, 0.57 m; N višina 0.47 m, S pa 0.35 m, iz česar sledi nagnjenost 0.12 m proti S. SW ogel je vdolan v smeri proti N za širino 0.25 m, proti W pa za 0.10 m, tako da je na SW oglu pravokotna ogelna vdolbina. Pod tema dvema kamnoma se dolžina zidu razširi proti E; drugo plast zidu sestavljajo trije kamni, kateri so kot vsi kamni v stenah groba brez medsebojne vezi tako na strani kakor tudi navzgor in navzdol. Tako je ves zid v grobu mogočen suh zid, v katerem nadomešča malto nekaj vmesnega apneniškega peska. W kamen v drugi plasti je dolg 1.06 m in širok 0.53 m; nagnjen je istotako proti S, ali radi prepevanja le za spoznanje. E kamen je dolg 1.08 m, širok 0.62 m in je prav tako očitvidno nagnjen naprej, enako tudi manjši srednji kamen z dolžino 0.29 m. Tretja plast kamnov v N zidu se zopet razširi proti E in W, tako da doseže zid daljino 3.32 m; dolžina posameznega kamna v tretji kakor tudi v četrti plasti, ki doseže dolžino 4.14 m, se podaljša do 1.50 m in 1.70 m, višina spodnjih plasti je povprečno 0.42 m, širina pa slična širini v vrhnjih dveh plasteh. Ogelna vdolbina iz prve in druge plasti kamnov izgine v tretji plasti, zato pa manjka SW tretji plasti ogelni kamen, tako da znaša na tem mestu zidu širina samo 0.31 m; manjša ogelna vdolbina se nahaja v tretji plasti tudi v SE oglu končnega E kamna.

Pravokotno na četrto plast N zidu se naslanja W zid (slika 3), ki meri v luči 3 m. Dolžina kamnov v W steni se menjuje od 0.75 m do 1.18 m, njih povprečna širina znaša 0.62 m, višina pa 0.31 m. Na S od W zidu se pravokotno in vzporedno z N zidom nadaljuje S stena (slika 5), ki je najdaljša in katera meri od SW ogla groba do E konca 5.50 m; dolžina geometrično obdelanih kamnov je 0.60 m do 0.97 m, širina povprečno 0.63 m in višina kakor pri W zidu 0.31 m. 3.28 m od SW ogla proti E pa se na dolžini 1.34 m nasloni na S steno podaljšek proti N, proti E koncu N stene. Ta nastavek konča že v dolžini 0.87 m, tako da se med njim in E zaključkom N stene razvije 2.13 m široki vhod v grob. W in S stena sestoji samo iz ene sklenjene plasti in samo sporadično ter brez sistema leže na njej ostanke druge plasti. Kamni v W in S steni, pa tudi v vrhnji plasti N imajo podolžne vdolbine dolge 0.08 m, široke 0.04 m in globoke 0.06 m, katere se v notranjosti razširijo v smeri dolžine. Na zunanji strani groba se širi ob četrti plasti N stene in ob W in S steni tlak. Ob vhodu leže na koncu S in v podaljšku N stene kamni, ki nakazujejo sivo-cvrstno lopo pred notranjostjo groba.

Notranjost groba je bila zasuta od ravnine S in W stene v globini 0.50 m s kamenjem; to istotako izključno lajtovsko kamenje se še ni usedlo in strnilo z glino. Med maso kamenja so obstojali precej veliki prazni prostori, ki so omogočili ob deževju vodi, da je pronicala v nje in skozi nje, medtem ko je drugje izven groba zastala v glini. Večina kamenja v grobu med vhodom in stenami je imela konično obliko presekanе piramide. Povprečno znašajo njih večje dimenzije v dolžini 0.48 m, v širini 0.36 m in v višini 0.25 m; manjše pa imajo isto višino, dolžina in širina pa pojenja za 0.08 m do 0.14 m. V no-

tranjosti groba so popolnoma manjkala gnezda oglja, ki pa so se zato pojavljala toliko bolj pogosto in obenem z vitrificirano žlindro v drugi plasti izven groba, v največji meri pa na E, pred vhodom; isto je z opeko, medtem ko so črepinje enakomerno goste v grobu kakor izven njega. Od hribin se nahajajo NW od N stene in SWW od S stene v drugi plasti precejšnje množine preperelega laporja in gnajsa, v tretji plasti ob vsej W steni tudi grušč iz tekoče vode. Črepinje kažejo obrise vertikalnih brazd; na ostankih trebuhoval od vrčev so pogosti koncentrični plastični obroči, po eden zgoraj in po eden spodaj. Obenem s tem so v zunanosti svetlih glazurnih črepinj pogosti radialni rezi, progasti žlebovi in obroči ter vertikalne brazde. V nastanku posod je očitno deloma lončarski stol, deloma pa so posode izdelane še brez njega. Opeka kaže večinoma, v kolikor ni gladka, vzporedne žlebove, 0,25 m S od E konca tretje plasti N stene se je našel v globini 3,05 m ostanek ovrtnice in poleg nje ostanek črepinj z vzporednimi trojnimi žlebovi, ki se vlečejo od dna proti vrhu.

Vsebina radehovske gomile predstavlja ostanek iz subega zidu zgrajene-ga groba, čigar N in S steni je vezal istotako suh banjasti obok. Konstrukcija groba in deloma keramika nam kaže predrimski, provincijalnorimska keramika, terra sigillata in opeka pa rimski izvor. Kronološko spada nastanek groba v zgodnjorimsko dobo, ko so pri nas še kulturno enako močni ilirokeltski in rimski vplivi. Pozneje pa je bil grob izropan; ako ne prej, je bil ob tej priliki udrt banjasti obok; zunanjih znakov za izropanje gomile sicer ni. Govori pa za to dejstvo, da je bil grob prazen, da so se med kamenjem iz oboka nahajale pač živalske kosti, človeške pa vse izven groba, tako pri vhodu in na S tik ob S steni. Pred vhodom v grob so bili podaljški N in S sten, tako da je bil to po tločrtu grob »in antis«, torej grob, v čigar notranjost je uvajala od E odprta lopa.

Shematični prerez N—S gomile pri Radehovi.

Končna ocena izkopavanj spada na zaključek arheološkega raziskavanja svetolenarške okolice.

Za sedaj ugotovimo samo, kar je evidentno iz žarišč gomil okoli Sv. Lenarta. V rimski dobi je bila okolica Sv. Lenarta prometno in političnogeografsko navezana na Ptuj, od katerega jo loči enaka razdalja kot od današnjega Maribora; današnji Maribor na svetolenarško okolico ni mogel uplivati, ker v rimski dobi Maribora kot mesta še ni bilo. Gnajs v radehovski gomili pa dokazuje sigurno stike svetolenarške okolice z Dravsko dolino. Kajti Slovenske gorice gnajsa nimajo, prav tako tudi ne Haloze. Da bi pa dovažala svetolenarška okolica gnajs s Pohorja, ki je najbližji, preko Ptujja, je prometno izključeno, tako da moramo v zgodnji rimski dobi računati z neposredno prometno-geografsko zvezo med Slovenskimi goricami in Dravsko dolino. In prav tako nimajo Slovenske gorice kremenjaka, ki se nahaja v gomili na

Hrastju. Transportna moč Pesnice je malenkostna; kremenjak v gomili na Hrastju pa je izokrogličen ter nosi kot tak sigurne znake vodnega transporta. Mogoče bi bilo, da izvira iz dravskopoljskih prodiv; če pa upoštevamo, da prehaja Drava baš na Dravskem polju iz planinskega toka v nižinski tok, pri čemer njena transportabilna moč pada; nadalje, da so na dravskopoljskih prodivih redki tako veliki kosi kremenjakov, kakor so večji v gomili na Hrastju, potem je sigurno, da izhaja ta kremenjak z dravskopoljskih prodiv in iz Dravske doline. V vsakem slučaju pa imamo tudi tu prometno zvezo z W, tako z Dravskim poljem kakor tudi z Dravsko dolino.

Materijal, iz katerega sestojijo grob v ožjem smislu in plošči v gomili na Hrastju ter zidovi radehovskega groba, je izključno lajtovec. Medtem pa ko nalikujeta lajtovski plošči s Hrastja lajtovcu s Strme gore ali Sv. Barbare v Slov. gor., pa se lajtovec iz radehovske gomile mineraloško in paleontološko točno strinja z lajtovcem v današnjih oseških kamenolomih. To skladanje v podrobnostih je dokaz, da izhaja gradivo za radehovski grob iz Oseka; vsled tega je iz topografskega stališča gotovo, da so bili oseški kamnolomi izrabljani že v zgodnji rimski dobi, kar posredno potrjujejo tudi številne gomile v Oseku.

Historično-topografskega značaja je nadaljnje vprašanje: kje so prebivali ljudje, ki so postavili gomilo v Hrastju in v Gomilah pri Radehovi? Vzemimo najprej Radehovo; da bi ležala bivališča E in W od Gomil, je nemogoče radi močvirja ob Velki, katero je moralo biti v prazgodovini radi še neizoblikovane meandriranja struge še izraziteje kot je danes. Na N pobočjih leže v Slovenskih goricah le redka selišča in je na njih veliko blagostanje, katero dokazuje radehovska gomila, težko mogoče iz kulturno-geografskih razlogov. Na grebenih leže v Slovenskih goricah le vinogradniška naselja, vinogradov pa v naši pokrajini radi nizke lege ni. S stališča današnje razprostranjenosti in položaja slovenjegoriških selišč bi torej moralo ležati prazgodovinsko selišče na južnem pobočju, torej tam, kjer leži današnja Radehova na meji travništva in poljedelstva. Pri tem pa moramo imeti v vidiku dejstvo, da je prazgodovinski človek pokopal svoje mrtve v neposredni bližini bivališč. S tega vidika pa je precej oddaljena gomila v Gomilah od Radehove, kakor tudi gomila v Hrastju od Žetarjeve ali od Lormanja, sredi katerih se nahaja. Pri vseh treh leže gomile severno nad današnjo vasjo. Poljedelska pobočja in hrbti N od Žetarjeve in Radehove pa nosijo še danes ime Gomile, na katerih zorjejo mnoge predmete, med njimi tudi take, ki govore za postoječa stavbarska dela na teh mestih, zlasti cele grebene ruševin iz obdelanega kamna ali opeke. Najnovejša takšna najdba iz 1930 se nahaja na njivi posestnika Kranjca iz Lormanj, na njivi, ki leži v sredini med Hrastjem in Žetarjevo. Imenovana njiva je polna obdelanega kamenja, opeke, drobcev stekla, ki se vleče preko njive v eni podolžni in eni povprečni progii. Izoblika materijala, zlasti napis na marmorju [1]634L govori za starejšo zgodovinsko stavbo, marmor pa kaže njen svojevrstni značaj. Ker so bila do konca XIX. stoletja slovenjegoriška poslopja nabita ali lesena, je materijal na Kranjčevi njivi ostanek starejše centralne okoliške stavbe, ki dokazuje poseljenost nad današnjo vasjo Žetarjevo. In nekoliko nad višino Kranjčeve njive so na E žetarjevske parcele, imenovane gomile, z mnogimi najdbami.

Najdba na Kranjčevi njivi pa ni edina. Ljudski spomin jih pozna tako okoli žetarjevskih kakor tudi okoli radehovskih parcel, gomil. Vse te najdbe govorijo za to, da so prvotne — po obsegu manjše — vasi Radehova in Žetar-

jeva, od katerih prebivalcev izvirajo gomile na Hrastju in v radehovskih Gomilah, ležale nad današnjimi vasi in pod ali pa na parcelah, ki so imenovane danes Gomile. Položaj teh starejših selišč so položena pobočja, kjer ne nastopajo plazovi, radi katerih se drugače umikajo selišča s slovenjegoriških pobočij.

Fr anjo Ba š.

Pismo Simona Gregorčiča dr. Lavoslavu Gregorčcu.

V arhivu Zgodovinskega društva v Mariboru se med Gregorččevo korespondenco nahaja sledeče pisno Simona Gregorčiča:

Velečastiti gospód!

Dragi pobratime!

Že hitro po sijajni izvolitvi v državni zbor hotel sem Ti čestitati, a nisem vedel natančne adrese. Sprejmi torej zdaj, čeprav nekoliko pozno, izraz mojega iskrenega veselja. Čestitam Stajarskim¹⁾ Slovincem, da Te imajo pa tudi me veseli, da so tako enodušno glasovali za možá o katerem sem docela uverjen, da bo odločno, (daj Bog da tudi uspešno!) zastopal koristi njihove in vseh Slovencev. Bog daj delu blagoslov!

O tej priliki predložil bi Ti jaz tudi neko osebno prošnjo. Ti dobro veš, kako so me zadnje čase besno napadali zaradi mojih pesmi: ogrdili so me kot duhovnika popolnoma in ožigosali celo kot brezbožnika. Vidim, da je duhovniku, zlasti v službi, težko delovati na leposlovnem polji. Ker pa vidim, da [sol²⁾] Slovincem³⁾ bolj [potrebni²⁾] manjka dobrih pesnikov nego dobrih duhovnikov, raje pustim duhovniško službo, nego literarno delovanje. Duhovnikov ima Slovenija na stotine boljših nego sem jaz, pesnikov pa ne toliko. Za to se umaknem še to jesen v samoto in bom skušal še kaj spisati Slovincem. A toliko svojega nimam, da bi bil brez skrbi za vsakdanji kruh. Oberrnil sem se torej do dr. Tonklija, naj bi mi skušal pri ministru izposlovati nekoliko penzije. On mi je to obljubil. Ravno to mi je obljubil tudi Nabergoj. Ali bi Te smel prositi, da bi tudi Ti njih podpiral sè svojo zgovorno in odločno besedo? Jaz upam, da mi tega ne odrečeš, — saj to kolikor toliko ne zadeva le mene, nego tudi slov. literaturo.

Preporočujoč se Ti in srčno Te pozdravljajoč bivam z odličnim spostovanjem⁴⁾
Tvoj verni

pobratim

P. Renče pri Gorici (Görz)

S. Gregorčič m. p.

Pismo je brez datuma, vendar se da po vsebini vsaj približno datirati. Dr. Lavoslav Gregorec je kot naslednik Bož. Raiča bil izvoljen za državnega poslanca 30. avgusta 1886; s tem je dan terminus post quem. Za pokoj je prosil Gregorčič 8. febr. 1887; ker v pismu te prošnje ne omenja, smemo sklepati, da ga je pisal prej, ko je vložil prošnjo: ako bi ga bil pisal pozneje, je verjetno, da bi bil informiral prijatelja o zadevi točneje; 8. febr. 1887 smemo torej smatrati za terminus ante quem. To potrjujejo tudi besede, s katerimi je poročal Gregorčič o svoji prošnji prijatelju Gruntarju: »Te dni poslal sem ministru Gautschu prošnjo za malo penzijo. Naprosil sem 4 slov. poslance, naj bi jo podpirali.«⁴⁾ Ker je med temi štirimi poslanci, ki jih »je naprosil«, brez dvo-

¹⁾ Strešica na š manjka.

²⁾ Prečrtano.

³⁾ Popravljen iz prvotnega: Slovenci.

⁴⁾ DS 1916, 252.

ma bil tudi Gregorec, je to dokaz, da je moralo naše pismo nastati prej. Možno pa je celo, da je nastalo že znatno prej: v pismu sta navedena samo dva poslanca (dr. Tonkli in Nabergoj), dr. Gregorec je časovno torej tretji, do katerega se je Gregorčič obrnil; iz tega sledi, da je za njim moral naprositi še enega, drugače v zgoraj navedenem pismu ne bi mogel govoriti o štirih poslancih. S tem je dana če že ne nujnost pa vsaj možnost, da pomaknemo pismo časovno nazaj. Še bolj pa govorita za to dva druga razloga. Prvi je čestitka začetkom pisma. Pesnik se sicer opravičuje, da prihaja »nekoliko pozno«, vendar je njegova čestitka podana v obliki, kakršne bi ob znatnejši odmaknjenosti od svojega povoda najbrž ne imela več. Razen tega je važno za datiranje mesto, kjer pesnik napoveduje, da se umakne v samoto »še to jesen«. Ako bi bilo pismo pisano po novem letu, torej v januarju ali začetkom februarja 1887, bi veljala ta napoved za jesen 1887; malo verjetno pa je, da bi pisec v tem slučaju govoril o »tej« jeseni. Mnogo verjetneje se mi zdi, da je mišljena jesen 1886 in da je začetkom te jeseni pismo tudi nastalo.

Od kedaj sta se Gregorčič in Gregorec poznala in tikala, ni znano. Gotovo sta se seznanila po slučaju, zato do ožjih in trajnih stikov med njima ni prišlo: priobčeno pismo je edino, kar se izpod Gregorčičevega peresa nahaja v Gregorečevi zapuščini. Znano pa je, da je Gregorčič Gregoreca kot politika zaradi njegove odločnosti visoko cenil. V pismu Ig. Gruntarju 13. jan. 1888 pravi med drugim: »Naše slov. akcije stoje silno slabo, manjka mož. Najboljša sta po mojem mnenju dr. Gregorec in dr. Gregorčič; a tega poslednjega tudi skušajo ubiti.«⁵⁾

Za Gregorčiča je pismo v več ozirih zanimivo in važno. Predvsem je nov dokaz za to, kako globoko so ga zadeli razni napadi, ki so ga (kakor pravi in je torej občutil to pesnik sam) »ogrdili kot duhovnika in ožigosali kot brezbožnika«. To je podobna misel, kakor jo je približno istočasno pisal tudi prijatelju Gruntarju: »Napadi v »Slov.« na me kot duhovnika zagrenili so mi življenje in pobrali vse veselje do delovanja na duhovniškem polju.«⁶⁾ Posebno važno pa je mesto, kjer govori Gregorčič o svojem pesniškem poklicu in temu v sporu z duhovniškim poklicem daje prednost. »Ker... Slovencem bolj manjka dobrih pesnikov nego dobrih duhovnikov, raje pustim duhovniško službo, nego literarno delovanje.« Tako jasne formulacije o njegovem razmerju med pesnikom in duhovnikom in njegovi odločitvi za prvega doslej nismo poznali. Izjava je tem zanimivejša, ker jo je podal pesnik — duhovniku. Seveda je bil to duhovnik, kateremu se je lahko zaupal brez strahu, da bi ga napačno razumel: za to mu je jamčila toplo pisana ocena »Poezij«, ki jo je pod Gregorečevim uredništvom (in najbrž tudi izpod njegovega peresa) prinesel »Slov. gospodar« 4. maja 1882.

Končno vsebuje pismo še nekaj. Dočim Gregorčič v pismih Gruntarju večkrat toži, da mu manjka »navdušenja«, »veselja«, »moči«⁷⁾, odseva iz našega pisma odločna samozavest in volja do literarnega dela. Izidor Cankar je iz omenjenih Gregorčičevih tožb sklepal, da pesnikov propad ni v nujni vzročni zvezi z napadi nanj, češ: »pesnik po božji volji se ubiti ne dá in le malo jih je, ki so obveljali brez boja.«⁸⁾ Naše pismo kaže, da tozadevne pes-

⁵⁾ DS 1916, 254.

⁶⁾ DS 1916, 251.

⁷⁾ DS 1916, 87, 201, 202.

⁸⁾ DS 1916, 146.

nikove izjave nimajo absolutne veljave, ker si nasprotujejo in so torej samo izraz vsakokratnega njegovega razpoloženja. Z gotovostjo se dá iz njih sklepati samo eno: da so pesnikovi načrti in njegovo delo bili v veliki meri odvisni od njegove samozavesti, ta pa v enaki meri odvisna od zunanjih vtisov in prilik.

Janko Glaser.

Izviren Drabosnjakov rokopis.

Poznamo veliko rokopisno ohranjenih Drabosnjakovih del, vendar niso to izvirni rokopisi, ampak prepisi iz poznejše dobe. Nastali so v okolici Drabosnjakovega rojstnega kraja: na Kostanjah, v okolici letovišča Vrbe, v Domačalah, v Bekštanju ter v Rožu.

Tu objavljeni rokopis pa je prvi izvirni. Opozoril me je nanj dr. Joža Glonar, ki mu gre zasluga, da ga je odkril. Pregledoval je namreč slovenske protestantske knjige, ki jih ima g. Rudolf Drufovka, vodja trgovske družbe Commerce d. d. v Ljubljani, v Šelenburgovi ulici 7/II in ga je tam zasledil. Fotografiral mi ga je konservator dr. Fr. Stelè.¹⁾ Uvezan je v II. delu Spangenbergove postile med 5. in 6. stranjo in je tudi na desnem gornjem kotu paginiran s 5. Po izjavi g. Drufovke izvira ta knjiga iz Gorice. Kako pa je prišla iz Koroške v Gorico? Drabosnjak jo je bral na Koroškem, saj se lepo zahvaljuje, da mu jo je neki neznan »bukovnik« posodil: »L p o Z a h v a l m Z a b u k v e D a s t a P o s o d l m j e.« Sicer so bile med Gorico in Koroško stare gospodarske vezi, saj poje koroška narodna pesem:

»Bom pa peljal pšenico
tja v laško Gorico
nazaj pa kofè
za svoje deklè,«

a knjiga gotovo ni že v Drabosnjakovih časih romala z vozniki na jug, ampak pozneje. »Slovenske muzejsko društvo v Gorici« je kupilo l. 1913. štiri redke slovenske knjige iz protestantske dobe, namreč: 1. Ta celi psalter Davidov, 2. Ta celi Catechismus, 3. Karšanske lepe molitve, 4. Dalmatimovo biblijo. Slednjo je dobil evangelijski pastor W. A. Schmidt v Gorici dne 26. avgusta 1903 od p. d. Čikofa h. št. 4, v Zagoričah (protestantske vasi pri Podkloštru), kakor je sam zapisal na drugo stran lesenih platnic. V Zagoričah je zasledil tudi Vatroslav Oblak l. 1890. med evang. Slovenci dva stara slov. prot. rokopisa in nekaj slov. knjig iz 16. stoletja.²⁾ II. del Spangenbergove postile med temi bibliografskimi zanimivostmi ni naveden. Mogoče pa je, da je tudi to knjigo goriški pastor Schmidt dobil v Zagoričah. Saj so v podklosterski okolici slovenski protestantje Spangenbergovo postilo radi prepisovali.³⁾ Služila jim je kot duhovno čtivo, ker niso imeli slov. duhovnika. Andrej Schuster je prebiral tudi slovenske protestantske knjige. To dokazuje ta kratka njegova zahvala. Literarno kontinuiteto na Koroškem pa je že dokazal Fr. Ramovš v omenjeni razpravi, a tudi drugod je že dokazana. Če sodimo po Drabosnjakovih tiskih, bi lahko trdili, da

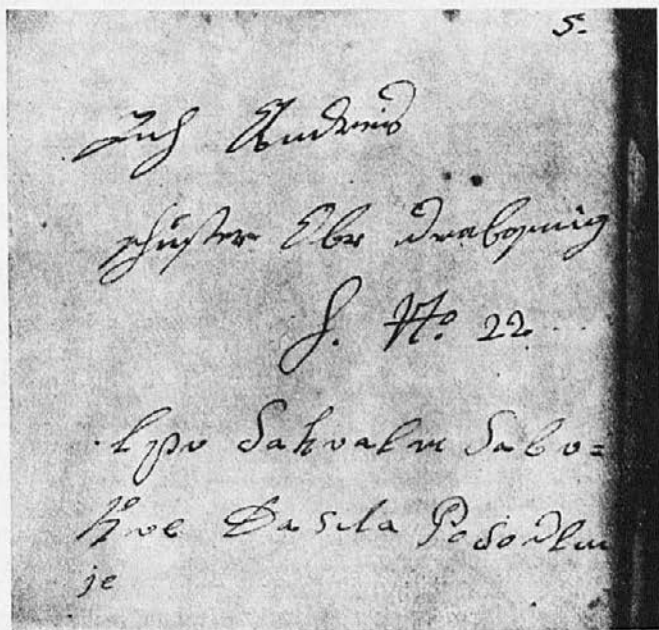
¹⁾ Zahvaljujem se vsem trem za prijaznost, posebno še g. Drufovki, ki je rade volje dovolil, da ga smem objaviti.

²⁾ Ivan Koštiál: Bibliografske zanimivosti iz reformacijske dobe. Veda III, 622—624.

³⁾ Fr. Ramovš: Zanimiv koroško-slov. rokopis. ČJKZ II, 289.

je ta zapis iz zgodnje njegove dobe — še precej časa pred l. 1811., ko je izšel Marijin pasijon, kajti tedaj je pisal kmet-poet slovniško že boljše.

Naš koroški pisatelj rabi za vulgarno ime dve obliki: Drabosnik in Drabosnjak. V kostanjski krstni knjigi je vpisan 6. maja 1768: »Andreas Petri Schuster vulgo superioris Drabofsinigg, et Magdalena ejus conjugis, nata Karpniggin vulgo Ulrichin ex Terlach, filius leg't mus«. V drugih listinah se piše ime različno: Dräbofinjäg, Dräbofinjagg, Dräbofinigg, Dräbofinig. V tiskih: Drabosniak. Kraj se imenuje Dräbösinie »Drabofsiniach«.¹⁾

Alkcravno je ohranjenih le nekaj besed izvirnega Drabosnjakovega rokopisa, je vendar to zelo važna pridobitev za nadaljnje raziskovanje; dosedaj je namreč marsikateri koroški bukovnik, Drobosnjakov naslednik, trdil, da ima izviren njegov rokopis — sedaj bo pa lahko primerjal pisavo in se prepričal, ali je pristen ali ne. Težko bo najti še več pristnih rokopisov.

Nam pa je zapis tudi dragocen kulturni dokument slovenskega koroškega naroda.

Fr. Kotnik.

Slovstvo.

Hribernik Franc: Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis. Župnija Sv. Mihaela. Šole. 1930. 8°. 90 str.

Razširjenje našega šolstva po prevratu je rodilo celo vrsto novih, zlasti meščanskih šol. Zgodovinski pouk na njih mora sloneti kot povesod na gradivu in snovi,

¹⁾ Prim.: Andrej Schuster-Drabosnjak. Ponatis iz ČZN 1913, str. 4.

ki je učencu očitna. Ker pa je danes literatura s krajevnimi podatki v šolskih knjižnicah redka ali pa zastarela in ker je za nastavnika meščanske šole težko črpati snov iz ročnih knjig, nemogoče pa iz virov, je nastala potreba po krajevnih zgodovinah. Tako je praktična nujnost rodila s pričujočim delom prvi del zgodovine Šoštanja, kateremu bosta sledila še dva.

Hribernik se je omejil na zgodovino Šoštanja samega in se izogiblje vsega, kar k naslovu ne spada; tako si je pravilno omejil delovno polje in očrtal po sledih Orožna, katerega podatke nadaljuje do danes, Kovačiča, kronik ter oprt na lastne ugotovitve cerkveno in šolsko preteklost Šoštanja. Oprema knjige (pomanjkanje naslovnega lista in kazala) sicer ne zadovoljuje, prav tako tudi ne delovni aparat (citiranje uporabljene literature je izostalo); drugače pa je delo pozitivno. Pomote so redke: Kocen ni izdal atlanta za srednje šole 1863 (str. 37), ampak 1861 (SBL, 480). Ker podaja knjiga zgodovino Šoštanja, spada v njo nujno Kocen, kakršen je bil v Šoštanju. O tem nas informira Vošnjak J. (Spomini I, 27), ki je nudil pisatelju tudi podatke za narodnostno mišljenje P. Musija.

S stališča naše kulturne kakor tudi krajevne zgodovine preomejen pa je odstavek o šoštanjski schulvereinski šoli. Zgodovinsko dejstvo za Slovensko Štajersko je, da sledi ustanovitvi schulvereinske šole v slovenskih krajih kmalu nemška volilna zmaga in pri ljudskem štetju nemška večina. Pri nas je to nakazal Prekoršek I. (Slov. Branik III, 66), pri Nemcih pa je to jasno izrekel Baum F. (Hausmann: Südsteiermark 158): 1903 ustanovljena dvo-, pozneje trirazredna schulvereinska šola je zaustavila napredujoče sloveniziranje Šoštanja in zasigurala za poldrugo desetletje nemški občinski zastop. Vzporedno s schulvereinsko šolo pa je delovala Südmarkina knjižnica. To kulturno vprašanje bi bilo treba v pričujoči knjižici obdelati tudi radi tega, ker je mogoč opis razvoja te šole samo človeku, ki Šoštanj osebno pozna. Kajti narodni voditelji in naši časopisi te dobe podcenjujejo opasnost schulvereinskih ustanov, vsled česar teh šol skoro ne registrirajo. Slov. narod in Naš dom omenjata v tem letu poleg zborovanj samo elektrifikacijo »slovenskega« Šoštanja, Štajerc in Marburger Zeitung pa prinašata personalije. Südsteirische Presse (št. 9, 31, 33) ironizira razpis učitelja na novi nemški postojanki in poizkuša, ne povsem posrečeno, proti agitaciji Nemcev za brezplačni obisk nove šole obrniti pozornost Šoštanjčanov na zavetišče za onemogle delavce in na šoštanjski vodovod. Nevarnosti nemške šole za trg z utrakvistično šolo — pojem, na katerega prehitro pozabljamo — tudi ni občutila podružnica CMD, ki je spala (KCM 1902, 138; 1904, 101; 1905, 110).

Sicer nam pa pisatelj to vprašanje še vedno lahko objasni v zvezi s prosvetnimi prilikami.

Fr an j o B a š.

Mravljak Josip: Šolstvo v Vuzenici. Maribor 1930. Samozaložba. 8°. 34 str.

Hribernikova knjiga o Šoštanju je začetek nameravane celotne zgodovine kraja, Mravljakova pa nadaljuje zgodovino Vuzenice, katero je avtor že opisal s cerkvenega in srednjeveškega političnega vidika.

Mravljak ugotavlja početke vuzeniškega šolstva v XIV. stoletju in zasleduje nato podatke, ki govore za šolo v Vuzenici tekom poznega srednjega in novega veka, ko je ustanovila tudi pri nas prosvitljenost ljudsko šolo. Prikazuje nam šolstvo po učiteljstvu in učiteljskih prilikah, šolskem okolišu, šolski upravi ter razgrinja sliko vuzeniškega šolskega dobrotnika Matije Wallnerja. Z istih vidikov opisuje tudi dobo nove šole od 1868 dalje, pri čemer posveča posebno poglavje najaktivnejšemu vuzeniškemu učitelju (in nabiratelju narodopisnega gradiva) Š. Viherju. Zadnja značilnost vuzeniškega šolstva je zasebna schulvereinska šola (1910—1918) in nadaljevalno šolstvo.

Naziranje o obstoju šole v dobi 1356—1560 je hipotetično. Naziv *scholasticus* pomeni v tej dobi dijaka ali pa predstojnika stolne ali samostanske šole; zato ni nujno, da bi »Osvaldus scolasticus« (p. 3) bil vuzeniški duhovnik - učitelj, temveč je verjetneje, da je bil to predstojnik kake stolne ali podobne šole v oglejski patrijarhiji. Računstvo se koncem srednjega veka v župnijskih šolah še ni gojilo; učili so ga privatni učitelji, modisti, oziroma je pouk računstva bil združen s poukom določenih obrti, zlasti stavbarstva. Za duhovniški naraščaj so v tej dobi skrbele *scholae interiores*, župnijske šole pa so vzgajale ministrante in cerkvene pevce. S tega vidika moramo tudi gledati »schulmaistra« iz 1560 in 1600, naravnost navajajo nas pa na to Šabunčnik Boštjan in Valentin ter Griben Lovrenc. Končno navajajo prilike ob ustanovitvi vuzeniške ljudske šole po 1784 na misel, da v dobi ruške gimnazije ni obstajala v Vuzenici šola v našem smislu besede, ampak izobraževalnica v smislu že omenjene župnijske šole.

Vzgledna Mravljakova marljivost je s pričujočo knjižico postavila nov kamen k zgodovini Vuzenice. Nerazumljivo pa je, zakaj taka dela ne najdejo založnika. Res je, da je Mravljakovo delo sestavni del njegove vuzeniške zgodovine. Če pa pomislimo, da je zgodovina našega šolstva prav tako sestavni del naše kulturne zgodovine, potem je pač samo želeli, da bi slična dela našla mesto n. pr. v publikacijah Slov. Šol. Maticе. S tem bi zgodovinsko proučevanje našega šolstva postalo enotno in proučevala bi se poleg metodičnih in snovnih vprašanj preteklosti tudi izrazito kulturna vprašanja, kakor je n. pr. prehod stare šole v novo po 1868.

Franjo Baš.

Kolar I. J.: Preporodovci. Kamenik 1930. 8°, 167 str.

Knjiga prikazuje organizacijsko in idejno življenje ter programatično uveljavljanje mladostno zavestne in taktično smotrene nacionalistično-revolucionarne naše mladine 1912—1914.

Nacionalizem je v zgodovini junake, če jih ni bilo, pogosto ustvaril. V pričujočem primeru se to ni zgodilo. Knjigo je napisal kulturni zgodovinar, mlajši od Preporodovcev, ki je kot tak lahko gledal kritično v čas, ki je bil že za njim. To je brez dvoma napredek proti današnjim običajem, ko pišejo zgodovine pokretov ljudje, ki so aktivno v pokreth živeli, vsled česar nalikuje vrednost takega dela pogosto vrednosti spominske literature. Preporodovci so opisani trezno, vendar mestoma, zlasti v uvodu in pri biografijah, premočno patetično. Na podlagi dokumentov in glasil Preporodovcev odkriva Kolar nastoj revolucionarne srednješolske organizacije, nje rast in polet v glasilu »Preporod« ter pot iz srednje šole na univerzo; vpadanje prvega vala, da vzvalovi novi z novim glasilom »Glas Juga« in da konča v začetku vojne v avstrijskih zaporih in med dobrovoljci. Visoki polet »Preporodovcev« kulminira na zunaj preko »Klica od Gospe Svete« v nacionalni srednješolski manifestaciji v obliki dijaške stavke ob petstoletnici zadnjega ustoličenja 14. marca 1914. Vodilni osebi »Preporodovcev«, ki so bili močno razviti na Kranjskem in Goriškem, sta bila Endlicher in Jenko. Zveza Preporodovcev z dobo in sodobnim pojmovanjem jugoslovanstva je podana zadostno in točno.

Ne popolnoma pojasnjen je ostal idejni izvor Preporodovcev. Nacionalna misel je bila pri nas že desetletja stara, prav tako tudi retorična revolucionarnost, ki pa je prehajala in prehaja še danes po odhodu iz šol v malomeščanstvo. Poleg absolutne samostojnosti je pri Preporodovcih važno poudariti, da oni niso zašli v malomeščanstvo, ker so stopili prej v akcijo. Ali je njih večja aktivnost v primeri s konservativnejšimi katoliškimi in narodnoradikalnimi tovariši potekala iz osebnosti Endlicherja in Jenka, ali pa je njih aktivnost imela svoj izvor v revolucionarnosti socializma okoli

Dermote, Tume in Lončarja? Delo Preporodovcev 1912—1913, med in po vojni govori za oboje.

Delavnost in brezkompromisnost Preporodovcev sta v njihovi dobi napravili Ljubljano za središče jugoslovanskega gibanja. Zgodovinski pomen Preporodovcev obstoji v tem, da so oni bili najmanj za generacijo pred svojo dobo in da so jasno uvideli pot, po kateri je v nasprotstvu s trijalizmom bilo mogoče rešiti jugoslovanstvo in z njim slovenstvo.

Frano Baš.

Pripomba uredništva: Z ozirom na oceno, ki je izšla v 11. številki Ljub. zvona 1930, se ugotavlja, da je gornje poročilo bilo izročeno uredništvu že pred tem, 10. novembra 1930.

Kostrenčić M.: Fides publica (javna vera) u pravnoj istoriji Srba i Hrvata do kraja XV. veka. (Srpska kraljevska akademija, Posebna izdanja, knjiga LXXVII.; društveni i istorijski spisi, knjiga 31.) Beograd 1930. Str. 159. Cena 30 Din.

S predmetnim znanstvenim spisom se je naša jugoslovanska pravno zgodovinska literatura znatno obogatila. Pravni zgodovinar M. Kostrenčić razčlenjuje z večjim peresom razvojne linije javne vere v navedeni dobi, ki se je javljala v troje ustanovah: pristavstvo, javni notarijat ter avtentični pečati. Zlasti izčrpno obdeluje na 70 straneh ustanovo pristava, katerega izjave so uživale zaščito javne vere. Pristavstvo ni stalna služba, ampak neko svojstvo, ki se izvestni osebi ad hoc priznava; pojem pristavstva kot stalne službe se šele kasneje razvije. Funkcija pristavova v primarnem smislu se izčrpava le v delovanju pristava kot organa javne vere; šele sekundarno se temu delokrogu priključi funkcija pomožnega organa pri sodišču. Važno je, da se te pristavove funkcije morejo veljavno vršiti le ustmeno in neposredno. Tudi pristavu je možen priziv le v trojnem oziru: a) glede identitete; b) glede kvalifikacije; c) glede istinitosti podanih izjav ter trditvev. V tem oziru je ustmena izjava pristavova veljavna ter istinita vse dotle, dokler ne dokaže nasprotnega stranka, ki trdi, da so pristavove trditve neresnične. V latinskih virih se pristav naziva običajno pristaldus, legatus, nuncius, advocatus, mediator itd.; tudi so obstajale razne vrste pristavov (pristaldus terrestris, communis, vicepristaldus itd.). Pristavstvo je v svojih osnovah v srbsko-hrvatskem ozemlju navedene dobe edinstveno; pač pa se pojavljajo razlike v razvojnem smislu; so variacije v razvojnih linijah in posebnih prilikah. Zelo trdno pa se je pristavstvo zadržalo v Dalmaciji, kjer je nadvladalo nad listino romanske tradicije in kjer je prodrlo celo pri romanskem življu. Pristavstvo je specifično slovanskega izvora ter se je baš radi tega najdalje in najznačilneje ohranilo v slovanski sredini. Polagoma pa je pristavstvo jelo kopneti ob prodoru treh sil: notarijata, avtentičnih pečatov in osmanstva, ki je spodrinilo narodno kulturo ter obenem narodno pravo.

Drugi organ javne vere je notarijat, ki vrši svojo funkcijo s sestavljanjem ter izdajanjem svedočb, ki uživajo večjo vero baš radi tega, ker jih pišejo notarji. Ta notarjeva svedočba se naziva instrumentum; dejstvo prihoda k notarju, združenega s prošnjo, da napiše svedočbo, se označuje kot rogatio, notar sam pa kot rogatus; posel sestavljanja ter izdajanja instrumentov se naziva »in publicam formam redigere«. Vsaka notarska svedočba se opremi z notarskim znakom. Primarno se notarjeva svedočba ne more ovreči po pričah ter je proti njegovim instrumentom mogoče predložiti samo gotove eksepccije. V svrhu zaščite javne vere ter preprečenja vseli morebitnih zlorab so se v tem razvoju uveljavile gotove omejitve glede veljavnosti notarskih dokumentov. Največji razmah je dosegel notarijat v Dalmaciji, kjer so ga prevzeli preko Italije, tako da je v sredi XII. in v prvi polovici XIII. stoletja docela prodril in da je

tukaj šel njegov razvoj vzporedno z italijanskim razvojem javnega notarijata. V Slavoniji pa, kjer se notarijat radi popolnega prodora avtentičnih pečatov ni mogel prav ukoreniniti, so to sredstvo javne vere prevzeli preko zapadne Evrope, dočim je oblika notarijata v Srbiji bizantinskega izvora. To se izpričuje ob dvojni okolnosti: a) ob označbah νομικός, ταβουλάριος, χαρτελλίων itd., s katerimi so se ti notarji v Srbiji poimenovali; b) ob dejstvu, da imamo v srbskih listinah o teh nomikih prav malo gradiva, pač pa največ v Justinijanovem zakonodavstvu. Ker so ti nomiki sestavljali ter izdajali svoje svedožbe privatnim osebam v njihovih privatnih poslih, je možno sklepati, da se ti nomiki niso vzpeli do ustanove javne vere, kakor n. pr. notarijat v Dalmaciji.

Tudi tretje sredstvo pravne vere, t. j. avtentične pečate, nahajamo na celnem srbsko-hrvatskem ozemlju; največji pomen pa so dosegli v Slavoniji, kamor so prodirali preko Madjarske. Dočim imajo sigilla authentica maiora veljavnost za celo državno ozemlje, pridejo sigilla authentica minora v poštev samo za izvestne predele državnega ozemlja. Z avtentičnimi pečati so razpolagali predvsem kralji, potem bani in drugi višji državni dostojanstveniki, kapitoli ter konventi.

Kostrenčičevo, z izredno jasnostjo ter znanstveno dognanostjo podano delo lahko uvrstimo med najdragocenejše doneske k boljšemu in temeljitemu razumevanju pravne zgodovine na omenjenem ozemlju.

Fran Vatovec.

Oštir K.: Kleinasiat. Termilai »die Wölfischen«. (Razprave V—VI. Izdaja Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani. 1930. 8°. Str. 177—252.)

Kakor v prejšnjih svojih razpravah se bavi prof. Oštir tudi v tej z ostanki »alarodsk« jezikovne skupine; tako namreč imenujejo po maloazijskih Alarodih skupino jezikov okolj Sredozemskega morja, v katero spadajo po Oštirju: a) staroevropski jeziki: ibero-baskiški, pikto-ligurski, reto-etrusčanski in iliro-pe-lazgiški. Te jezike so izpodrinili indoevropski, ohranila sta se le baskiški in deloma retski; b) hatidski: lidijski, likijski, karski, hetitski, vanski (ob jezeru tega imena v poznejši Armeniji), mitanski, kavkaški, elamski i. dr.; od teh so ostali kavkaški; c) sumerski, ki je izumrl s prihodom Asircev, in č) posemiteni hamitski: egiptski, berberski i. dr.

Ko so se Semiti in Indoevropeji naselili v sredozemski kotlini, so sicer podjarmili in asimilirali starejše prebivalstvo, toda prejšnja višja kultura je gotovo zapustila sledove tudi v jeziku zmagovalcev. Alarodistika se torej bavi tudi s temi ostanki alarodskih jezikov v sem., ham. in indoevr. jezikih. Znano je namreč, da se nahajajo v teh besede — je jih na stotine —, ki zanje ni znanstvene in kritične etimologije; pri mnogih se pa že na prvi pogled vidi, da so izposojenke. Najjasnejše so indoevropske jezikovne razmere, ker se z njimi največ bavijo: če kakšna beseda še do danes ni razložena, ko je po delu enega stoletja jezikovno gradivo za primerjanje zbrano in so glasoslovni zakoni ugotovljeni, se sme z verjetnostjo reči, da beseda ni indoevropska, ampak da je izposojena iz jezika prejšnjih prebivalcev dotične pokrajine (besede, izposojene iz sosednjih jezikov, so v glavnem že ugotovljene). To so zlasti geografska, živalska, rastlinska imena, dalje imena kulturnih predmetov, novih bogov, novih socialnih ustanov, torej večinoma onih stvari, ki so bile nove. Za vzgled naj navedem geografska imena s sufiksom -nthos (Korinthos, Olynthos), -(s)os -ttos (Parnassos, Hymettos, Kephis(s)os, Ilissos), -na (Smyrna, Athena(i)), pri katerih je pač tudi deblo neindoevropsko. Ista krajevna imena se nahajajo po vsem bivšem alarodskem ozemlju: rečno ime Savus (= Sava) se dobi pri nas in — v Mavretaniji (= današnji Wed-Araš), v obliki »Savo« pa v Kampaniji; torej gotovo ni šele keltsko

(in zato indoevropsko). Živali: golob, lev, konj, osel imajo tudi neindoevr. imena, ravno tako rastline: roža, lilija, lipa, smreka i. t. d. Pri kulturnih predmetih je že skoro šolski vzgled izraz za kopalno kad pri Homerju(!) asaminthos (sufiksnthos!). Socialni termini, n. pr. za kralja: basileus, tyrannos in po O. tudi slov. kralj, so tudi priznani za tuje. Od lat. in gr. imen bogov sta pa samo Zeus in Juppiter jasni. Da so lat. praenomina Marcus, Caius, Publius etc. pravzaprav etruščanska, da je isto z navado treh imen (M. Tullius Cicero), je tudi že znano.

Kljub vsemu temu je napredek v spoznavanju alarodskih jezikov počasen. Vzrok je zlasti v tem, da se ti jeziki niso dobro ohranili. Od jezika naroda, ki je bil pred Grki na Balkanu in v Mali Aziji, nam je ohranjeno prav malo: dva po pomenu nejasna napisa na otoku Lemnu v jeziku, ki spominja na etruščino; več je napisov v Mali Aziji. Kretski niso še dešifrirani, jezik napisa na otoku Kipru je pa nerazumljiv. Edino, kar je po pomenu gotovo, so glose, t. j. redke, malo znane besede, ki so nam jih rešili in raztolmačili stari grški leksikografi. Seveda je tu treba šele ločiti grške besede od negrških. Etruščina je ohranjena na napisih (ok. 7000), toda večinoma so kratki; najdaljši, toda nejasen tekst je na ovojih egiptске mumije v Zagrebu. Razen tega je še nekaj glos. Najzanesljivejše in najobilnejše gradivo na teh treh ozemljih so geografska imena, ki jasno govorijo o enotnosti ali vsaj sorodnosti prejšnjih jezikov; zategadelj je alarodska skupina v tem obsegu v splošnem priznana.

Drugi vzrok počasnega napredka in — priznanja je glasoslovni ustroj alar. jezikov: medtem ko so v določenem indoevr. jeziku možni samo ti in ti glasoslovni pojavi, so v vsakem alar. možne vse »stopnje« in onemitev: t se menja s tt, d, th (l, r, ll, rr, j) in 0; p s pp, b i. t. d. Vzgledov za to je dovolj za vsakega, ki more priznati kaj novega. Vokalizem je pri isti besedi često nestalen. Te spremembe si razlaga O. z dinamičnim naglasom (ki je važen n. pr. tudi v germanskih, torej indoevr. jezikih). Kar pa najbolj otežuje delo na tem področju jezikoslovja, je ogromno število jezikov, s katerimi je treba operirati (60 ni preveč rečeno). Dosedaj ni niti primerjalnih slovnice jezikoslovnih podskupin, omenjenih v začetku tega poročila.

V najnovejši razpravi je zbral O. alar. izraze za volka. Med drugimi sta po njem alar. izposojenki lat. lupus in nem. Wolf (s prefiksom wu-), ki res delata preglavice, če jih hočemo zvezati s slov. »volk« i. t. d.: »latinski« lupus bi zaradi svojega p (namesto qu) sploh moral biti izposojenka iz kakšnega osko-umbrijskega narečja, kjer je qu prešel v p. Ker v alar. besedah menjanje r z l in p/b z m ni nič nenavadnega, veže O. navedeni besedi z drugimi izrazi za volka, ki imajo obliko *l-m, *r-m (vmesni vokal ni važen). Za širšo javnost je gotovo zanimiva razlaga imen Romulus, Remus in Roma: O. jih izvaja iz korena *rom-, *rem- »volk« in poleg glasoslovne možnosti opozarja na splošno znano (totemistično?) zvezo med volkuljo in Rimom. Romulus bi bilo po pomenu podobno ime kot grško(?) ime maloazijskih Likijcev: Lykioi = »volčji« (od gr. »lykos«) in to bi bilo zopet prevod starejšega imena tega naroda z neindoevropskim jezikom Termilai, ki ga O. razčlenjuje v alar. prefiks za oznako množine te-, v deblo brez vokala -rm-, v sufiks -il- in v končnico. (Podobno je bilo Ty-rsenoi »Etruščani« množina k ednini Rasenna »Etruščan«.) H korenu *r-m »volk« naj navedem še gr. izposojeno rastlinsko ime r h a m n o s (rh- je samo znak za grški način izgovarjave začetnega r-), ki se imenuje v botaniki *Lycium Europaeum* L. (lykos = volk). Poglavlja o prefiksih so frapantna (aper = v-eper, tele = vi-tulus etc.). To naj zadostuje iz množice novih etimologij, od katerih so mnoge evidentne. Zlasti moram omeniti to, da O. računa vedno s faktušnim pomenom besedi in ne umetniči. S tem se izogne nevarnosti, da bi pri velikih spremenljivosti alar. glasov imel za sorodne besede, ki so tuje.

Čeprav alar. skupina še ni priznana v tako širokem obsegu, kot si jo zamišlja prof. Oštir, vendar je treba priznati, da je na pravem potu: to se vidi iz rezultatov, ki so pozitivni. Tudi delo prof. Oštirja se čedalje bolj upošteva: pred nekaj leti je holandski jezikoslovec Schrijnen napisal o njem obširno poročilo za pariške Mémoires de la Société de Linguistique.

M. Grošelj.

Egger Rudolf: Ausgrabungen in Feistritz a. d. Drau, Oberkärnten. Separatabdruck aus den Jahreshften des österr. arch. Institutes Wien, XXIV, 1929, Spalte 159—216.

Avstrijski arheološki institut je začel skupaj z rimsko-germansko komisijo nemškega arheološkega instituta v poletju 1928 večja izkopavanja v bližini Bistrice ob Dravi na Gornjem Koroškem in jih nadaljeval poleti 1929 in 1930. Eggerjev spis predstavlja prvo predhodno poročilo, ki obsega izkopavanja 1928, o katerih poročata oba voditelja izkopavanj Rudolf Egger in Gerhard Bersu; manjši prispevek o zgodovinskem izkopavanju je prispeval L. Franz. Izkopavanja obeh navedenih institucij so za nas važna v dvojnem oziru. Najprej kot smotrna šola za izkopavanje, v kateri so se uvajali v metode praktičnega dela v terenu mladi slušatelji prazgodovine in klasične arheologije iz raznih dežel, med njimi tudi dva iz Jugoslavije; z druge strani pa gre tu za predmete, ki so zgodovinsko izredno zanimivi. 1928 so se vršila bistriška izkopavanja v treh smereh. Leonard Franz je raziskal južno od Bistrice hallstattsko gomilo, ki se je uporabljala kot grobišče še pozneje v rimski dobi. Zanimivejša so bila Bersu je v a izkopavanja na ledinah, imenovanih »Stadtgörs«. Tu so zadeli na keltski oppidum, ki je bil zavarovan s suhim zidom z obrambnim hodnikom. Ugotovljeni ste bili dve gradbeni dobi. Ker je kazal teren v notranjosti oppida malo izgledov za uspešna izkopavanja, se je Bersu tukaj zadovoljil s poizkusnimi prerezi, ki so ugotovili ostanke latenskih ognjišč in poznorimsko stavbo, nakar so bila izkopavanja na tem mestu ustavljena. Posebnega pomena pa so bila raziskavanja na griču pri Duelu jugozahodno od Bistrice. Tu so našli poznoantični kastel, ki je imel nalogo nadzirati promet po dravski cesti, poleg tega pa tudi dohod v Ziljsko dolino in tako preprečiti ogrožanje važne ponteske ceste. Ker je bil kastel prikrojen morfologiji terena, kaže v vsem nepravilne oblike. Zmerno močni zidovi so od zunaj ojačeni s podporniki. Dalo se je razločiti več stavbnih dob. Poedinj objekti so — in to je baš zanimivo — prizidani na znotraj. Tozadevno najbližje paralele imamo v kastelih pri arabskem limesu. Na najvišjem mestu v notranjosti imamo starokrščansko cerkev, zopet slično kakor na vzhodu. Ta cerkev ima tri ladje in v apsidi za noriške cerkve značilno svečeniško klop. Izkopavanja 1929 so pokazala v bližini cerkve še krščevališče; v cerkvi sami pa številne spolije paganskih napisov in kipov, ki izvirajo iz starejšega selišča v dolini. Egger datira utrdbo v 5. stoletje; utrdba je eden izmed »castella Tiburniae«, katere omenja Eugipij, vita Severini c. 25, in v katerih je prebivalstvo našlo zavetja v času stiske, kakor nam to opisuje baš Eugipij. Vendar pa ne gre v našem slučaju za poedinj utrjeno zavetišče, ampak za del utrdbenega sistema, za limes italicus, ki je bil zgrajen začetkom 5. stoletja na ozemlju Noricum Mediterraneum. S temi izkopavanji je podano tudi pravilno tolmačenje za kastel, ki ga je svojčas odkril Egger na griču Hoisch ob ponteski cesti. V svojem poročilu o izkopavanjih obravnava Egger celo vrsto važnih arheoloških in zgodovinskih vprašanj, ki so v zvezi s temi izkopavanji; med drugimi razmerje med florisom duelskega kastela in floris gradov zgodnjega srednjega veka. Po Eggerju je duelski castrum doslej pogrešani vmesni člen med rimskim kastelom in zgodnesrednjeveškim gradom. Tozadevni napisi ali novci se niso našli. Radj tega mora arheolog toliko ostreje opazovati, da bornim ostankom izsili nemo ali vendar mnogo-pomembno pričevanje. Vsled velikega kulturnega zloma tretjega stoletja po Kr. smo

o zadnjih dnevih rimske države prav tako malo poučeni kakor o predrimski, prazgodovinski dobi. A raziskavanja zadnjih let so odkrila mnogo novega in pokazala, da se je propadajoča rimska država obupno branila in proti svojim napadalcem zgradila ogromne obrambne naprave. Predvsem je bilo nujno zavarovati važno cesto iz Panonije v Italijo; na Krasu zgrajeni limes in nad 10 km dolgi zaporni zid pri Vrhniki, bi jo naj krila. Pred tem pa je bil postavljen veliki utrjeni tabor nad Veliko Malenco pri Brežicah, ki ga je raziskoval zadnja leta poročevalec. V 5. stoletju pa je postalo potrebno, da se je raztegnil limes od panonske ceste na zahod, da so se tako zavarovali tudi drugi obmejni kraji, in k temu spada tudi utrdba na griču pri Duelu.

Balduin Saria.

Fünfundzwanzig Jahre Römisch-Germanische Kommission. Zur Erinnerung an die Feier des 9.—10. Dezember 1927 herausgegeben von der römisch-germanischen Kommission des archäologischen Instituts des Deutschen Reiches. Berlin & Leipzig. W. de Gruyter & Co. 1930. IX + 113 str., 23 tabel.

9. in 10. decembra 1927 je praznovala Rimsko-germanska komisija nemškega arheološkega instituta v Frankfurtu o. M. 25letnico svojega obstoja. Ta komisija je nekaka dopolnitev v Rimu in v Atenah delujočih podružnic nemškega arheološkega instituta. Ustanovitev tega zavoda je ozko zvezana z imenom Alexander Conze, ki je započel tudi v Avstriji s proučevanjem domačih rimskih najdb. Od l. 1899. je delal na to, da se v sporazumu z nemškimi starinoslovske organizacijami razširi delovanje nemškega instituta tudi na provincijalne spomenike v Nemčiji. Vendar je mogla komisija začeti z delom šele l. X. 1902. Delovanje nove ustanove se je omejilo samo na one dele Nemčije, ki so bili trajno pod rimsko vladno, a tu naj bi se preiskala rimska kultura od najstarejših časov do konca rimske dobe. Kmalu pa se je razširilo delovanje preko začrtanih mej in je postala Rimsko-germanska komisija središče ne samo nemške provincijalne arheologije, temveč za vsa obrobna ozemlja rimskega imperija, v kolikor ležijo severno od Sredozemskega morja. To dokazujejo tudi na slavnosti podana predavanja (6), katera so imeli — razen uvodnega — inozemski učenjaki. V prvem predavanju podaja medtem žal že umrli Nestor nemških prazgodovinarjev Eduard Meyer razvoj rimske vlade v Nemčiji in v zvezi s tem opisuje delo komisije. Izvajanja slavnega raziskovalca s svetovnozgodovinskimi pogledi so več ko običajno slavnostno predavanje. V naslednjem poročilu se bavi Andrej Alföldi s problemom: »Prevlada Panoncev v rimski državi in reakcija helenstva za Galliena«. V njem poizkuša rehabilitirati tega po krivdi zelo grajanega vladarja, kakor tudi iz naših krajev izhajajoče ilirske cesarje. Pod Gallienom vzplamti v času, »ko je kulturni svet najbolj omajan, zadnjič helenistični duh, ki pa ne more več zagrabiti ljudskih mas. Samo požrtvovalnost panonskega kmeta je mogla rešiti državo, katero je italjski kmet nekoč osvojil« (str. 49). Nadaljnji spis presega daleko ožji delokrog komisije. Gregor Boroffka obravnava v njem prehod arhaisko-grških motivov preko Scitije in Baktrije na staro Kitajsko; to je motiv, ki predstavlja levjo glavo, katero lahko zasledujemo v kitajski umetnosti do takozvane Han-dobe. Boroffkina izvajanja odpirajo nedogledne vidike. S staro grško umetnostjo in njenim izžarevanjem na skrajni zapad se bavi delo barcelonskega učenjaka Pedra Bosch-Gimpera »Odnosi iberske umetnosti do grške«. Posebnega pomena za nas je kratka, ali vsebinsko bogata razprava Rudolfa Eggerja o starokrščanskem bojnem simbolu. V oglejskem krščanskem svetišču iz dobe Konstantinove se nahaja levo od oltarnega prostora mozaik, ki predstavlja na levi strani močnega ovna, na desni pa boj med petelinom in želvo, medtem ko je zadaj na visokem podstavku kot nagrada zmage amfora. Ista slika se nahaja tudi v oglejskem katehumenaju. Že zdavna je bilo znano, da predstavlja slika simbol borbe luči s temo.

Egger zasleduje zgodovino tega simbola na temelju bogatih literarnih paralel in pagske umetnosti ter jo dovede v zvezo z zgodovino starokrščanske cerkvene občine v Ogleju. Posebno zanimivo za nas je dejstvo, da se nahaja najbližje izhodišče tega simbola na votivnem oltarju v prvem ptujskem mitreju, kjer najdemo na levi strani petelina na želvi. V zadnji kratki razpravi obravnava Sir George M a c d o n a l d obrambo britanske obali v poznoantični dobi. Bogato s slikami in tabelami okrašeni slavnostni zbornik je ne samo trajen spomin na lepo jubilejno slavnost, ampak tudi dostojno izpričevalo o izvrstni organizaciji in velikopoteznem delu komisije. Žal, da ni dočkal izida slavnostnega zbornika tisti, ki je po vojni največ storil za izgraditev komisije in za vpostavitve mednarodnih stikov. Februarja 1930 je tragično preminul prvi direktor komisije, F r i d e r i k D r e x e l. Tako je pričujoči slavnostni zbornik tudi trajen spomenik njemu.

Balduin Saria.

»Lud slowiański« je naziv novega časopisa za dialektologijo in etnografijo Slovanov, ki ga izdajata Kazimierz Nitsch in Kazimierz Moszyński v Krakovu (Kraków, Uniwersytet, Studjum Słowiańskie, ul. Gołębia 20, I.). Časopis prinaša razprave, gradivo, pregledne in recenzije iz celotnega okvira narodne kulture Slovanov, torej o jeziku in narečjih, o materijalni, duševni in socialni kulturi, in sicer v vseh slovanskih jezikih, a tudi v angleškem, francoskem, nemškem in italijanskem jeziku. Koncem vsakega zvezka je pojasnjena vsebina slovanskih razprav v izvlečkih v svetovnih jezikih.

Prvi snopič prvega dela (1929) obsega v oddelku A (dialektologija) štiri razprave na 168 straneh. M. Małecki razpravlja o narečjih in izvoru Čičev (s karto), F. Ramovš o premiku akcenta v tipih z v ě z d à, ž e n à in m e g l à v slovenskem jeziku (z dvema kartama), Z. Stieber o slovaških dialektih Spiša (s tremi kartami), S. Pastuszeńkówna o mazovieških in ruskih jezikovnih znakih med dolenojo Wisłoko in dolenjim Sanom (s 6 kartami). V oddelku B (etnografija) nahajamo na prvem mestu razprave, nato gradivo, potem preiskave, nazadnje pregledne in recenzije (144 strani). Obilo figur, risb, fotografij in kart spremlja in pojasnjuje tekste.

V razpravi o Čičih (Gwary Ciciów a ich pochodzenie) analizira Mieczysław Małecki precej bogato literaturo o prebivalstvu, pogreša pa jezikoslovne literature in dokazuje, da je baš zaradi tega nedostatka obilo pogrešnih rezultatov v mišljenju historikov o izvoru Čičev. Čičarija je Małeckemu mnogo manjša, nego sta jo označila V. Urbas in G. Vassilich. Małecki se opira pri svoji omejitvi Čičarije na lastno mnenje Čičev, ki določujejo na temelju treh momentov, katere vasi so čičke: a) jezik (»tamo se govori čički«), b) delo prebivalstva (t. j. pastirstvo, žganje oglja in jako malo poljedelstva), c) lega na Krasu v njegovem g o r a t e m delu. Z ozirom na te točke naznačujejo Čiči sami kakor tudi njihovi sosodje kot nedvomno čičke naselbine sledeče vasi: Brest ad Buzet, Brgudac, Dane, Golac, Jelovice, Klenovščak, Lanišče, Mune Male, Mune Vele, Podgaće, Poljane, Praproće, Račjvas, Raspor, Skadanščina, Slum, Trstenik, Vođice, Žejane.

Jezikoslovna studija Małeckega o čičkih dialektih nas vodi preko dosodanjega občega mnenja o izvoru Čičev, ki se naslanja brez ugovora na rezultate Vassilichevih preiskav in ki ga naznačujemo kot »rumunsko hipotezo«, k novim rezultatom. Za rumunski izvor Čičev mu ne zadostujejo niti pričevanja starejših piscev niti ime »Vlahi—Morlaki«, niti ne ostale trditve o sorodnosti Čičev s transsilvanskimi Rumuni. Ena edina vasica na Krasu — Žejane — je rumunska, dasi je tudi njen dialekt poln in prepoln slovanskih besed. V sosednih Munah živi tradicija, da se je v Žejanah vsekdar govorilo rumunski, v Munah in okolici pa hrvaški. Pisec se protivi občemu mišljenju, da so Čiči rumunskega izvora in da so se poslovanili šele na Krasu vsled sosedstva Slovencev in Hrvatov, ter dokazuje z jezikovnega stališča, da so bili Čiči ob svoji naselitvi brez dvoma večinoma že Slovani.

Jezikovno se dele Čiči na 3 skupine: v I. skupino (čakavsko) spadajo kot tip Mune in Skadanščina, v II. skupino (čakavsko-štokavsko) Dane in Trstenik, v III. skupino (čakavsko-slovensko) vasi proti Buzetu (Brest). Ti-le glavni dialekti pa obsegajo še precej podnarečij, tako da kaže Čičarija v jezikoslovnem oziru dokaj pestro sliko.

Rumunsko vas Žejane je koloniziral Krištof Frankopanski na začetku XVI. stoletja (1510—1525), torej istočasno z Munami in menda tudi ostalimi čakavskimi naselbinami v Čičariji. Jezikovni tip I. skupine se popolnoma razlikuje od vseh slovanskih dialektov, ki jo obdajajo, kar dokazuje, da se niso šele tukaj na Krasu poslovanili, ker si niso osvojili jezika svoje okolice, temveč so si ohranili svoj prvotni čakavski dialekt. Jezikovni tip II. skupine, ki kojemu ne spada noben drugi okoliški jezik v Čičariji, je jako soroden čakavsko-štokavskim dialektom južne in zapadne Istre. Tudi ti-le Čiči so brezdvomno dospeli na Kras kot Slovani. Tip III. skupine je pa v ozkem sorodstvu z buzetским narečjem.

V oddelku B (etnografija) razpravlja M. Gavazzi v hrvaškem jeziku o tipu praslovske preslice, o vprašanju, ki ni obdelano v fundamentalnih delih Lubora Niederleja, glavnega paleoetnografa Slovanov. Tekstilna domača obrt kaže obilje različnih osnovnih tipov preslic in teh je še neizmerno več, ako se oziramo na razne lokalne in prehodne oblike. Gavazzi opisuje v besedi in sliki deset osnovnih oblik preslice, ki jih pa v genetičnem oziru ne klasificira. Praslovanski tip preslice je bil vsekakor sličen rastlini preslici (Equisetaceae), kar sklepamo iz skupnih slovanskih nazivov preslica (sh.), přeslice (č.), pržestka (p.), priačka (r.).

J. Obrębski objavlja razpravo o kmetijstvu vzhodnega Balkana, o rezultatih znanstvene ekspedicije v letih 1927 in 1928 v Dobrudži, Bolgariji, evropski Turčiji, Makedoniji in vzhodni Srbiji, ki je imela nalogo, analizirati splošne elemente materialne kulture balkanskega ljudstva: poljedelstva, gozdarstva, lova, ribolova, živinoreje, stavarstva i. t. d. Slike kažejo oblike sekir, nožev, plugov in ostalega poljedelskega orodja, iz map v besedilu pa vidimo teritorialno razširjenost poedinih elementov.

V poglavju o folklorističnem gradivu je več člankov o narodnih običajih, med njimi Cavazzijeva studija o prevažanju mrtvecev na saneh (Saonice kod pogreba) in studija o dekorativni umetnosti poljskega ljudstva (S. Udziela, Artyzm wiejski w Ziemi Sądeckiej).

Obsežni snopič zaključujeta pregleda o etnografskem delu pri Bolgarih (H. Vakarlski) in v Estoniji (F. Leinbock), prvi v bolgarskem, drugi v nemškem jeziku.

V drugem snopiču (1930) obravnava I. Zilynškyj v »Fonetičnih studijah« la-bializacijo in velarizacijo v ukrajinščini in nekaterih drugih slovanskih jezikih (A 169—211). Z. Stieber razpravlja v 3 poglavjih o dialektoloških problemih zapadnih Slovanov (A 212—245): 1. Jezikovna skupina lehiško-lužiška kaže glede samoglasnega r in l protivnost napram češkoslovaški skupini, ki je bližja južnim Slovanom. Drugi znak češkoslovaške skupine, s kojim se razlikuje od lehiško-lužiške, je trat, tlat, trět, tlět napram tort, tolt, tert, telt. V 2. poglavju obravnava razmerje češčine in slovaščine in določuje njuno mejo z izofonami. v 3. poglavju pa našteva jugoslavizme v srednjeslovaškem narečju. Po vsem ostalem Slovaškem se govori rovina, rovný, v Liptovu se pravi Ravence, Ravne. Predlog roz- se glasi tukaj v mnogih sestavah raz- (razcestie, razsocha, rasporek itd.), loni se glasi lani. Ime kneza Rastice (Rastislava) menda kaže, odkod je pohajal velikomoravski vladarski rod. Tudi končnica instr. sing. ou, of je v zvezi s sorodnim jugoslovanskim pojavom (prim. Nahtigalovo studijo v ČJKZ III. 1921—1922). Izrazi šilo, salo, mylo, jeu mesto šidlo, sadlo, mydlo, jedl stavijo slovaško narečje na Oravi in Liptovu v isto vrsto z jugoslovanskimi, istotako končnica l. osebe plur.-mo (idemo, robimo). Tem pojavom »jugoslavizmov« v slovaščini bo treba na naši strani dodati raz-

pravo o čehizmih in slovakizmih pri Jugoslovanih, ki jih je zlasti obilo v panonskih narečjih. Premnoge izofone bi pokazale frappantno sliko o starodavni jezikovni skupnosti srednje Slovaške z ozemljem ob Muri in Dravi.

K. Nitsch in E. Mrozówna razpravljata pod naslovom Gryka (A 245—256) o ajdi. Historičnega materiala o ajdi je malo, a vendar se more sklepati, da je ajda doma v severni in srednji Aziji, kjer še dandanes raste divja. Mongolski narodi so jo prinesli nad Črno Morje in Grki, ki so imeli tod svoje kolonije, so jo razširili — ne na jug, temveč na severozapad, kar dokazuje litevski izraz. Izraz grika (lit. grīkai) izhaja iz »grьka«, t. j. grško žito in je razširjen po vsem severovzhodnem Poljskem, izraz tatarka, taterka pa po ostalem Poljskem, le ob češkoslovaški meji nazivajo ponekod to žito poganka (č. pohanka, lat. pagana, nem. Heidenkorn). Razprava dokazuje, da je snazovski kralj prejel ajdo iz Litve (Litevci in Belorusi so jo imeli že pred letom 1000). Poljaki so jo dobili po posredovanju Tatarov, Čehi od Poljakov, Nemci od Čehov; Fantastične trditve Hehnove (V. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere, Berlin 1911), da so Nemci prejeli to žito z izrazom iz Benetk in da se je širilo v slovanške kraje s posredovanjem elganov, se lahko zavračajo, saj so prvi sledovi o ajdi pri Nemcih šele iz leta 1413., medtem ko se v poljskih listinah navajajo podatke grike in tatarke že v 14. stoletju.

E. Nieminen analizira (Beiträge zur historischen Dialektologie der polnischen Sprache, A 256—296) srednjeveške poljske glose, prisežne obrazce in listine v latinskih sodnih zapisnikih 14. in 15. stoletja. Taki odlomki so jezikovno važni, ker niso prevodi, temveč zapisani izrazi živega jezika, razen tega pa časovno in krajevno točno določeni.

Današnje stanje ukrajinske dialektologije slika (A 296—306) I. Zilyn'skyj.

V oddelku B (etnografija) nadaljuje Obrębski (B 145—187) razpravo o kmetijstvu na Balkanu, opisujoč v besedi in sliki tipe plugov, bran, srpov itd. Adam Bobkowski objavlja studijo o kmetijskih dednih običajih na Volinju, kjer temelji dedno pravo na delu v skupnem družinskem gospodarstvu, ne na krvni sorodnosti (B 187—220). D. Zelenin objavlja (B 220—238) črtice o zagonetnih vodnih demonih šulikunih, šelikanih, selikanih, šilihanih, v koje verujejo evropski in sibirski Velikorusi, zlasti pa Jakuti, tursko pleme v severovzhodni Aziji. S to vero so v zvezi zimski narodni običaji.

Poljsko narodno lovstvo pozna neizmerno število raznovrstnih lovskih orodij in priprav. Metode divjih lovcev dokazujejo, kako bistro opazuje ljudstvo življenje in običaje živali. O tem predmetu razpravlja T. Seweryn (B 238—254) in priobčuje slike, kako nastavljajo kole za jelene in medvede, šila (igle) za jastrebe, odice za ptice roparice, divje race, vrane, volkove. Uredništvo dostavlja nekaj sličnega gradiva o narodnem lovstvu pri karpatskih Rusinih, Letih, sibirskih Rusih, Kirgizih, Črnogorcih in Bošnjakih ter obeta za prihodnji zvezek članek o lovskih pripravah na Balkanu.

Drugi snopič zaključuje članek o narodnem jelu »tłukno« (č. dolky, nem. Talcken), o ulogi psa v praznovanju, običajih in obredih ter pregled razvoja in stanja etnografije v Jugoslaviji (Milovan Gavazzi). Pivko.

Spisanie, glasilo Bolgarske znanstvene akademije v Sofiji, prinaša v zvezku za 1. 1929. več zanimivih razprav iz zgodovinskega področja. V uvodni razpravi obravnava B. Filov Londonski evanĝelij Ivana Aleksandra in njegove miniaturre (Лондонското евангелие на Иванъ Александра и неговитѣ миниатюри). V Britskem muzeju v Londonu se nahaja v bolgarščini pisan evanĝelij carja Ivana

Aleksandra iz l. 1356., ki je eden izmed najvažnejših spomenikov bolgarske preteklosti. Veliko vlogo je igral tudi v razvoju romunske umetnosti. Aleksander Dobri, ki je vladal v romunski Moldaviji po padcu Bolgarije pod Turke, je bil velik ljubitelj umetnosti. Kakor je dal za svojo ženo Marijo izdelati v samostanu Njame krasen evangelij na pergamentu s sporednim slovanskim in grškim besedilom, tako je tudi izkoristil ugodno priliko in kupil od bolgarskih beguncev evangelij Ivana Aleksandra. V Moldavsko, ki je bila bolj varna pred Turki, so prinesli bolgarski emigranti ilustrovane rokopise, umetnine in druge dragocenosti. Verjetno je, da se je tja preselilo tudi več bolgarskih umetnikov, kjer so lažje našli delo in zaslužek. Na ta način začne od konca 13. stoletja vplivati bolgarska umetnost na romunsko. Evangelij Ivana Aleksandra je prišel pozneje v romunski samostan sv. Pavla na gori Atos, ki je bil pod pokroviteljstvom romunskih vladarjev. L. 1837. ga je kupil v samostanu sv. Pavla angleški potnik in zbiralec starih umetnin R. Curcon, poznejši lord Zouche, a po njegovi smrti je prišel v last Britskega muzeja.

S tem londonskim evangelijem Ivana Aleksandra so se bavili v svojih spisih F. Uspenskij, Scholvin, P. Gudev, K. Grot in Syrku. Njih opisi so deloma metodični in pomanjkljivi, razen tega pa ga obravnavajo samo s filološkega stališča. Ali evangelij Ivana Aleksandra ima tudi 352 zelo dobro ohranjenih miniatur. Zato ga treba prištevati med najvažnejše ilustrovane rokopise srednjega veka. Bolgarski znanstvenik B. Filov za je v celoti fotografiral za sofijski muzej in se podrobneje bavil z njim s stališča umetnostne zgodovine.

V svojem članku pobija francoskega znanstvenika G. Milleta, ki trdi, da so miniaturre londonskega evangelija Ivana Aleksandra v najožji zvezi z miniaturami znanega grškega evangelija iz 11. stol., kateri se sedaj nahaja v pariški narodni biblioteki pod št. 74. Filov dokazuje, da ima največjo sorodnost z miniaturami drugega bolgarskega evangelija iz 14. stol., ki je zdaj v Elizabetgradu v Sovjetski uniji.

L. 1927. je Sirarpie der Nersessian opozoril v The Art Bulletin (New York) na dva podobna evangelija iz začetka 17. stol., ki ju hranijo v samostanu Sucevica v bivši Bukovini v sedanji Romuniji. Pisana sta v t. zv. srednebolgarskem jeziku, ki so ga takrat uporabljali v Romuniji. Filov dokazuje, da je eden izmed teh dveh evangelijev nastal na temelju londonskega, drugi pa na temelju elizabetgrajskega evangelija.

Po Filovih izvajanjih tvori slovanski, odn. bolgarski evangeliji svojo lastno skupino s posebno redakcijo ikonografskega cikla. Filov meni, da je ta redakcija nastala v Trnovu, kjer je vladalo za Ivana Aleksandra živahno delovanje. Svojo razpravo pojasnjuje z desetimi fotografijami.

Na drugem mestu stoji zanimiva ruska razprava o bolgarsko-čeških literarnih stikih v sredi 19. stoletja (Болгарско-чешскія литературныя связи въ половинѣ XIX. ст.). Napisal jo je profesor praške univerze V. A. Francev, po rodu Belorus, ki pa se smatra za Rusa. Morda treba ravno v tem deštvu iskati psihološke motive, zakaj Francev v omenjeni razpravi preveč povdarja ruski vpliv na bolgarsko narodno prebujenje in ga precenjuje. Zakaj prvi bolgarski narodni buditelji, ki so položili trdne temelje bolgarskemu narodnemu preporodu, so vzrastli v grškem, a ne ruskem kulturnem ozračju. Bolgarski narodni preporod se začelja pravzaprav l. 1762., ko je izšla znamenita prva bolgarska zgodovina, ki jo je napisal svetogorski menih oče Paisij Hilandarec. Na izredno uspešen način budi z njo bolgarsko narodno zavest. Paisijeva zgodovina je šele vzbudila prve apostole bolgarske narodne misli. Povod za njo so dali Paisiju grški, srbski in drugi menihi na sveti gori Atos, ki so s ponosom kazali na svoje velike može in zaničevali Bolgare, češ, da nimajo svoje slavne zgodovine, svojih velikih mož in svojih svetnikov. O kakem direktnem ruskem vplivu

pa pri Paisiju ne more biti govora. Brez očeta Paisija bi nastal bolgarski narodni preporod mnogo pozneje, ko bi bilo morda že mnogo krajev pogrčenih. Sam ruski vpliv brez klic v bolgarskem narodu ne bi imel uspeha. V resnici pa se javlja ruski vpliv, o katerem govori Francev, precej pozno. Kakor Paisij, so namreč vsi prvi bolgarski narodni buditelji in književniki grški učenci, ki so nadaljevali Paisijevo delo, tako n. pr. škof Sofronij Vračanski, Beron, Aprilov, Neofit Bozveli, Neofit Riški i. dr. Vobče do sredine 19. stoletja prevladuje v bolgarskem narodnem preporodu in v bolgarski literaturi skoraj izključno samo grški vpliv, a ruski se javlja šele 70 let po Paisijevem nastopu, ko je imela bolgarska narodna misel že toliko glasnikov v vrstah inteligence, da ni mogla več zamreti. Tudi v dobi ruskega vpliva sta dva tako mogočna stebra narodnega preporoda, kakor sta književnika Georgi Rakovski in Petko R. Slavejkov, bolj sinova grške kot ruske kulture. Zato je napačna Francevova premisa v zgoraj omenjeni razpravi, da treba v zgodovini bolgarskega narodnega preporoda priznati ruskemu vplivu najodličnejše mesto. Priznati pa treba Francevova izvajanja, da so šele bolgarsko-ruski literarni stiki povzročili bolgarsko-češke književne zveze.

V tridesetih letih 19. stoletja so prišli prvi bolgarski dijaki na ruske visoke šole, kjer so mnogi izmed njih bili učenci takih zvezd ruske znanosti, udanih vseslovanski ideji, kakor so bili v Moskvi Pogodin in Bodjanskij, v Harkivu in pozneje v Petrogradu I. Sreznjevskij ter v daljnem Kazanu znani slovanski potnik V. I. Grigorovič. Ruski slavisti, ki so spoznavali slovanski svet na lastne oči, so si na svojih potovanjih pridobili mnogo osebnih zvez po vsem slovanstvu, ki so jih ohranili tudi po vrnitvi v svojo domovino. Posebno so živeli stiki s Prago, ki je vzbujala občudovanje s svojimi blestečimi uspehi čeških slavistov. Tako so se začeli tudi bolgarski dijaki v Rusiji zanimati za Čehe in Prago. Češko-bolgarske zveze niso bile preveč trdne, ker sta bila v Pragi samo dva moža, ki sta se zanimala za Bolgare, znani slavist Šafařík in V. Hanka, genjalni falzifikator zelenogorskega in kraljevodvorskega rokopisa. Šafařík je pazno zasledoval bolgarski kulturni razvoj. Skrbno je nakupoval vse nove bolgarske knjige. Ko je bila l. 1845. osnovana v Carigradu bolgarska tiskarna, se je obrnil na Bodjanskega, da bi mu Bodjanski na kak način omogočil zveze z Odeso in Carigradom radi nabavljanja bolgarskih knjig. Šafaříku so ruski učenjaki ne samo radi pomagali pri nakupovanju bolgarskih knjig, ampak so ga obveščali tudi o bolgarskem narodopisju in rokopisnem bogastvu svetogorskih samostanov. Janko Šafařík, ki je živel v Novem Sadu, je poročal svojemu učenemu sorodniku v Pragi o tistih bolgarskih knjigah, ki so izšle v beograjski tiskarni. Največji del razprave posveča Francev I. V. Šopovu, bolgarskemu dijaku, ki je študiral medicino v Pragi, kjer si je iz neznanega vzroka vzel življenje. I. V. Šopov je eden izmed najvažnejših pionirjev bolgarsko-čeških kulturnih stikov. Francevova razprava prinaša o življenju in delovanju mnogo doslej neznanega gradiva.

O Slavejkovih delih zgodovinskega značaja (Съчинения на П. Р. Славейковъ съ исторически характеръ) razpravlja Jordan Trifonov. Petko R. Slavejkov (1827—1895) je prvi bolgarski pesnik in eden izmed najvažnejših pobornikov osamosvojitve bolgarskega naroda izpod oblasti grške pravoslavne višje duhovščine in carigradskega patrijarhata. Za svoje delovanje je črpal motive in energijo iz zgodovine. Slavejkova in njegovega dela ni mogoče doumeti brez poznanja njegovega razmerja do zgodovine. A ravno to stran so bolgarski literarni zgodovinarji zanemarjali. Veliko vrzel je izpolnil šele Trifonov z gori omenjeno študijo. Najprej razpravlja o tem, kako in zakaj se je ta samouk poglobil v zgodovino, analizira njegove prve prevode zgodovinskih del in vrednoti njegove poskuse opevanja zgodovinskih dogodkov. Nato ga prikazuje kot zapisovalca narodnega izročila, zbiralca starih rokopisov in ar-

heoloških predmetov, prevajalca in kot pisca bolgarskih zgodovinskih učnih knjig. Slavejkov je eden izmed tistih Bolgarov, ki so med prvimi čitali v Pragi izdano Jirečkovo Zgodovino bolgarskega naroda. Študij tega dela ga je navajal k proučevanju važnih perečih vprašanj bolgarske zgodovine. Trifonova študija prikazuje Slavejkova v novi luči in pomaga k razumevanju marsikaterega problema iz dobe t. zv. cerkvenega vprašanja.

Zadnja, a ne najmanj važna in zanimiva razprava o primerjanju grške književnosti z bolgarsko (Гръшко-български литературни сравнения) je izpod peresa V. Pundeve, ki v marsičem pobija Francevove trditve v isti knjigi. Kakor so v 9. stoletju pri zibelki stare bolgarske književnosti stali Grki, tako tudi v 19. stoletju pri zibelki nove bolgarske literature. V preteklem stoletju so bili Grki prvi posredniki med Bolgari in kulturnim Zapadom. Grški vpliv na bolgarsko slovstvo se sicer povdarja, manjkajo pa še o njem podrobnejše študije. V pričujoči razpravi navaja Pundev najprej vse tiste grške časopise, ki so vplivali na obliko in vsebino prvega bolgarskega časopisa »Ljuboslovie«, ki ga je začel l. 1842. izdajati v Smirni K. Fotinov. Nato navaja novogrške tekste in jih primerja s članki »Ljuboslovie« in s prvimi bolgarskimi deli ter tako nazorno dokaže, kako je grška književnost vplivala na bolgarsko.

Ne samo iz znanstvenih, ampak tudi iz narodnih in državnih ozirov so Jugoslovani dolžni zasledovati razvoj bolgarske zgodovinske znanosti. J. Š e d i v ý.

Lewicki A. — Friedberg J., Zarys historji Polski. (Pregled poljske zgodovine.) Warszawa. B. l. 4°. I. knjiga XV + 380 str., II. knjiga IX + 281 str.

Če ne bi bilo v uvodu kratke opombe, bi človek niti ne vedel, da je Pregled poljske zgodovine, ki sta ga spisala A. Lewicki in J. Friedberg, srednješolski učbenik. Zakaž, nikjer ni niti sledu o tistem suhoparnem naštevanju imen, letnic in dogodkov, ki smo ga sicer vajeni najti v zgodovinskih učnih knjigah. Je to delo, ki ga vzame z veseljem v roke, kdor si hoče v kratkih bistvenih obrisih predočiti razvoj poljskega naroda. Knjigo domače zgodovine tako dobre kakovosti je mogoče uvrstiti med šolske knjige samo v Poljski, kjer je dijak dobro pripravljen na študij preteklosti svojega naroda. Na nižji stopnji se domača zgodovina posebej ne poučuje, pač pa ima dijak od drugega do šestega razreda dvakrat priliko, da spozna vsaj v glavnih potezih svetovno zgodovino. Ko ima vsaj medlo sliko svetovnega razvoja in je že v zrelejši dobi, takrat se v sedmem in osmem razredu peča samo z domačo zgodovino. Zgoraj omenjena knjiga skuša orisati celotno življenje poljskega naroda. V ospredju niso boji in vojne, ampak verski, kulturni in gospodarski razvoj. Posebno skrb posveča knjiga notranjepolitičnemu razvoju poljske države, ki je igral veliko vlogo v življenju poljskega naroda vse do današnjega dne. O vseh panogah poljskega narodnega življenja dobimo živo sliko. Pri vseh važnejših dogodkih knjiga jasno povdarja vzroke in posledice. Ob stičnih točkah poljske zgodovine z ostalimi narodi in državami dobimo v nekaj jedrnatih odstavkih dober pregled njihovih razmer. Obširno govorita Lewicki in Friedberg na petih straneh o vzrokih razdelitve poljske države. Če so starejši zgodovinarji vse do epohalnega dela M. Bobrzynskega Pregled poljske zgodovine, ki je izšel l. 1879., zavračali vso krivdo samo na sovražne sosede, tvori sedaj to vprašanje veliko samoizpoved napak in pogrškov poljskega naroda. Delo Lewickega in Friedberga vodi mladino v tem oziru v zmote in škodljiv narodni imperializem, ko trdi, da narodne manjšine niso doprinesle k razpadu Poljske; ali nezadovoljne narodne manjšine so bile in so še sedaj največja nevarnost poljske samostojnosti. Obširno opisuje delo zlasti svetovno vojno in dvojno orientacijo Poljakov v tej dobi, nato pa zasleduje ves burni razvoj Poljske vse do l. 1929. Škoda, da delo ni dovolj pravično Ukrajincem, Belorusom in Rusom. Iz pretiranega narodnega ponosa se omalo-

važuje tudi pomen vlade češkega kralja Vaclava II. (1300—1305). Čeravno je nastopil proti poznejšemu mogočnemu poljskemu vladarju Vladislavu Lokietku (1306—1333) in ga potisnil začasno ob stran, in čeravno je Poljska imela češkega vladarja, vendar je šele češki kralj prvi zedinil skoraj vse poljske pokrajine. Brez Vaclava II. ne bi mogel Vladislav Lokietek ustvariti tako močne in velike države.

Knjiga bo tem bolj služila tudi našim zgodovinarjem, ker prinaša ob koncu na 14 straneh bibliografijo najvažnejših poljskih zgodovinskih del in zgodovinskih časopisov. Cena 19 zl. (114 Din) za obe knjigi ni pretirana.

J. Š e d i v ý.

Koledar za 1931. Izdala in založila Nabavljalna zadruga drž. uslužbencev v Mariboru. Za uredniški odbor N. I. Vrabl. V Mariboru, 8°. 207 str.

Poleg navadnih koledarskih in leposlovnih prispevkov vsebuje koledar tudi zanimive doneske k mariborski zgodovini. Na prvem mestu stoje članki o desetletnem delovanju Nab. zadruga drž. uslužbencev v Mariboru in njih kreditni zadrugi, o zgodov. razvoju združništva sploh, o Nab. zadrugi v Celju in Murski Soboti ter v Ljubljani.

Jedro koledarja tvorijo članki krajevno-zgodovinskega značaja. Prof. F. Baš razpravlja o tekmi med Mariborom in solnograškim Ptujem v preteklih dobah (str. 67—73) in o mariborskem programu l. 1865. (str. 91—100). Ravnatelj J. Glaser piše o prvih mariborskih časopisih (str. 75—83) in o Mariboru pred dvema generacijama (str. 84—90), urednik sam pa podaja iz zapisnikov r. dr. Turnerja nekaj podatkov iz njegovih dijaških let (str. 101—106). V zgodovinskem oziru najvažnejši pa je gotovo spis generala Maistra: »Vojaški transporti in naše Podravje ob prevratu l. 1918.« (str. 107—130). Marsikdo bo šele iz tega članka spoznal, kako nevarne in kritične čase smo preživljali v tistih usodnih dneh. Dr. Travner poroča o mariborskem pokrajinskem muzeju, ki že leta in leta kliče po prostorih in ureditvi, a doslej zastonj.

V zadnji tretjini knjige slede članki o raznih mariborskih uradih in oblastih ter o mariborskem šolstvu, ki imajo vsi historično vrednost. Koledarji imajo svojo usodo; leto mine in z letom izgubi navadno tudi koledar svoj pomen; a letošnji Koledar N. Z. bo radi svoje jedrnate vsebine imel trajno vrednost.

Dr. V. T.

Maribor — jugoslovenski Meran. Pod tem naslovom je posvetilo uredništvo tedenske revije »Svijet« našemu mestu 20. številko 10. knjige z dne 8. nov. 1930. Neimеноvani avtor opisuje predvsem sedanji Maribor, naravne lepote, industrijo mesta i. dr., vse s tujsko-prometnih in trgovskih vidikov, medtem ko omenja zgodovino, umetniške spomenike, duševno življenje itd. le mimogrede. Gotovo je hvalevredno, da se seznanijo čitatelji ugledne revije tudi z našim mestom. Vendar s člankom zaradi njegove površnosti nikakor ne moremo biti zadovoljni. Naslovno stran (platnice) »krasi« slika mariborskega gradu, ki dokazuje, da umetnik ni nikdar videl stavbe v naravi. V besedilu (str. 501—516) mrgole številne, često neverjetne napake. Samo nekaj primerov: »...krasan objekt gradske štedionice, pred kojom se nalazi, u malom parku, spomenik njezina osnivača, bivšeg načelnika H a r i b o t a (!)«; »U povjesnim se spomenicima prvi put spominje g. 1209. grad Maribor...«; v muzeju se nahaja baje »zbirka starih isprava i spisa, kao i velika knjižnica, koja popunjuje sabrano blago«; naslova slik »Narodni dom« in »Gradska štedionica« sta zamenjana itd. Mučen vtisek napravlja, da rabi avtor večkrat samo nemška imena, n. pr. »Melling«, »Falla« i. dr.

Dr. V. T.

Neue Freie Presse je svoji št. 23.789 z dne 5. decembra 1930 dodala obsežno, 112 strani obsegajočo prilogo, ki je posvečena kraljevini Jugoslaviji. Pod različnejšimi vidiki obravnavajo imenovani in neimеноvani, domači in inozemski pisatelj

vsakovrstna vprašanja, ki se tičejo naše države. Članki so pisani sicer predvsem z reklamnim namenom, vendar podajajo mnogokaj poučnega in zanimivega, celo za znanstvenika-zgodovinarja, tako n. pr. članek Maksima Mrzljaka o nastajanju naše države (str. 97) in važen članek prof. Josipa Nagyja o državnem arhivu v Zagrebu.

Opisana so tudi najvažnejša mesta v Jugoslaviji, od slovenskih mest Celje (str. 65), Ljubljana (str. 64), Maribor (str. 67). Članek o Celju je bil uradno sestavljen na magistratu, podaše zemljepisni in historični pregled od rimske dobe preko celjskih grofov do novčjšega časa, našteva znamenitosti celjskega mesta, poroča o zdravstvenih, prometnih in socialnih razmerah.

Članek o Mariboru (signiran z B. G.) na sličen način podaje geografsko-historično, kulturno in prometno sliko Maribora.

Dr. V. T.

Društveni glasnik.

Zgodovinsko društvo v Mariboru.

21. občni zbor se je vršil 9. novembra 1930 ob 10. uri v čitalnici Štud. knjižnice. Udeležilo se ga je 17 članov.

V uvodnem nagovoru se je g. predsednik prelat dr. Kovačič ozrl nazaj v zgodovino društva, ki ima za seboj mnogo težkoč in bojev, pa tudi dokaj uspehov. Da bo tudi v bodoče lahko vršilo svojo nalogo, je treba, da se gmotno, pa tudi duševno podpre; okrog njegovega glasila naj se zbero mlade sile, ki bodo nadaljevale začeto delo. H koncu se je govornik spomnil članov, ki so umrli v preteklem letu: stolni prošt dr. Martin Matek, ki je bil soustanovitelj društva, prof. teol. Josip Zidanšek, župnik Matija Karba v Zrečah in žand. stražmojster Berlec v Kandiji pri Novem mestu. Vsem naj bo ohranjen časten spomin.

O poslovanju društva je poročal društveni tajnik J. Glaser. Od zadnjega občnega zbora (8. dec. 1929) je imel odbor 6 sej: 16. dec. 1929, 17. febr., 10. marca, 16. junija, 21. julija in 30. sept. 1930. Akcijo za arhiv, ki jo je društvo začelo že lani, je nadaljevalo tudi v zadnjem poslovnem letu; vodilo je to akcijo skupno s prizadevanjem, da se pridobijo novi prostori za tukajšnji muzej. Muzej je že davno tako prenatrpan, da je smotrena in sistematična ureditev njegovih zbirk nemogoča. Lepa prilika, da se temu odpomore, se je ponudila, ko je bivši oblastni dvorec postal prazen. Ta dvorec je v pozno renesančnem slogu zidana vila z 19 prostori, ki bi se dali izvrstno porabiti za narodopisni in kulturno-zgodovinski oddelek muzeja. Društvo je v preteklem letu ponovno prosilo pri banski upravi, da bi dvorec prepustila za muzej in arhiv. Društveni predsednik je bil glede te zadeve tudi osebno pri g. banu, razen tega so se za stvar zavzeli tudi razni gospodje izven našega odbora, zlasti profesor dr. Lukman, konservator dr. Stelè, minister n. r. dr. Kukovec in prof. Kenda. Tukajšnja Narodna odbrana je prošnjo priporočila, tako v Ljubljani kakor tudi v Beogradu. Vse prizadevanje pa je ostalo žal brezuspešno, ker je banska uprava določila dvorec za gozdarsko šolo. Samo če bi za to šolo bili na razpolago drugi prostori, bi se mogla rešiti naša prošnja povoljno. Edino, kar je v tem pogledu društvo doseglo, je to, da so se mu v dvorcu dale na razpolago tri sobe za arhiv. Prostore je društvo tudi takoj zasedlo in spravilo v nje večino svojega arhiva. Ko pa so pred kakima dvema mesecema začeli poslopje preurejati, je dobil društveni predsednik poziv, naj zase-

dene prostore takoj izprazni. Vendar je na ponovno prošnjo in po posredovanju društv. blagašnika g. Vrabla g. podban dr. Pirkmajer odredil, naj se društvu za njegov arhiv puste potrebni prostori toliko časa, dokler jih nujno rabi. Tako je zaenkrat arhiv že v dvorcu, toda koncem šolskega leta 1930/31. so prostori odpovedani tako od ravnateljstva gozdarske šole kakor od banske uprave. Ena glavnih nalog novega odbora bo, da najde za arhiv končno veljavne in stalne prostore. To je postalo tem bolj nujno in neodložljivo, ker je druga naša prošnja glede arhiva — prošnja za arhivarja — bila medtem ugodno rešena. Prošnji, katero je Zgodovinsko društvo vložilo pri ministrstvu prosvete, naj bi g. prof. Baša za ureditev arhiva dalo dopust, je ministrstvo ugodilo. Imenovani gospod je 9. novembra nastopil enoleten dopust. S tem je dana možnost, da se naša arhivalna zbirka uredi in napravi dostopna ter porabna za znanstveno izrabo.

Prirastli so arhivu v preteklem letu sledeči predmeti: Matija Jurinec, posestnik v Berkovcih, je daroval overovljen prepis Kremplove oporoke, knjižničar Glaser rokopisno pesmarico iz 1. polovice preteklega stoletja iz Ruš, župan Josip Mravljak v Vuzenici več arhivalij. S pridržkom lastniške pravice je po posredovanju g. prof. Baša sosečka v Babencih izročila 11 uradnih tiskovin s konca 18. in začetka 19. stoletja, za muzej pa skupna obrtna zadruga III. skupine v Ljutomeru po posredovanju g. viš. ravnatelja Vrabla zakladnico stare Sodarske zadruge v Ljutomeru iz l. 1755. in zakladnico stare Lončarske zadruge v Ljutomeru. Za muzej je razen tega g. prof. Baš pridobil neolitsko sekuro iz Oslušovec pri Ptuj.

Zlasti številni pa so bili v preteklem letu prirastki društvene knjižnice. Potom zamene je prirastlo 95 knjig, oziroma brošur in časopisov, v oceno je prišlo 9 knjig in 1 zemljevid, darovanih pa je bilo 768 knjig, ozir. brošur, 1 zbirka letakov in podobnih tiskovin ter 2 zemljevida; darovali so jih sledeči gg.: viš. ravnatelj Vrabl (390 knjig), prelat dr. Kovačič (110 knjig, razen tega po njegovem posredovanju 219 šematizmov iz škof. knjižnice), prof. dr. Lukman (11 knjig), župan Jos. Mravljak v Vuzenici (10 knjig), knjižničar Glaser (7 knjig), prof. dr. Schünemann v Berlinu (5 ponatisov), prof. dr. Kelemina v Ljubljani in † župnik Karba (po 2 deli), prof. dr. Dolenc v Ljubljani, dr. Dornik v Mariboru, † nadučitelj Kocbek v Gor. Gradu, svetnik Lilek v Celju, šol. upravitelj Möderndorfer, gospa dr. Pivec-Stelè v Ljubljani, župnik Poplatnik na Polenškaku, dr. Tesnière v Strasbourgu, župnik Trstenjak pri Sv. Juriju, rektorat ljubljanske univerze, drž. gimnazija in drž. realka v Mariboru (po 1 knjigo). Dokupili so se 4 letniki Carinthije (1830, 1840, 1842, 1843), 1 letnik Glasnika zem. muzeja v Sarajevu (1905), 1 snopič zbirke jugoslav. ornamenta, nadaljevanje Diehlovihi Inscriptiones, Šurmin: Hrv. prep. II. in Acta conventus Pragensis pro studiis orientalibus, Olomucii 1930. Skupni prirastek znaša 512 knjig, ozir. časopisov, 369 brošur, 1 zbirko letakov in 3 zemljevide. Nanovo pošiljajo v zameno svoje publikacije sledeči zavodi, oziroma uredništva: Društvo sv. Save v Beogradu, Lud Słowiański v Krakovu, Zdravniški vestnik v Ljubljani, Glasnik Istorijeskog društva v Novem Sadu, Slovanský ústav v Pragi ter Braća Hrv. zmaja v Zagrebu.

Iz kopavanja, ki so se višila v preteklem poletju v Slov. goricah pod vodstvom g. prof. Baša, so se navezala na najdbe l. 1926. Odkrila so v Hrastju med vasmi Žetarjeva in Lormanje poznorimski tumulus honorarius, v Radchovi pa velik obokan grob iz zgodnjericinske dobe, ki kaže zveze s starejšo latensko kulturo. Podrobnejše poročilo o tem gl. med »Izvestji«.

Od več strani so došle vesti, da se je razpaslo verižništvo z umetniškimi stvarmi. Par ljudi kupuje take starine, deloma pod pretvezo, da jih nabavljajo za muzeje, potem pa z njimi kupčujejo in jih prodajajo naprej, večinoma v tujino. Da se

to prepreči, je društvo objavilo v dnevnem časopisju primerno opozorilo, obenem pa je opozorilo tudi oblasti na zlorabo, ki se vrši.

Kar se tiče literarnega dela, se je v zadnjem letniku »Časopisa« uvela novost: ustanovilo se je novo glasilo za objavljanje zgodovinskega in narodopisnega gradiva. Ima naslov »Arhiv za zgodovino in narodopisje« in izhaja zaenkrat kot priloga k »Časopisu«. Želeti pa bi bilo, da bi se ta priloga čimprej lahko osamosvojila. Kajti gradiva, ki čaka objave, je zelo veliko. — Razen tega namerava društvo v kratkem začeti z izdajo umetniške topografije. V 1. knjigi pride na vrsto celjska dekanija, ki jo pripravlja in jo je deloma že izgotovil g. dr. Marolt v Celju. Čim bodo nekatera tehnična vprašanja rešena in gmotna stran kolikor toliko zasigurana, bo šlo delo v tisk. Ker namerava društvo izdati to delo sporazumno z Umetnostno-zgodovinskim društvom v Ljubljani, je prosilo, da se mu iz postavke, ki je v banovinskem proračunu bila posebe določena za umetniško topografijo, dá primerna podpora. Žal je dobilo v to svrhu le 3.000.— Din. Na ponovno prošnjo je sicer prejelo še 7.000.— Din, ali to podpora nujno rabi za »Časopis«, ki je kljub zvišani članarini zelo pasiven. Izdatki za zadnji letnik so znašali 42.873.— Din, članarine pa je bilo doslej plačane komaj okrog 20.000 Din. Ker je članov 496 (14 manj ko lani), bi znašala celoletna članarina 24.800.— Din; ostane torej še vedno 18.000.— Din primanjkljaja. Iz tega je jasno, da že redno literarno delo društva ni mogoče brez podpor; tem manj seveda izdajanje izrednih publikacij.

V zadnjem času so se uvedli družabni večeri zgodovinarjev in prijateljev zgodovine. Vrše se vsako prvo sredo v mesecu ob 8^h zvečer v Narodnem domu. Namen teh sestankov je, da se s tesnejšim osebnim stikom daje medsebojna vzpodbuda in pogloblja zanimanje za zgodovinsko proučevanje. To naj se doseže po medsebojni izmeni misli, kot temelj za to pa naj za vsak sestanek služi kak referat, ki ga poda kdo izmed udeležencev. Prva dva sestanka sta se vršila začetkom oktobra in novembra.

Blagajniško poročilo je podal g. viš. ravnatelj Vrabl.

Denarni promet v poslovnem letu 1930., t. j. od 1. XII. 1929 do 1. XI. 1930 je znašal 155.692.49 Din, in sicer je bilo prejemkov, vštevši lanski prebitek 25.978.60 Din, skupaj 95.669.18 Din, izdatkov pa 60.023.21 Din, tako da znaša prebitek 35.645.87 Din.

Ta prebitek nas ne sme spraviti v preveč optimistično razpoloženje, ker bode treba iz njega poravnati stroške za Časopis, Arhiv ter Umetnostne spomenike celjske dekanije, za kar je rokopis že v tiskarni.

Kakor prejšnja leta, so bile tudi letos najvišje postavke med dohodki podpore v znesku 32.040.— Din in 3.000.— Din še posebej za topografijo umetnostnih spomenikov, skupaj torej 35.040.— Din.

Podpore znašajo 9.660.— Din manj nego prejšnje leto in 4.330.— Din manj nego leta 1928.

Na podporah smo dobili: od države 15.000.— Din, od kralj. banske uprave v Ljubljani 10.000.— Din (od tega 3.000.— Din za topografijo umetniških spomenikov) ter 6.000.— Din od mestne občine Maribor.

Javna podpora izkazuje nižji znesek nego prejšnje leto radi tega, ker je kralj. banska uprava v Ljubljani prispevala samo navedenih 10.000 Din, dočim je lansko leto g. oblastni komisar mariborske oblasti dovolil 20.000 Din podpore.

Od denarnih zavodov smo dobili 3.900.— Din podpore, med drugim od Posojilnice v Narodnem domu v Mariboru 2000.— Din, od Posojilnice v Slatini in od Spodnještjerske ljudske posojilnice v Mariboru po 500.— Din, od Posojilnice v Ptuj in Framu po 200.— Din.

Na članarini se je leta 1930. vplačalo 20.632.— Din. Članarino je vplačalo: za 1927—1 član, za 1928—13 članov, za 1929—71 članov, za 1930—327 članov, za 1931—15 članov in za 1932—1 član. Skupaj je torej plačalo članarino 428 članov, žal zopet 18 članov manj nego prejšnje leto. Članarina je mogla kriti samo polovico stroškov za društveno glasilo.

Časopis za zgodovino in narodopisje, XXV. letnik, s 1. številko priloge Arhiv za zgodovino in narodopisje, je brez izdatkov za poštnino stal 42.873.— Din. Od tega odpade 30.057.— Din na stroške za tisek in vezavo, 2.580.— Din na stroške za klišeje ter 10.236.— Din na honorarie.

Ker pri vladajoči gospodarski krizi ni misliti na zvišanje članarine na dvojni znesek, je mogel iziti »Časopis« v sedanji obliki in obsežnosti samo s pomočjo javnih podpor.

Za pomnožitev društvene knjižnice, ki je priključena mariborski »Študijski knjižnici«, je društvo izdalo letos 881.50 Din, za svoje stare publikacije pa je izkupilo 2.155.20 Din.

Letošnji prebitok zasigura v zvezi z letno članarino redno izdajanje »Časopisa« in »Arhiva« v letu 1931., na izdajo posebnih društvenih publikacij pa brez izdatnih javnih podpor ne bo mogoče misliti.

Revizor g. dr. Jančič je izjavil, da je pregledal račune in našel vse v najlepšem redu; zato predlaga absolutorij s pohvalo g. blagajniku, kar je bilo soglasno sprejeto.

Nato se je na predlog g.predsednika sklenilo, da naj ostane članarina v dosedanji višini: 50.— Din.

Pri volitvah se je na predlog g. prof. Milača izvolil z vzklikom najprej dosedanji predsednik g. dr. Fran Kovačič, kot odborniki pa gg.: prof. Franjo Baš, bibliotekar Janko Glaser, mag. pharm. Fr. Minařik, prof. Karl Prijatelj, dr. Pavel Strmšek, prof. Bogomir Stupan, prof. Jan Šedivý, ravn. dr. Josip Tominšek, dr. Vladimir Travner in viš. ravn. Niko Vrabl. Kot namestniki so bili izvoljeni gg. dr. Anton Dolar, dr. Maks Kovačič in dr. Viuko Močnik; kot pregledovalci računov pa gg.: dr. Ivan Jančič, sodnik Franjo Juhart in ravn. Jaka Zupančič. Odbor se je konstituiral pozneje tako, da je bil izvoljen za podpredsednika ravn. dr. Tominšek, za tajnika prof. Baš in za blagajnika viš. ravn. Vrabl.

Med slučaji je g. dr. Jančič nasvetoval, naj bi glede podpor društvo prosilo, da bi posredovali zanj banski svetniki.

Ker se nikdo ni več oglasil k besedi, se je g. predsednik zahvalil navzočim za udeležbo in ob ½12. uri zaključil zborovanje.

Muzejsko društvo v Mariboru.

V smislu § 9 društvenih pravil je imelo dne 8. februarja 1931 ob 10. uri svoj letni občni zbor, kjer je odbor podal poročilo o društvenem delovanju od zadnjega občnega zbora 23. februarja 1930. — Uvodoma se je predsednik dotaknil ovir in težav, s katerimi se ima društvo boriti. Materializacija mišljenja in življenja v povojnih časih je splošen evropski pojav, ki je pa morda pri nas dobil posebno ostro obliko, ker baš pri nas se naravnost zaničuje historično znanstvo. Pri pobiranju neznatne članarine (po 5 Din na leto) se je celo v akaemsko izobraženih krogih večkrat slišala opomba, da tega društva in muzeja ni treba, pač pa je istočasno neki fakir-slepar imel nabitno polno dvorano proti znatno višji stopnini. Nadalje se je slišala od zasebnikov in celo v neki javni skupščini opazka, da se pasivna podjetja naj ne podpirajo! Pasivne so pač bolj ali manj vse kulturne in znanstvene institucije, tudi šole, od ljudske šole do univerze,

ker one podajajo pač izobrazbo, nesejo pa malo ali nič. Če nekatere akademije razpolagajo z znatnimi sredstvi in so torej »aktivne«, je to pripisovati le velikodušnim mecenom, ki so jim z darili in oporokami pomagali iz pasivnosti. Lep zgled dajejo v tem oziru n. pr. srbski trgovci, ki so Matici Srbski v Novem Sadu in kr. Akademiji v Beogradu volili svoja pogosto nemajhna imetja. Pomanjkanje historično-umetniškega čuta je tudi povod, da društveno stremljenje do zadnjega časa ni našlo potrebnega umevanja pri merodajnih činiteljih.

Nato prečita predsednik seznam predmetov, ki jih je društvo dobilo za muzej potom daril ali po nakupu. Pridobljeni predmeti spadajo v naslednje skupine:

a) prehistorična zbirka: 1 neolitska sekira iz Sp. Kaple, izročil po prof. Bašu g. Andrej Pušnik s pridržkom lastninske pravice; 1 prehistorična žara, daroval rajni g. Fr. Kocbek, nadučitelj v p. v Gornjem gradu; 1 neolitska sekira, najdena v Oslušovcih pri Veliki nedelji, daroval po prof. Bašu g. I. Schwarz v Pekrah. Odkupilo je društvo za to zbirko na Krškem polju blizu Brežic najdene starine: 2 glinasta lonca z geometričnimi okraski, 2 situli z reliefnimi okraski.

b) Zbirka novcev in kolajn: srebrna kolajna, ki jo je kot darilo nekdanj dobil kot nagrado za dober uspeh v štajerski zgodovini rajni p. Kalist Heric, daroval njegov nečak, g. dr. Matija Heric; 5 kronskih srebrnjakov kneževine Liechtenstein in 2 din. novca Aleksandra Obrenovića, daroval urar Stumpf v Mariboru; 6 rimskih novcev različnih cesarjev, kupljeno od nekega srbskega narednika; 1 plaketa r. dr. Mile Starčevića, daroval minister n. r. dr. Anton Korošec; 6 medalj in 6 rimskih in srbskih novcev, kupljeno od pasarja Kagerja v Celju; 1 Franc Jožefov red I. vrste, izročil iz zapuščine rajnega škofa dr. Napotnika kanonik g. Fr. Časl.

c) Obrtno-umetniška zbirka: 2 stari ključavnici, darovala ga. Fischer v Mariboru; zvonolivarna »Zvonoglas« v Mariboru je darovala star zvonček iz l. 1743. — Kermika: pes drži posodico za zobotrebce, originalno lončarsko delo, kupljeno od Jurija Peska v Staršah na Dr. p.; posoda za kavo s krožnikom, delo celjske tvrdke Schütz, 1 majolika, oboje kupljeno v Mariboru. — Orožje: jeklena čelada iz svetovne vojne, daroval poročnik I. Hesse, 2 črnogorski dalmatinski pištoli, kupljeni od urarja Jana v Mariboru. — Urarstvo: 1 staro žensko žepno uro je daroval g. Bureš v Mariboru.

č) Narodopisna zbirka: 1 originalno izrezljana palica, kmetsko delo iz Gorce v Halozah, daroval g. dr. Travner; 1 usnat pas z zaponko, darovala ga. Fischer v Mariboru; 1 velik pohorski slamnat klobuk, izročil s pridržkom lastninske pravice Julij Korman v Kumnu na Pohorju; 1 rožni venec, sestavljen iz hrastovih sadežev, daroval dijak Broman iz Prevalj; 1 stara škrinja koroške proveniencije, kupljena v Marenbergu; 1 originalen vgaševalec za sveče (»kajfež«), daroval g. J. Kocijančič, župnik v Jurkloštru.

d) Zbirka slik: 1. Merkur na steklu, darovala ga. Liza Kočijaž v Mariboru; 2 pokrajinski sliki slikarja Hackla, kupljeni v Mariboru; istotako 4 Voglove slike, ki so še začasno v posesti lastnice.

e) za prirodopisni oddelek je muzej 1930 dobil samo nekaj kosti špil'skega medveda z Remšnika in iz Potočke zijavke. — Desinficirala se je zbirka metaljev in kukcev.

Tajniško poročilo je podal društveni tajnik dr. Heric. Odbor je imel 8 sej, nekatere skupno z Zgodovinskim društvom. Glavno odborovo delo je bilo posvečeno pridobitvi za muzej ugodnih prostorov in arheološkim izkopavanjem. O akciji za muzejske prostore gl. poročilo »Zgodovinskega društva«, ki je to zadevo vzelo v svoje roke.

Ker se je l. 1924. na zahtevo državnega konservatorskega urada škoifijski muzej združil z muzejem »Zgodovinskega« in »Muzejskega društva«, se je predsedništvo obeh društev obrnilo na škoifijski ordinarijat in obrazložilo, da je muzej vsled pretesnih prostorov prišel ad absurdum. Cerkevne starine in neuporabljane umetnine bi se naj spravile v muzej, a radi pomanjkanja prostora se morajo spravljati na podstrešje. Če se pa puste tam, kjer so, je nevarnost, da jih uniči požar, mokrota ali pa jih dobe v roke verižniki s starinami. Škofijstvo je zadevo sporočilo banski upravi, uspeh cele akcije je bil le ta, da je banska uprava vprašala mestno občino, kako misli rešiti muzejsko vprašanje. Mestna občina pa se izgovarja, da nima prostorov. Tako mariborsko muzejsko vprašanje ne pride z mrtve točke, med tem naše historične vrednote propadajo in gredo v nepoklicane roke.

V zadnjem času se pripravlja muzejski zakon; dokler ni jasno, kak bo položaj krajevnih muzejev, tako dolgo tudi ne more društvo podvzeti nobenega daljnega koraka glede muzejskih prostorov. Načrt tega zakona je glede krajevnih muzejev zelo dvoumen.

Muzejsko društvo je v poletju 1930 organiziralo arheološka izkopavanja v Slovenskih goricah v okolici Sv. Lenarta. Društveni zastopnik je najprej ugotovil vse gomile okoli Sv. Lenarta, stopil v stik z odločujočimi krajevnimi čimtelji in na to začel z izkopavanji. Predhodno poročilo o teh izkopavanjih je podano v ČZN, kritična ocena izkopavanj pa bo sledila, ko bodo izkopavanja končana. Z muzejskega stališča izkopavanja niso prinesla novih obogatitev muzeja, pač pa imajo izkopavanja veliko prazgodovinsko vrednost, zlasti kar se tiče tehnike prazgodovinskih grobov v naših krajih. Kako bo z nadaljnjimi izkopavanji, je odvisno od določb novega muzejskega zakona.

Ob tej priliki izreka društvo zahvalo dr. B. Sarij, univ. profesorju v Ljubljani, ki je povabil zastopnika Muzejskega društva v Mariboru v svrhu študija arheoloških preučevanj v terenu v Vel. Malenco na Dolenjsko.

Društvo je imelo l. 1930. rednih članov 252, 22 več kakor l. 1929. Muzej je posejilo 1660 oseb, l. 1929. 1494 (skupni obiski šol in korporacij niso všteti).

Blagajniško poročilo je podal g. inž. Baumgartner. Društvo je imelo 21.433.— Din dohodkov in 21.196.— Din izdatkov. Med dohodki je največji prispevek mestne občine mariborske Din 6000.— V imenu pregledovalcev računov je g. dr. Dolar predlagal absolutorij blagajniku in ostalemu odboru. Udnina za 1931 se je določila na Din 5.—, kakor lansko leto. Vstopnina v muzej je kakor doslej 1.— Din od osebe ob nedeljah od 10.—12. ure. Izven tega časa je vstopnina Din 5.—.

Nato je sledila volitev novega odbora. Za predsednika je vnovič izvoljen dr. Fr. Kovačič, za odbornike pa gg.: Baš Franjo, Baumgartner Egon, Heric dr. Matija, Prijatelj Karol, Travner dr. Vladimir, Vales Alfonz. Za pregledovalca računov sta izvoljena dosedanja pregledovalca: dr. A. Dolar in Niko Vrabl. Kot strokovnjaka v prirodopisju pokliče društvo v odbor g. dr. L. Poljanca, za slikarstvo pa prof. A. Gvajca in I. Kosa. Odbor je izvolil iz svoje srede za podpredsednika prof. A. Valesa, za tajnika prof. Baša in za blagajnika E. Baumgartnerja.

V zahvalo za kulturno nastopanje v korist društva na zasedanju banskega sveta je občni zbor med slučajnostmi sklenil, da izrazi društvo posebno zahvalo podbanu g. dr. Pirkmajerju.

V oceno in zameno doposlane tiskovine.

Od 1. julija 1930 — 15. febr. 1931.

- Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb:
Rad. 239. knj. Zagreb 1930.
- Kr. Srpska Akademija, Beograd:
Srpski etnografski Zbornik, 46. Beograd 1930.
Posebna izdanja. 78—81. (Pantelić D., Kočina krajina; Erdeljanović J., O poreklu Bunjevaca; Pavlović Z. G., Bitka na Kolubari.) Beograd 1930.
Spomenik. 67. Beograd 1930.
- Slovanský Ústav v Prazi:
Petrov A., Drevnějšija gramoty po istorii Karpato-russkoj cerkvi i Ierarhii 1391—1498. (Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Zv. I.) V Praze 1930.
Byzantinoslavica. I.—II. V Praze 1929—1930.
Okunev O., Monumenta artis serbicae. I.—II. Praga 1930.
Knihovna Slovanského Ústavu I: Jan Kollár, Rozprawy o slovanské vzájemnosti. Ur. Miloš Weingart. V Praze 1929.
- Kulturni muzej v Sombotelju: Annales Sabarienses. III. 1927—1929.
Favei A., Cyarapodása és Jelentése. 1927—1930. Szombathely 1930.
Bericht XIII—XIX des Archäol. Inst. Röm. Germ. Kommission. Frankfurt 1922—1930.
Bollettino dell' Associazione internazionale per gli studi Mediterraneei. I. Roma 1930.
Carinthia I. Jahrg. 120. Klagenfurt 1930.
Čas. XXV, 1—4. Ljubljana 1930—1931.
Časopis vlasteneckého spolku musejního. Olomouc 1930; č. 161—164.
Český Časopis Historický. Ročn. XXXVI, seš. 2—4. Praha 1930.
Dom in Svet. XXXIII, 5—10. Ljubljana 1930.
Društvo sv. Save. 40. (Brastvo 25). Beograd 1930.
Centralnaja Evropa. III, 11, 12; IV, 1, 2. Praga. 1930—1931.
Germania. V.—XV. Bamberg 1921—1930.
Glasnik istoriskog društva u Novom Sadu. III., 3. Novi Sad 1930.
Glasnik skopskog naučnog društva. Skopje 1928—1930.
Haumant E., La Formation de la Yougoslavie. Paris 1930.
Izvestje drž. realke v Mariboru 1929/30.
Karaman Lj., Tragom hrvatskih kraljeva. Posebno izdanje »Bihaća«. Zagreb 1930.
Koledar za 1931. Izd. Nabavlj. zadruga drž. uslužb. v Mariboru. (1930.)
Lilek Emil Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion (1663—1671). Zv. I—IV. Celje 1930.
Mentor. XVIII, 1—2. Ljubljana 1930/31.
Mitteilungen des Vereines klass. Philologen. I.—VII. Wien 1924—1930.
Popotnik. LII; 1—5. Ljubljana 1930—1931.
Slovenski Pravnik. XLIV, 5—10; XLV, 1—2. Ljubljana 1930—1931.
Slovanský Přehled. XXII, 6—10; XXIII, 1. Praha 1930—1931.
Razprave. I.—VI. Znanstveno društvo v Ljubljani 1923—1930.
Československa-jugoslavenska Revue. I, 2—5. Praha 1930—1931.
Nova Revija. IX, 4—6. Makarska 1930.
Novi Život. IV, 1. Zagreb 1931.
Ruch Słowiański. III, 6—9. Lwów 1930.
Rus J., Suha roba, brijtna Ribnica in široki svet. Ljubljana 1930.
Skarić V., Popis bosanskih spahija. Sarajevo 1930.
Slavia. R. IX, seš. 1—3. Praha 1930.
Narodna Starina. Zv. 16, 22. Zagreb 1930.
Bogoslovni Vestnik. X, 3—4; XI, 1. Ljubljana, 1930—1931.
Narodopisný Věstník Československý. XXIII, 3, 4. Praha 1930.
Zbornik za umetnostno zgodovino. X, 1. Ljubljana 1930.
Sveslavenski zbornik. Zagreb 1930.
Zeitschrift des Histor. Vereines f. Steiermark. XXV. Graz 1929.
Wiener Zeitschrift für Volkskunde. XXXV, 4—6. Wien 1930.
Ljubljanski zvon. L, 7—12; LI, 1—2. Ljubljana 1930—1931.
Žena in dom. II., 1. Ljubljana 1930.

Publikacije Zgodovinskega društva.

Z zvezdico zaznamovane postavke so razpečane.

»Časopis za zgodovino in narodopisje«. I.—XXIV. (1904—1929). Vsak letnik po Din 40, v inozemstvo Din 50, v knjigotrštvu Din 60. *I., zv. 1.; VIII.; XI.; XII. zv. 1.; XIII. — L. XXV. (1930) Din 50, v inozemstvo Din 60, knjigotrška cena Din 75.—

Kazalo za letn. I.—XX. Časopisa Din 30, v inozemstvo Din 40, v knjigotrštvu Din 50.

Zgodovinska knjižnica I. oddelek, 1. zv.: Krajevne kronike. Din 3.

Zgodovinska knjižnica II. oddelek, 1. zv.: Prazgodovinske izkopine. Din 3.

* Vrstovšek dr. K.: Celjski grofje in njih ozemlje.

Vrstovšek dr. K.: Dr. Matija Prelog. Din 3.

* Kovačič Fr.: Trg Središče.

Kovačič Fr.: Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini. Din 25.

Kovačič Fr.: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Din 50, po pošti Din 53.

Košir P.—Möderndorfer V.: Ljudska medicina. Din 10.

Dolenc dr. Metod: Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti gorskih bukev. Din 10.

Strmšek dr. Pavel: Dramatično društvo v Mariboru. Din 10.

Štrekelj dr. Karol: Historična slovnica slovenskega jezika. Sn. 1—3. (Glasoslovje). 1. in 2. sn. po 10 Din, 3. po 3 Din.

*
* *

Razen tega se dobe pri Zg. društvu naslednje publikacije:

Kragelj Jos.: Tolminski opravilnik. Din 3.

Mravljak Jos.: Vuzenica II. Daljši okoliš v srednjem veku; trg in grad 1457—1663. Din 15.

Strmšek dr. P.: Zur älteren Geschichte der westlichen Südslawen. Maribor 1929. Din 10.

Orožen Ignac: Das Dekanat Oberburg. Marburg 1877. Na razpolago le nekaj izvodov po Din 25.—